

ДЕСИСЛАВА ТОТЕВА

**КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ
НА ЛОЗАРО-ВИНАРСКИЯ СЕКТОР
В БЪЛГАРИЯ**

**ИНСТИТУТ ПО АГРАРНА ИКОНОМИКА
София – 2026**

СЕЛСКОСТОПАНСКА АКАДЕМИЯ

ИНСТИТУТ ПО АГРАРНА ИКОНОМИКА

1113 София, бул. „Цариградско шосе“ № 125, бл. 1

Десислава Тотева

**КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ
НА ЛОЗАРО-ВИНАРСКИЯ СЕКТОР
В БЪЛГАРИЯ**

София, 2026

Рецензенти:

проф. дин Юлия Дойчинова
проф. д-р Румен Попов

Всички права запазени, 2026 г.

Издателство: Институт по аграрна икономика, София 1113

бул. „Цариградско шосе“ № 125, бл. 1

office@iae-bg.com

ISBN 978-954-8612-45-6

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	3
ПЪРВА ГЛАВА	5
СЪСТОЯНИЕ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ЗА РАЗВИТИЕ НА ЛОЗАРО-ВИНАРСКИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ	5
1. Литературен обзор на изследванията за развитие на лозаро-винарския сектор.....	5
2. Исторически преглед на лозаро-винарския сектор в България.....	8
3. Място и роля на лозаро-винарския сектор в българското земеделие	12
4. Състояние и тенденции в развитието на виненото лозарство в България	14
5. Състояние и тенденции в развитието на десертното лозарство в България	20
6. Състояние и тенденции в производството на лозов посадъчен материал в България.....	26
7. Възможности и тенденции за развитие на биологичния лозаро-винарски сектор в България.....	30
8. Състояние и развитие на производството на вино в България.....	39
9. Винената търговия - фактор за развитие на лозаро-винарския сектор в България.....	40
10. Съвременни тенденции в световното производство на грозде и вино.....	46
ВТОРА ГЛАВА	54
МЕТОДОЛОГИЯ И ПОДХОДИ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА ЛОЗАРСТВОТО И ВИНАРСТВОТО В БЪЛГАРИЯ	54
1. Същност на конкурентоспособността	54
2. Конкурентоспособност на земеделското производство – специфични особености на производството на грозде и вино	59

3. Методи за оценка на конкурентоспособността на лозаро – винарския сектор.....	62
ТРЕТА ГЛАВА.....	68
ОЦЕНКА НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА ЛОЗАРО-ВИНАРСКИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ	68
1. Оценка на влиянието на Общата селскостопанска политика на ЕС върху конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор в България	68
2. Оценка на конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор в България чрез Индекс на Баласа, Съвкупен индекс на конкурентоспособност и DEA – Анализ с обхват на данни	70
3. Роля на клъстерите в сектор „вино“ за повишаване на конкурентоспособността на България	81
4. Оптимизиране механизмите на ОСП за увеличаване на конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор в България.....	91
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА.....	95
РОЛЯТА НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЛОЗАРО-ВИНАРСКИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ.....	95
1. Анализ на ефекта от Програмата за Развитие на Селските Райони и Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор 2008/2009-2013/2014 и 2014-2018 г.	95
2. Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор 2019-2023 г. – възможности и перспективи.....	100
ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРИНОСИ	105
ЛИТЕРАТУРА	113

ВЪВЕДЕНИЕ

Уникалният почвен състав и климатичните условия в България, необходими за отглеждането на лозя, както и опитът от древността, предаван от поколение на поколение, са важна предпоставка за развитието на лозарството по нашите земи. Евразийската лоза (*Vitisvinifera* L.) е едно от древните растения, тясно свързано с човешката история. Плодовете на това растение са били използвани хиляди години. В наши дни лозата е най-широко отглежданият растителен вид. Поради високата хранителна стойност и уникален химически състав плодовете от лозата се използват, свежи и преработени – за производство на вино. Лечебните свойства на виното са известни от античността. Идентифицирането на химическия състав на виното и отражението му върху човешкото здраве е от голям интерес за модерната медицина и фармация.

Счита се, че модерните сортове грозде (*V. viniferassp. Sativa*) произхождат от диви предшественици (*V.viniferassp. Silvestris*). Кога и къде се е случило това е все още неизвестно. Местоположението на България между Азия и Европа, близо до Западен Кавказ е причина за разнообразието от сортове, поради това че примитивните сортове са навлезли в този район от изток. Българските лозови насаждения от вида *V.viniferassp. Silvestris* и тяхната генетична свързаност с местните български сортове все още не са добре изследвани. Тяхното детайлно проучване ще помогне за разрешаване на проблемите на модерното лозарство и винарство.

Исторически лозарството и винарството в България са се утвърдили като важни икономически и социални сектори, със значителен принос както в добавената стойност и националния доход на страната, така също и в експортната структура и заетостта. По своя характер стопанската дейност в лозаро-винарския сектор има особено значение за съществуването на районите, където секторът заема сериозно място в производствената структура. Подходящите природно-климатични условия в страната и богатите традиции в производството на грозде и вино са предпоставки за добра конкурентоспособност на лозарството на вътрешния и международния пазар. Членството на България в Европейския съюз осигури редица предпоставки за устойчиво развитие на сектора, но създаде и сериозни предизвикателства пред производителите на грозде и вино заради необходимостта да се конкурират с производителите от другите държави членки. Промените, които настъпват в сектора са свързани най-вече с реструктурирането на производството на винено грозде, намаляване на площите с лозя, увеличаване на площите на едрите

производители и прилагането на европейското законодателство за производство и контрол на винификацията.

За решаването на проблемите, които стоят пред лозаро-винарския сектор се изисква прилагане на пазарно ориентиран подход за управление на отрасъла. Лозарството има нужда от големи капиталови разходи, които се изплащат в 4-5 годишен период от време.

Лозаро-винарският сектор в България е в голяма степен експортно ориентиран сектор, който е зависим от тенденциите в световната търговия с вино. Това силно усложнява управлението на отрасъла и го характеризира като рисково производство. Развитието на виненото лозарство, в много голяма степен, се определя от търсенето на вино на световните пазари и от традиционното търсене на българското вино на националния ни пазар. Това налага да се правят задълбочени пазарни проучвания за търсените вина, респективно на сортовата структура на винените лозя, размера на площите и прилаганите технологии на производство (Д. Тотева, 2015).

Целта на настоящата монография е да оцени конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор в България, какво е състоянието на гроздопроизводството и винопроизводството, какви са предизвикателствата пред сектора и възможностите за развитие на сектора в бъдеще време.

С оглед постигане на поставената цел изследването се насочва в следните задачи:

1. Изследване и оценка на конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор в България.
2. Установяване на влиянието на Общата селскостопанска политика на ЕС върху конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор в България.
3. Оценка на ефекта от Програмата за развитие на селските райони и Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор 2008/2009-2013/2014 и 2014-2018 върху развитието на лозарството.
4. Очертаване на основните насоки и препоръки за развитие на лозаро-винарския сектор.

ПЪРВА ГЛАВА

СЪСТОЯНИЕ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА ЗА РАЗВИТИЕ НА ЛОЗАРОВИНАРСКИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ

1. Литературен обзор на изследванията за развитие на лозаровинарския сектор

Състоянието, конкурентоспособността и предизвикателствата за развитие на лозаро-винарския сектор в България са изследвани от редица автори. През 2011 г. Петър Борисов в своя статия изследва състоянието на конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор и дава насоки и предложения за нейното подобряване. Авторът в своето изследване използва „диамантът на Портьр“ с детерминантите на конкурентоспособността на сектора – факторни условия; свързани и подпомагащи отрасли; условия, свързани с търсенето; стратегии на предприятията в отрасъла. За да оцени конкурентните предимства на сектора авторът използва сравнителен индекс на експортните предимства, сравнителен индекс на импортните предимства, индекс на релативните търговски предимства, размер и динамика на пазарния дял. В това изследване е установено, че България губи своите пазарни позиции заради голямата конкуренция на международния пазар от новите страни производителки – Чили, Австралия, ЮАР и Аржентина. Авторът предлага като основни начини за повишаване конкурентоспособността на сектора окрупняването на лозята, диверсификацията на производството и тясната интеграция на отраслите.

В книгата „Развитие и оценка на устойчивостта в лозаро-винарския сектор“ през 2012 г. Божидар Иванов анализира цялостната оценка на устойчивостта на стопанствата в лозаро-винарския сектор по икономически, екологичен, социален и институционален стълб на устойчивост. При формирането на цялостната оценка на устойчивостта авторът използва обобщени оценки по четирите стълба на устойчивост.

Авторът прави оценката на устойчивостта по съвременна методика, която позволява да се получи конкретно количествено измерение, което дава възможност за извършване на съпоставка между отделните групи производствени субекти и за обективизация на резултатите.

Авторът прави заключение, че реализирането на националните приоритети в лозаро-винарския сектор трябва да се подпомага от механизмите, заложили във финансовата рамка на ЕС за програмния период 2014-2020 г.

В сборник с доклади от Национална кръгла маса „Устойчиво развитие на лозаро-винарския сектор – предизвикателства и възможности за растеж, организирана от катедра „Аграрна икономика“ при Икономически университет – Варна през 2018 г., Дамян Киречев и Радмил Николов изследват състоянието и тенденциите на продуктивното лозарство в България. Целта на изследването е анализ на състоянието и тенденциите в развитието на продуктивното лозарство и установяване на възможностите за стабилизиране на производството на грозде. В изследването се прави преглед на развитието на продуктивното лозарство в България до 2000 г. Изследва се състоянието и тенденциите в лозарството след 2000 г. Изследват се икономическите структури работещи в отрасъла и притежаващи капацитет за иновации и инвестиции.

В същия сборник Ангелина Пейчева изследва състоянието на винопроизводството и търговията с вино в България. Целта на изследването е чрез количествена и качествена характеристика на произвежданите български вина да се установи сегашното състояние на винопроизводството в България, състоянието на търговията на международния и местния пазар и да се посочат ключовите фактори за бъдещото развитие на винопроизводството в България.

В своето изследване „Ефективност и конкурентност на българското лозарство“, Анета Ройчева през 2019 г. установява, че структурните промени през прехода, подготовката за присъединяване и членството на България в ЕС създават предпоставки за ограничаване на конкурентните възможности на лозарството. Въз основа на анализи на производствения потенциал, икономическата ефективност и конкурентоспособността на българския лозаро-винарски сектор, авторката предлага да се разработят технологични и институционални модели за подобряване състоянието на сектора и неговото позициониране на националния и международния пазар. В своето изследване Ройчева изяснява същността и съдържанието на конкуренцията, конкурентоспособността и ефективността, определя спецификите на ефективността и конкурентоспособността на лозарството, формулира методология за изследване на ефективността и конкурентоспособността на българския лозаро-винарски сектор.

В разработка „Съвременно състояние и тенденции в развитието на винарството в България“, Милена Стоянова в списание „Известия на българското географско дружество“ през 2020 г. прави оценка за състоянието на лозаро-винарския сектор и неговото съвременно развитие. Авторът предлага постигането на визията за развитие на сектора да се реализира в следните основни направления:

- Изграждане на съвременна структура на сектора;
- Експанзия на лозаро-винарския сектор;
- Утвърждаване на автентичния образ на българското вино на националния и международния пазар;
- Развитие на винарския туризъм, посредством капитализиране възможностите на винарския туризъм и неговото стимулиране за подобряване доходността на винарните;
- Съвместна рекламна кампания с туроператорските фирми за популяризиране на винарския туризъм, подкрепена с подходяща инфраструктура и умело организирани комплекси за дегустация и почивка.

Според авторът България може да се нареди сред водещите световни винени дестинации. Предпоставка за това е развитото лозаро-винарство у нас и многото малки и големи изби, в съчетание с природните и културни дадености на различните райони, могат да посрещат целогодишно гости от страната и чужбина. Винопроизводството е с традиции и достатъчно развито, за да бъде основна предпоставка за развитие на винен туризъм. Това дава възможност за развитие на винения туризъм и комбинирането му с други видове. Допълнителни предпоставки за развитието на винения туризъм са модерна и специализирана инфраструктура в унисон с най-съвременните изисквания, сравнително добра транспортна достъпност до избите, развита настанителна база в близост до традиционните дестинации за винопроизводство. Енотуризмът създава работни места за специалисти и високо квалифицирани кадри, ускорява процесът на въвеждане на нови технологии, съчетава различни прояви, свързани с виното – празници, панаири, винарни, както и с празници, обичаи и ритуали, свързани с бита на местните хора. Според авторът ако се разработят допълнителни маршрути ще се покачи ръстът на посещенията на всеки един от обектите и България ще се търси все повече като страна, която предлага качество.

В изледване „Устойчиво развитие на лозаро-винарския сектор в България при условията на членство в ЕС“, Иван Кънчев в списание „Управление и устойчиво развитие“ през 2010 г. прави проучване на състоянието на лозаро-винарския сектор, нормативната уредбата свързана с производството, преработката и търговията с грозде и вино в условията на прилагането на ОСП като на тази основа предлага изводи и насоки за реформирането на лозаро-винарския сектор.

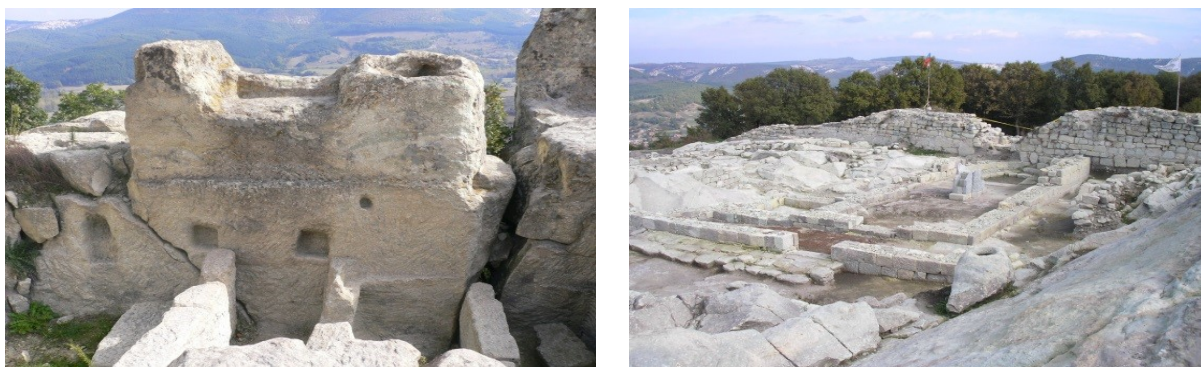
Авторът обобщава, че приложението на нормативните регламентации на реформата на лозаро-винарския сектор, създават необходимите предпоставки за тяхното устойчиво развитие и за присъствие на страната ни на нови и традиционни пазари за вино и грозде.

2. Исторически преглед на лозаро-винарския сектор в България

Вино се е произвеждало по българските земи от около 5 000 години. Първите вина са транспортирани до нашия район от Средния Изток. По времето на траките виното е присъствало в живота и езическите ритуали. Има доказателства в цялата страна - находки от археологически разкопки като кани, ритони, амфори и др., които са използвани за сервиране на вино.

Омир описва Антична Тракия като земя на чудесно вино. Доказателства за добре развито лозарство и винопроизводство са намерени също в творбите на други антични автори като Платон, Ксенофон, Атенеус, Полиен и др. В древна Тракия хората са се прекланяли особено пред Дионис (Загреус), богът на плодородието, виното и радостта, за което свидетелстват много археологически паметници като Беленташ и Перперикон (Фиг. 1.).

Фигура 1. Перперикон - тракийски свещен храм на Дионис (Загрей), Бог на виното

Източник: www.facebook.com/nepoznatiterodopi/photos.

Тракийският народ е считал гроздобера за празник, свързан с многобройни ритуали в чест на Дионис (Загреус). Рисунки, свързани с гроздобера и производството на вино са намерени върху керамични съдове, фрески и мозайки в обществени и жилищни постройки и гробници.

По времето на траките гроздето се е събирало в кошници, изсипвало се е в кошове или бъчви и се е закарвало на специални места за изцеждане на сока в съдове от дърво или камък. Най-старата техника за отделяне на сока от чепките е била мачкане с крака в широки съдове, наречени „шарапани“ (Фиг. 2., Фиг. 3.).

Фигура 2. Тракийски шарапани (Перперикон).

Фигура 3. Тракийски шарапани (с. Ненково).

Източник: www.facebook.com/nepoznatiterodopi/photos.

След формирането на България като държава, още дълго време хората по тези земи са продължавали тези строги традиции, наследени от тракийските племена. В края на 19^{-ти} и в началото на 20^{-ти} век са основани най-големите лозарски кооперативи, които превръщат винопроизводството от малък частен бизнес в бъдеща винена индустрия. В началото на 20-ти век се създават няколко развити центъра за производство на вино в страната. В наши дни това са Мелник, Пловдив, Пазарджик, Плевен, Сухиндол, Сливен и Чирпан. Междувременно световноизвестни сортове като Каберне, Мерло, Мускат Отонел, Совиньон Блан, Шардоне, Траминер, започват да се отглеждат. Грузинският винен сорт Ркацители е също широко отглеждан. През 60^{-те} г. той заема около 40% от лозята с бяло грозде.

През 60^{-те} и 70^{-те} г. българската винена индустрия е насочена към огромния пазар на Съветския съюз. Изграждат се големи винени предприятия. През 80^{-те} г. България търси нови пазари за износ на вино и постига успех във Великобритания, Германия, Япония и Русия.

Докато през 80^{-те} г. българските вина (най-вече от сортове Каберне и Мерло) са добре приети, поради съотношението между цена и качество, към средата на 90-те г. продажбите започват да намаляват. От една страна, има силно съревнование в тази евтина ниша от страна на вината от Новия свят. От друга страна, това е свързано с вътрешни процеси в индустрията. Сериозен проблем представлява контролът на качеството на закупеното грозде. Малкото количество суровина всяка есен повишава цената неестествено. Редовна практика е брането преди достигане на технологична зрялост, което значително понижава качеството на виното.

От 2000 г. ситуацията в българската винарска промишленост се променя. Поради пред присъединяването на България към селскостопанските фондове- САПАРД и ФАР, много български

винопроизводители успяват да изградят модерни винарски изби и лозови насаждения. С това цялостният облик на винената индустрия постепенно започва да се променя. За няколко години се появяват малки, средни и големи винарски изби, много добре екипирани и с модерен дизайн-Беса Вали от региона на Пазарджик, Загрей в Първомай, Едуардо Миролио в Нова Загора, Катаржина до Свиленград, Тера Тангра, Кастра Рубра в Харманли; Боровица и Шато де Вал в Северозападна България и др. Благодарение на винените инвестиции, имиджът на българското вино се промени силно, само за едно десетилетие (http://www.haskovo-bulgaria.com/en/page_41_96.html); (www.daflorn.com/history.html).

Територията на съвременна България има уникално местоположение – в североизточната част на Балканския полуостров с планински вериги, прорязани от много реки. Геологичните процеси са оформили много разнообразни почвени типове. Климатът е умерен, с топло лято и относително студена зима. Средната температурна сума, изисквана за лозята, е между 3 500 и 3 700°C. Годишната сума на валежите е в рамките от 470 до 953 л/м². Има различни типове почва – 14 типа и 42 подтипа, като канелени и сиви горски почви, хумусно-карбонатна, излужен чернозем и алувиални ливадни, повърхностни пясъчни почви и др., които са изключително подходящи за култивиране на лозя, за зреенето на гроздето и за производство на качествени бели и червени вина.

Според Държавен вестник № 67/16.08.2005 г., България е разделена на два винопроизводителни региона: Дунавска равнина и Тракийска низина. Според декрет на Министерски съвет № 162/13.07.1960 г., България е била разделена на пет лозарски райони (Фиг. 4.).

Северен регион (Дунавска равнина)

Климатът в този район е континентален – студена зима и топло лято. Сумата от активната температура е от 3 600 до 3 800°C за различните части. Годишната сума на валежите е между 532 и 850 мм. Почвите са дълбоки и с добри хранителни качества. Те са представени от карбонатни и типични черноземи до ерозирали черноземи, разположени в близост до Дунав. Има също сиви и тъмносиви горски почви в региона. Основните сортове, отглеждани в този регион са Мускат Отонел, Каберне Совиньон, Мерло, Шардоне, Алиготе, Памид и местен сорт Гъмза.

Фигура 4. Винените райони на България

Източник: www.facebook.com/nepoznatiterodopi/photos.

Източен регион (Черно море)

Характеризира се с топла и продължителна есен, което е важно за акумулирането на захарност и производство на полусухи вина. Много ниските зимни температури (средни от -12°C до 16°C) не са типични за този регион. Сумата от активни температури варира от $3\ 500^{\circ}\text{C}$ до $4\ 000^{\circ}\text{C}$. Годишната сума на валежите е между 470 мм (Поморие) и 630 мм (Шумен). Високата атмосферна влажност в крайбрежната зона компенсира до голяма степен дефицита на влага в почвата. Почвите са дълбоки и богати като съдържание. Всички подтипове черна почва и ерозирана канелена горска почва са представени. Има също сиви горски почви, смесени с морски пясък. Районът е подходящ за отглеждане на десертни и винени сортове. Специфични сортове за региона са: Димят, Уни Блан и червен Мускат. Отглеждат се също Мускат Отонел, Шардоне, Траминер, Совиньон Блан и др. Тук се произвеждат едни от най-хубавите сухи и полусухи вина в страната.

Южен регион (Тракийска низина)

Климатът е умерено континентален. В площта се включват централната част на Тракийската низина, както и части от Сакар планина.

Сумата на активната температура е от 3 500°C до 4 000°C. Средногодишната абсолютна минимална температура е от -14°C до -18°C, което създава риск от замръзване на гроздето. Годишните валежи се движат от 560 мм до 650 мм. Долината, напоявана от река Марица, има средиземноморски климат с меки дъждовни зими и топли сухи лета. Има различни почвени типове: канелени горски, хумус-карбонатни, излужени смолисти, алувиално-ливадни и др. Във високите части на Средна гора и Родопите почвеният слой е плитък. Районът концентрира повечето сортове червено грозде: Мавруд, Мерло, Каберне Совиньон, Червен Мискет, Памид и др. Специфични за региона са: Мавруд, Мускат червен и Памид.

Подбалканска долина (Долината на розите) – регионът граничи със Стара планина на юг. Преобладаващи сортове, отглеждани тук са: Мускател, Ризлинг, Ркацители, Каберне Совиньон и Мерло. В района се произвеждат сухи и полусухи бели вина и по-малко червени.

Югозападен регион (Долината на Струма) – малък регион, с различни климатични характеристики поради силното средиземноморско влияние от юг. Сумата на активната температура е под 4 000°C. Ниски температури под -16°C има рядко и за кратко време. Годишното количество валежи е малко (под 500 мм), с пик през есенно-зимния период. Теренът в региона е хълмист и лозята са засадени, изключително по склоновете. Почвите са главно канелено-горски, слаби, плитки на много места. Регионът е подходящ за отглеждане на десертни и винени сортове, за производство на качествени червени сухи и трапезни вина: Широка мелнишка (местен сорт), Каберне Совиньон и Мерло.

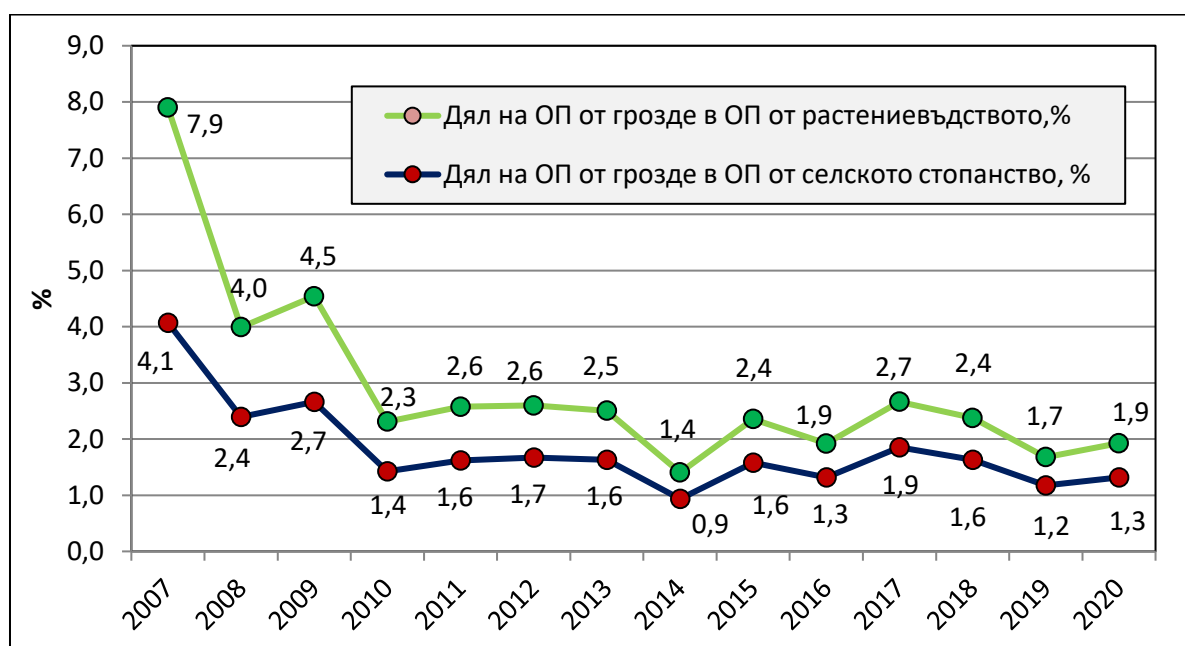
3. Място и роля на лозаро-винарския сектор в българското земеделие

Значението на лозаро-винарския сектор за българското земеделие традиционно е голямо. Лозарството е важен сектор за българското селско стопанство, а българските производители имат опит и традиции, както в отглеждането на лозя и производството на грозде, така и в производството на вино. Съвременните социално-икономически условия обаче поставят лозаро-винарския сектор в България пред редица предизвикателства, допълвани и от трудности, свързани с биологичния характер на производството на грозде. Зависимостта от климатичните условия, нападенията от болести и неприятели прави производството често непредвидимо. Промяната на потребителските нагласи и тяхната платежоспособност също влияят върху производството на вино, като изискват промяна както на сортовия състав на насажденията, така и на използваните технологии в производството (НППЛВС 2008/2009-

2013/2014). Затова делът на лозаро-винарския сектор в brutната продукция на селскостопанския отрасъл ежегодно намалява (Фиг. 5.). За 2020 г. делът на общата продукция от грозде в общата продукция от селското стопанство е 1,3 %.

Освен от спада в произвежданото количество грозде, тази тенденция се засилва и от развитието на останалите сектори, и по-специално положителното развитие на производството на зърнени и маслодайни култури у нас.

Фигура 5. Дял на Общата продукция от грозде в Общата продукция от растениевъдството и селското стопанство, %

Източник: Eurostat и собствени изчисления.

Докато преди присъединяването на страната ни към Европейския съюз, в периода 2000-2006 г., общата продукция от виненото лозарство е около 2,83% от brutния продукт на отрасъла, след присъединяването brutната продукция от винено грозде ежегодно намалява и средно за периода е 1,80%. След присъединяването на България към Европейския съюз най-висока е стойността на brutната продукция от винено грозде през 2007 г., 2008 г. и 2009 г., съответно - 241,89 млн. лв., 194,24 млн. лв. и 179,09 млн. лв. по текущи цени, след това тя ежегодно намалява. Brutната добавена стойност в лозарството след 2007 г. намалява. От 2007 г. до 2012 г. настоящата ситуация в лозарството се припокрива със сценария без подпомагане. Това е така, защото ефектът от подпомагането започва реално да се усеща след 2012 г. Трите схеми на обвързана подкрепа за

производителите на десертно грозде за периода 2015-2020 г., „Инвестиции в преработка и маркетинг на селскостопански продукти“, „Инвестиции в земеделски стопанства“ и Организации на производителите не са съобразени със спецификата при отглеждане на десертно грозде и не оказват съществено въздействие.

Общата селскостопанска политика (ОСП) влияе на лозаро-винарския сектор, като нейното приложение предопределя основните тенденции, свързани със сектора на национално, европейско и световно ниво.

Подпомагането по Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор, въпреки нарасналия интерес към мярка „Преструктуриране и конверсия на винени лозя“ не оказва съществено въздействие върху производството на винено грозде (Тотева, Д., 2015).

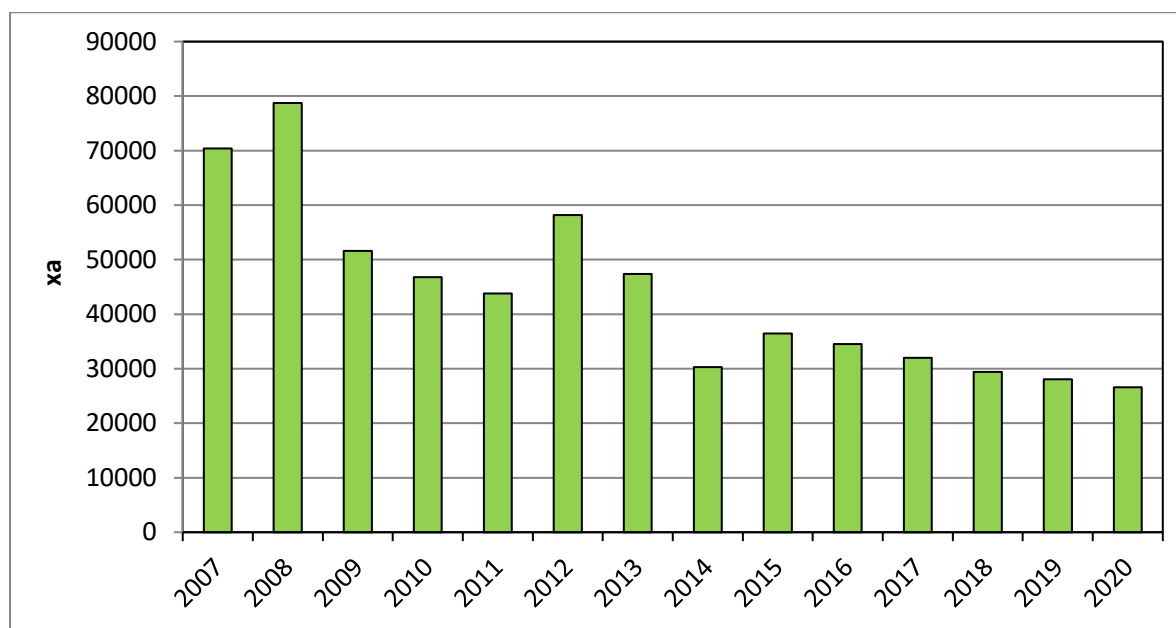
Въпреки това, ако допуснем, че няма да има подпомагане на сектора, ситуацията ще стане по-лоша.

4. Състояние и тенденции в развитието на виненото лозарство в България

4.1. Площи на винените лозя

В България, през последните 14 г., се наблюдава вариация в размера на ежегодно реколтираните площи. На фигура 6 ясно се вижда, че след 2015 г. реколтираните площи с винено грозде непрекъснато намаляват и достигат до едва 26 580 хектара през 2020 г.

Фигура 6. Реколтирани площи с винени лозя в България, ха

Източник: МЗМ, дирекция „Агροстатистика“, 2008-2021 г.

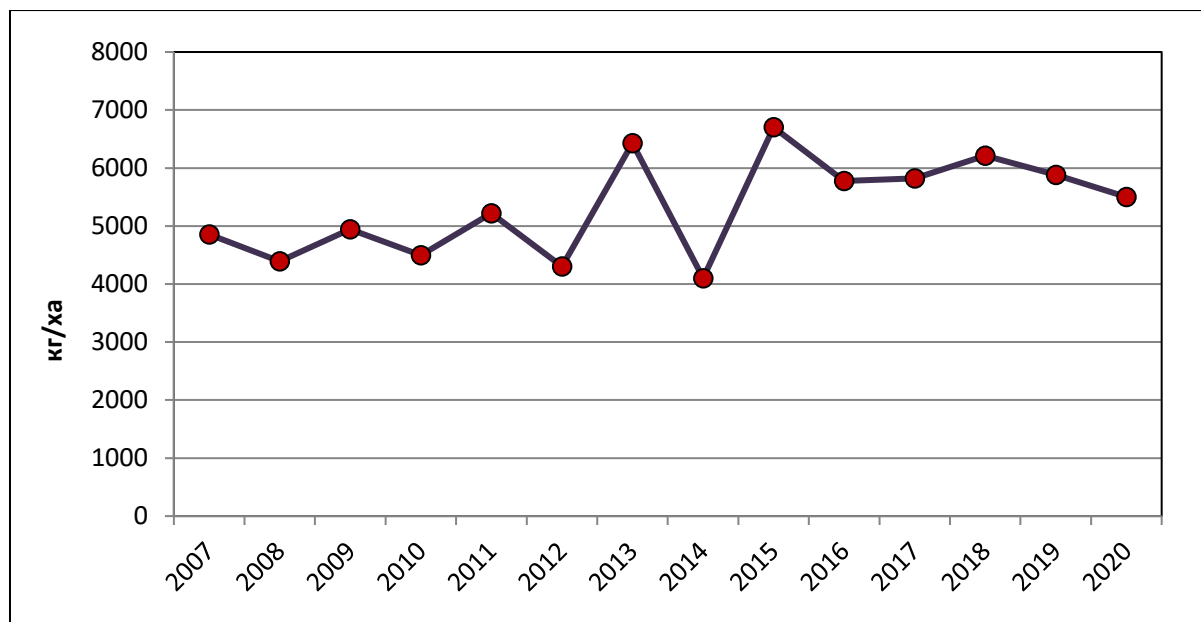
Причините са свързани както с встъпването в плододаване на новосъздадени лозови насаждения, така и със специфичните климатични условия през конкретната година. Приложението на ОСП създава условия за развитие на лозаро-винарския сектор, но при силна конкуренция, изисквания за качество и производство, опазващо околната среда.

4.2. Средни добиви на винено грозде

Положителна тенденция се наблюдава при средните добиви от винени сортове лозя. Макар че те все още са незадоволителни, поради твърде голямата зависимост от климатичните условия и различни болести се наблюдава трайна положителна тенденция, без значителни отклонения през годините (коефициентът на вариация на добивите за периода 2007-2020 г. е около 16%).

Най-висок добив при винените лозя се постига през 2015 г. – 6 702 кг/ха., а за последните четиринадесет години той варира около 4 500 – 5 000 кг/ха. По данни на МЗМ средният добив на виненото грозде за 2020 г. е 5 501 кг/ха. Този добив все още е далече от средния добив във Франция, който се колебае около 7 000-10 000 кг/ха.

Фигура 7. Средни добиви на винено грозде в България, кг/ха

Източник: МЗМ, Дирекция „Агростатистика“, 2008-2021 г.

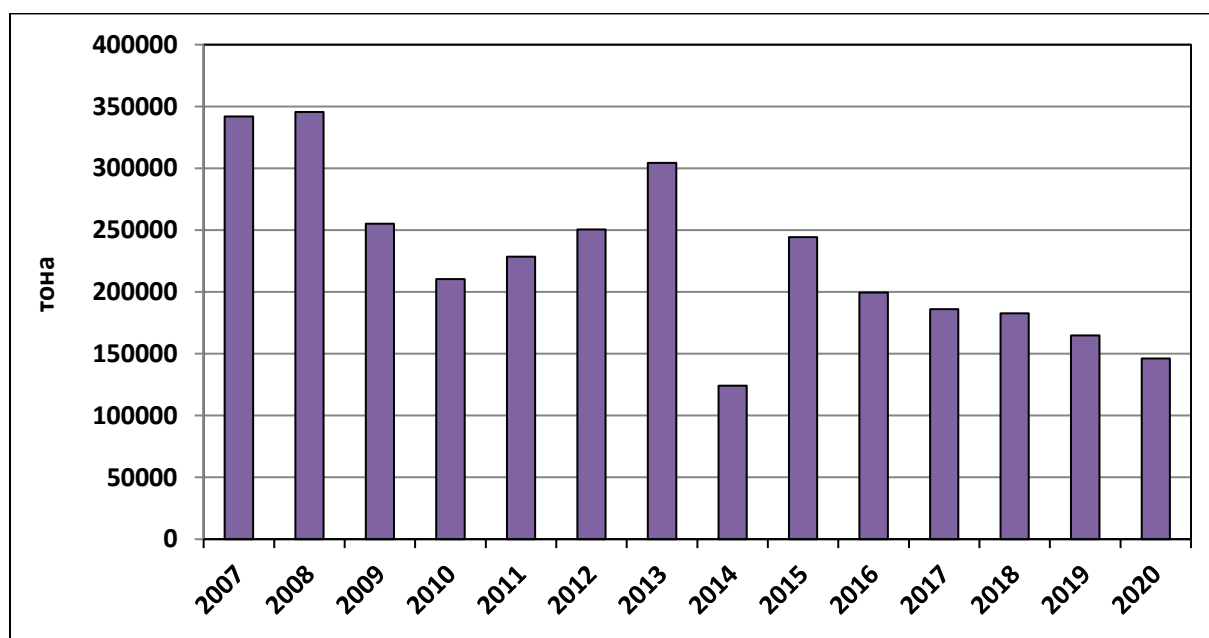
4.3. Производство на винено грозде

В България производството на винено грозде от 341 818 тона през 2007 г. намалява до 146 221 тона през 2020 г. Причините за това сериозно намаление на винените лозя в България може да се търсят както в прехода от централно планирана икономика към пазарна икономика, така също и в позицията на българското лозарство и винарство на международните пазари, след приемането на България в ЕС. В тези години големи площи с лозя са изоставени и липсват инвестиции за създаване на нови лозарски стопанства. Отварянето на българската икономика я постави в условията на силна конкуренция както на вътрешния, така и на международния пазар (Тотева, Д., 2015).

Производството на винено грозде по статистически райони, през периода 2007-2020 г., има по-голямо социално-икономическо значение, основно в два района – Югоизточен и Южен централен.

В Южен централен район се наблюдава силно колебание на производството по години. През 2020 г. в района са произведени 46 032 тона винено грозде, с 63%. По-малко в сравнение с 2007 г. В Югоизточен район производството на винено грозде отново илюстрира спад, който през 2020 г., в сравнение с 2007 г., е 32,2%.

Фигура 8. Производство на винено грозде в България, тона.

Източник: МЗМ, дирекция „Агростатистика“, 2008-2021 г.

Проблемите, които възникват пред производството на винено грозде в България през последните дванадесет години, са в резултат и от

намаленото потребление на български вина на вътрешния пазар, високите цени, с които те се предлагат на нашия пазар и голямата конкуренция от страните, където лозаро-винарският сектор се подкрепя силно от държавата. Преодоляването на негативната тенденция в контекста на съхраняване и съживяване на производството на грозде на местно и регионално равнище, налага въвеждането на нови подходи, които да подпомогнат най-вече реализацията на продукцията.

4.4. Стойностни различия в площите, продуктивността и брутната продукция от винено грозде в България

За да се установят стойностните различия в площите, продуктивността и брутната продукция от винено грозде в България е използван Анова анализ. Едно от основните предимства на този анализ е, че той не изисква разграничаване на ендогенните и екзогенните променливи, като променливата се влияе от другите и се отразява на останалите променливи, отразявайки обратната връзка.

От данните в табл. 1. се вижда, че индексът на изменение на площите и продуктивността от виненото лозарство в България има стойност по-ниска от 3,8. Това дава основание да се твърди, че няма различие в степента на изменение на реколтираните площи и продуктивността от виненото лозарство. След 2015 г. реколтираните площи с винено грозде намаляват в синхрон с намалението и на средните добиви. През 2020 г. реколтираните площи са едва 26 580 хектара, а средните добиви около 5 000 кг/ха - все още далече от средните добиви във Франция, които са между 7 000 и 10 000 кг/ха.

Таблица 1. Индекси на изменение на площи, продуктивност и брутна продукция от винено грозде в България

	Площи	Продуктивност	Брутна продукция
Площи		2,85	1,31

Източник: МЗМ, „Агростатистика“, Аграрен доклад, 2008-2021 г. и собствени изчисления.

Индексът на изменение на площите и брутната продукция също е по-нисък от 3,8. Тенденцията на намаление на реколтираните площи е в синхрон с намалението и на производство на винено грозде, особено след 2015 г. През 2020 г. брутната продукция от винено грозде е едва 101,0 млн. лева.

4.5. Сортова и възрастова структура на винените лозя

Сортовата и възрастовата структура на винените лози в България са сред основните фактори, определящи производствения и конкурентния потенциал на българското винено лозарство. През последните 30 г., освен спад в площите не се наблюдава значително изменение в структурата на отглежданите сортове. Сравнително постоянно остава и съотношението на отглежданите и реколтирани бели и червени винени сортове. През 2020 г. върху около 65% от площите са разположени сортове от червено грозде. Преобладават четири основни сорта – Мерло, Каберне Совиньон, Памид и Широка мелнишка лоза. През 2001 г. сортът Памид заема около 35% от реколтираните площи, но през 2020 г. година той заема едва 15%. Сортът Мерло е на първото място по площи, на второ място е Каберне Совиньон през 2020 г. Засилва се интереса към местните сортове Мавруд и Гъмза, както и към нетрадиционните за България – Сира, Каберне Фран и Пино Ноар. Това се определя от търсените в чужбина сортове вина.

При белите сортове, отглеждани у нас през 2001 г. 75% от площите са заети от 5 сорта. След тази година до 2020 г. тези пет сорта вече представляват около 90% от сортовата структура. Това са: Ркацители, Мискет червен, Мускат Отонел, Шардоне и Димят. Площите заети с Ркацители през 2001 г. са 11 759,68 ха, но през 2020 г. намаляват до 5 336 ха. Площите заети със сорта със Совиньон Блан нарастват, поради пазарната реализация в чужбина. През 2020 г. са вече почти 1 200 ха.

Ръст има при площите с Шардоне и Мускат Отонел спрямо 2001 г. Най-голямо намаление има при площите с Димят, през 2001 г. са били 10 000 ха, а през 2020 г. около 2 900 ха.

През 2020 г. България разполага с 2 823,1 ха лозя, които още не са дали първа реколта. От тях 1 305,1 ха са планирани за вина със ЗГУ, а 1 180 ха за вина със ЗНП. Малко по-голям е интереса към производството на вина със ЗГУ.

Структурата на лозята по възраст е друг важен показател за бъдещото потенциално развитие на лозарството в България. Обезпокоителна е тенденцията и при белите и при червените сортове грозде, че насаждения над 30 г. имат значителен относителен дял (Табл. 2.).

Сериозен проблем е влошаването на възрастовата структура през 2020 г. спрямо 2009 г. През 2009 г. 51% от всички лозови насаждения за бели вина са на възраст над 30 г., а заедно с лозята от групата 11-29 г. са почти 80%. Едва 11% са млади лозя на възраст 4-10 г., вече встъпили в плододаване. 10% от лозята с бели сортове са на възраст до 3 г., които се приемат, че все още не са встъпили в плододаване. Малко по-благоприятна е ситуацията при лозята за червени вина през 2009 г., където лозята над 10

г. са общо 72%, младите, встъпили в плододаване лозя са 20%, а 7% от площите са с лозя, засадени в рамките на последните 3 г.

През 2020 г. ситуацията продължава да е неблагоприятна. 55,7% от лозята с винени сортове са над 30 годишни. Вероятно по-голямата част от лозята в категорията 11-29 години през 2009 г. са били по-близо до горния край на интервала, а в категорията 11-29 годишни лозя през 2020 г. са общо 19 606,4 ха (32,6%) от общата площ. В последните 5-6 г. са направени 3 950,99 ха с винени лозя от 82 сорта. Само 19 от тях са български сортове с площ 401,37 ха. (10,2%). От българските сортове най-голям е ръста при сорт Тамянка – 196,97 ха. и сорт Гъмза – 52,10 ха.

Таблица 2. Структура на лозята по възраст в България, 2020 г.

Структура по възраст	Площи в (ха)	% от общата площ
до 3 години	2823,1	4,7
от 4 до 10 години	4193,6	6,9
от 11 до 29 години	19606,4	32,6
Над 30 години	33525,3	55,7

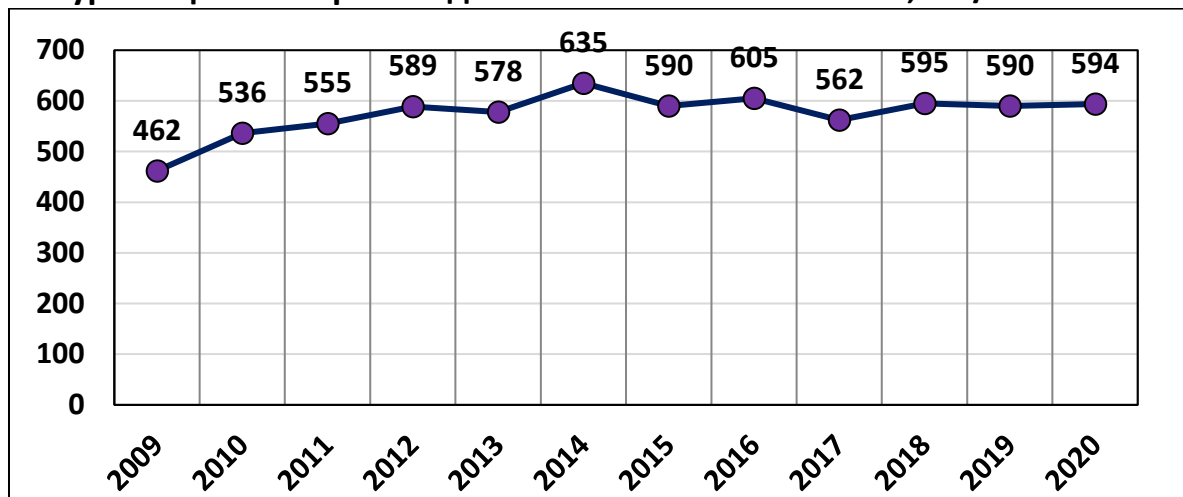
Източник: ИАЛВ, МЗХ, отдел "Агростатистика".

Физиологичното състояние на растенията не позволява реализация на биологичния им потенциал. В повечето случаи това е съпроводено със занижени грижи. Наблюдава се и по-висока степен на зараза от важните болести при лозата. Всичко това рефлектира върху икономическата ефективност на лозарските стопанства, повишава разходите им и допълнително свива брутния маржин.

4.6. Динамика на цените на виненото грозде в България

След присъединяването на България към Европейския съюз цените на виненото грозде се колебаят около 0,55-0,60 лв. за килограм. В сравнение с водещите европейски държави цените на българското винено грозде са пониски, а качеството на гроздето е добро и с висока захарност.

Фигура 9. Цени на производител в селското стопанство, лв./т

Източник: МЗм, „Агростатистика“, Аграрен доклад, 2008-2021 г.

През 2018 г. гроздопроизводителите се оплакват от изключително ниските изкупни цени на някои винени сортове грозде. Изкупните цени на гроздето в Сливенско пада до 0,20 лв. за килограм. Такава цена е много ниска и не може да покрие разходите за пръскане, прекопаване, рязане и бране на гроздето. За да не са на загуба, производителите трябва да продават гроздето поне за 0,60 лв. за килограм. Причините за ниските изкупни цени могат да се търсят в дъмпинговия внос на грозде от Румъния, Молдова и Македония.

5. Състояние и тенденции в развитието на десертното лозарство в България

Десертното гроздопроизводство става отделно направление в лозарството в света през 30-те години на 20-ти век в резултат от настъпилата криза в отрасъла. Климатът е основен фактор за производството и качеството на гроздето.

Географското местоположение на България е много подходящо за производство на десертно грозде. Нашата страна притежава топли микрорайони с ранна пролет, горещо лято и суха есен, което са предпоставки за производство на качествено десертно грозде. В България най-благоприятни условия за отглеждане на десертни сортове грозде има в Благоевград, Хасково, Кърджали, Ямбол, Пловдив, Стара Загора, Сливен, Бургас, Пазарджик, Лом, Монтана, Враца, Плевен, Велико Търново, Русе и Силистра.

Началото на десертното гроздопроизводство в България започва през 20-те години на 20-ти век, а първият износ от този продукт е през 1926 г.

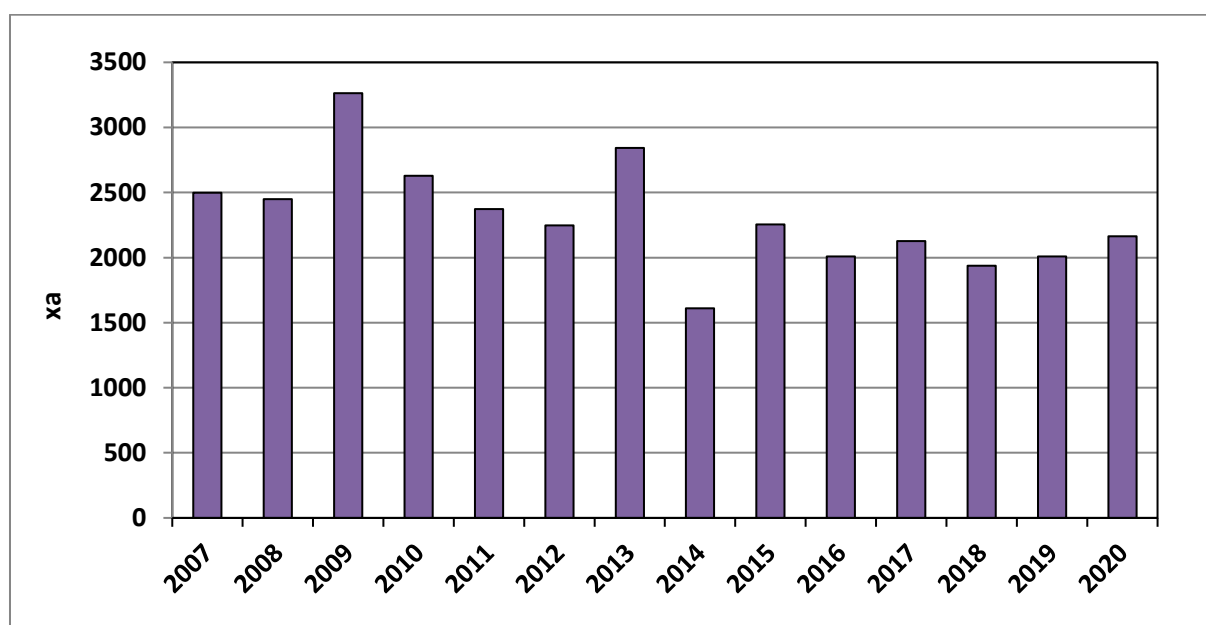
Прекрасните вкусови качества на сорта Болгар и неговото търсене в Европа допринасят за бързото нарастване на производството. През 1938 г. България реализира износ от този сорт грозде в размер на 55 000 тона и излиза на първо място в света.

След Втората световна война през 1968 г. площта с лозя 202 700 ха, от които 53 500 ха (26,4%) са десертни сортове. През 1965 г. България отново е на първо място в света по износ на десертно грозде.

След 1980 г., в целия свят се наблюдава тенденция на спад в производството на десертно грозде.

Изключително голям вносител и консуматор на десертно грозде са Германия, Англия, Холандия, Швеция, Канада, Северна Америка.

Фигура 10. Реколтирани площи на десертно грозде в България, ха

Източник: МЗМ, Дирекция „Агостатистика“, 2008-2021 г.

През 2007 г. реколтираните площи с десертни лозя са 2 498 ха, а през 2020 г. спадат до 2 164 ха (Фиг. 10.). Тенденцията на постоянно намаление на реколтираните площи с десертно грозде е силно обезпокоителна.

До 1990 г. България изнася повече от половината си продукция от десертно грозде. След 1990 г. износа на този продукт рязко спада, а след 2005 г. износ на десертно грозде от България няма.

България се характеризира като страна с традиции в производството на грозде. Този вид производство увеличава заетостта и намалява безработицата в земеделието от една страна, тъй като то е екстензивно, а

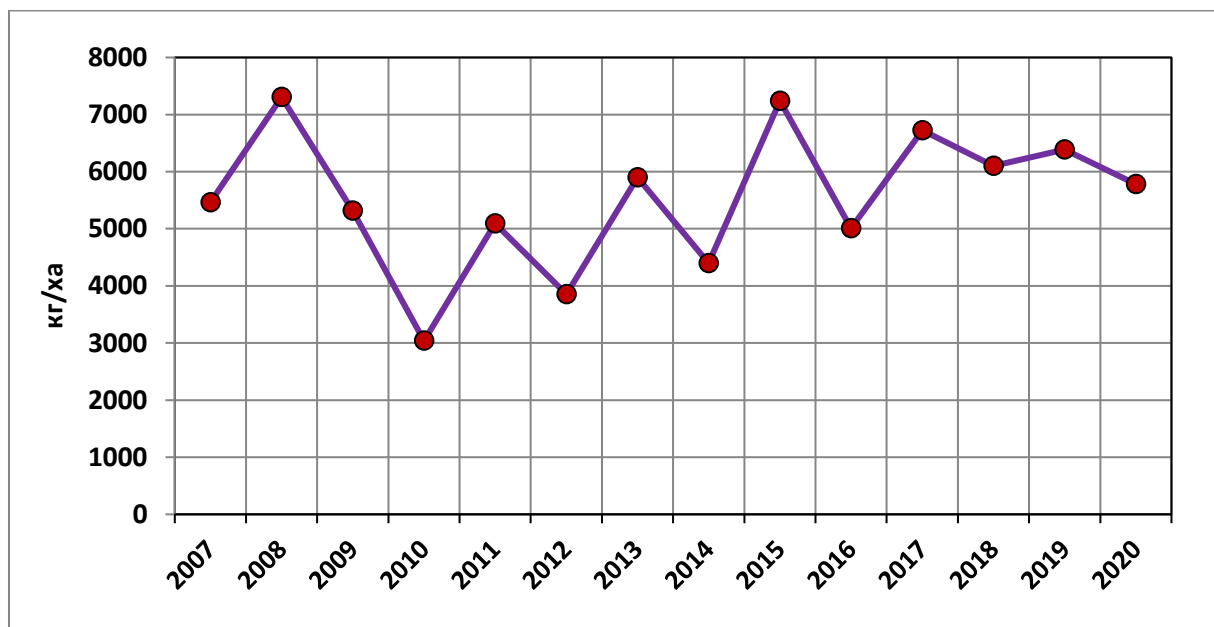
от друга, доходът от хектар е много по-висок, в сравнение с полските култури, което спомага за създаване на повече национален доход.

За съжаление, като приятен спомен е фактът, че сме два пъти на първо място в света по изнесено десертно грозде, като последно това е било през 1965 г. Тогава България разполага с ефективно стопанисвани 55 000 ха с десертни лозя (почти колкото са в момента ефективно отглежданите всички винени лозя), като половината от произвежданото количество е предназначено за външния пазар. През този период, средната консумация на глава от населението в страната достига размер от 20-25 кг, за да намалее през последните години до около 3 кг. Това е показател за драстично понижаване стандарта на живот на българина, тъй като при нисък стандарт намалява и консумацията на плодове и зеленчуци и се увеличава консумацията на хляб, както и за нездравословното хранене на българина.

Средните добиви от десертно грозде нарастват от 5 460 кг/ха през 2007 г. на 5 783 кг/ха през 2020 г., като най-висок е добивът през 2015 г. – 7 240 кг/ха (Фиг. 11.).

По данни на МЗХ, около 80% от лозовите насаждения в България към настоящия момент са от грозде Болгар, а останалите са с Кардинал, Брестовица, Мискет Хамбургски, Палиери, Плевен и др. Тези сортове десертно грозде узряват около средата на септември.

Фигура 11. Средни добиви на десертно грозде в България, кг/ха

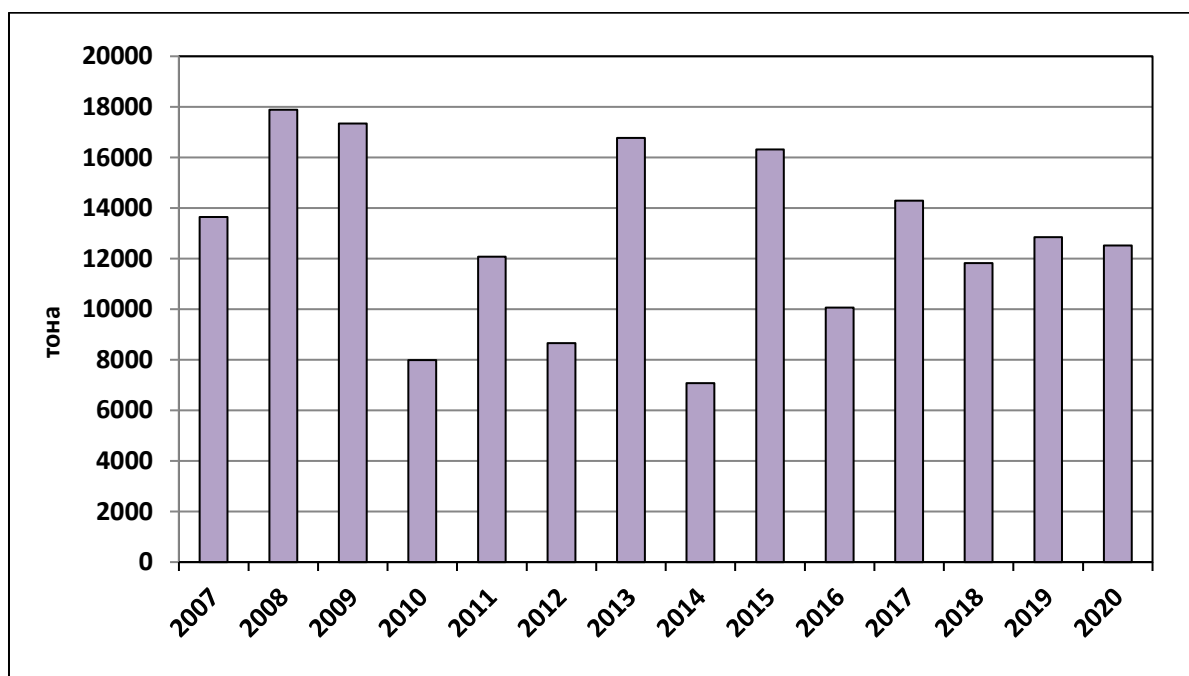
Източник: МЗХ, Дирекция „Агростатистика“, 2008-2021 г.

През последните пет години произведения в България лозов посадъчен материал е от 65 сорта - Болгар, Кардинал, Мискет Хамбургски, Палиери, Брестовица, Супер Болгар, Велика и др.

При производството на посадъчен материал през последните години се забелязва, че липсват сортове без семки поради това, че няма маточници за такива сортове, въпреки че на световния пазар интересът към сортове без семки е голям и непрекъснато расте. За това недвусмислено говорят и фактите за вкусовите качества и световната консумация на този продукт.

Произведеното десертно грозде в България през 2007 г. е 13 641 тона, а през 2020 г. възлиза на 12 515 тона, което означава спад с около 11%. Тази промяна в производството е силно обезпокоителна.

Фигура 12. Производство на десертно грозде в България, тона

Източник: МЗХ, дирекция „Агростатистика“, 2008-2021 г.

За да се установят стойностните различия в площите, продуктивността и брутната продукция от десертно грозде в България е използван Анова анализ.

От данните в табл. 3. се вижда, че индексът на изменение на площите и продуктивността от десертното лозарство в България има стойност по-ниска от 3,8. Това дава основание да се твърди, че няма различие в степента на изменение на реколтираните площи и продуктивността от десертното лозарство. Най- високи са добивите през 2015 г. – 7 240 кг/ха. След тази

година реколтираните площи с десертно грозде намаляват в синхрон с намалението и на средните добиви.

Таблица 3. Индекси на изменение на площи, продуктивност и брутна продукция от десертно грозде в България

	Площи	Продуктивност	Брутна продукция
Площи		3,6	1,1

Източник: МЗХ, „Агростатистика“, Аграрен доклад, 2008-2019 г. и собствени изчисления.

Индексът на изменение на площите и брутната продукция също е понисък от 3,8. Тенденцията на намаление на реколтираните площи е в синхрон с намалението и на производството на десертно грозде. През 2020 г. брутната продукция от десертно грозде е едва 6,8 млн. лв.

В световен мащаб около 94-95% от отглежданите лозя се използват за производство на вино, около 4% - за десертно грозде и около 1% - за стафиди. Европейският съюз е втори по производство и потребление на десертно грозде след Китай, където през последните години се наблюдава значително увеличение на площите, средните добиви и произведеното количество. Трябва да се отбележи факта, че в последните няколко години, в областта на селекцията, тази страна ефективно насочва усилия към получаване на нови по-родовити и по-продуктивни сортове и хибриди десертно грозде, с привлекателен външен вид и ценни вкусови качества. Увеличението на площите в Китай от 2001 до 2018 г. е около 20%, а данните за произведеното грозде показват почти 100% увеличение. Това говори за рязко увеличение на средните добиви от съществуващите и новосъздадените лозови насаждения. Данните за 2018 г. посочват годишно производство в рамките на 48,39 млн. тона, което е увеличение с 25% спрямо предходната година (табл. 4.).

Крупните производители на десертно грозде в ЕС са Италия (70% от общото производство), Испания (15%), Гърция (7%). Изнесеното грозде от ЕС е незначително и страните от ЕС-27 се явяват нетни вносители на десертно грозде на световния пазар. Около 60% от износа на Южна Америка е предназначен за страните от ЕС. Трети по големина производител на десертно грозде в света е Турция и ако тя влезе в ЕС ще се превърне в най-крупния производител на десертно грозде в Европа.

Таблица 4. Производство на десертно грозде в света през 2018 г., млн. т

Държави	Произведено количество, млн. т
Китай	48,3
Иран	18,0
Турция	17,25
Индия	15,9
Египет	14,95
Италия	13,24
САЩ	9,13
Чили	8,2
Бразилия	6,91
Узбекистан	5,08
Мароко	3,26
Южна Африка	2,88

Източник: ОИВ, ОИВ 2018 г.

Наблюдава се тенденция на намаление на площите с десертно грозде в ЕС с 30% през последните 10 г. Основните причини са ниските добиви, високата цена на консумативите и сложният експорт. Един от основните проблеми на десертното гроздопроизводство в ЕС са сравнително малките размери на фермерските стопанства, непозволяващи внедряване на ефективни технологии за производство. За Гърция средният размер на стопанствата представлява 0,5 ха, за Сицилия – 3,4 ха, за Валенсия – около 1,5 ха. Много важен елемент и лимитиращ фактор от технологията за производство е липсата на напояване. Производството на десертно грозде е концентрирано в южните региони с топъл и сух климат. Лозята без напояване дават само една трета от добива, който се получава от напояваните площи. Неполивните лозя в Италия представляват около 20% от площите.

Високата стойност на ръчния труд, който е много необходим при производството на десертно грозде, изправя производителите пред необходимостта от механизирани технологичния процес, но технически сложности пречат за постигане на съществен напредък по отношение на механизацията.

Ниската доходност на бизнеса в сектора води до това, че средната възраст на фермерите производители на грозде е 50-55 г., а в същото време младите хора не проявяват особено желание да усвоят професията.

Основните проблеми, които съпътстват развитието на десертното гроздопроизводство у нас след 1990 г., до настоящия момент, може да се обобщят в следните няколко групи:

- ✓ голяма разпокъсаност на земята в България;
- ✓ неблагоприятна структура по възраст и по сортове на лозята. В този смисъл определен неизползван резерв са безсеменните сортове лози. Последните световни тенденции са свързани с повишена консумация на този ценен растителен продукт;
- ✓ българската селекция е създала перспективни и конкурентни сортове като Русалка, Русалка 1, Русалка 3, Хибрид VI – 4 и др., които за съжаление нямат разпространение. Една от основните причини за това е остарялите маточници;
- ✓ много малко средства за изкореняване на остаряли и с невъзможност за възстановяване лози;
- ✓ ниска степен на усвояване на помощите и поощрителните средства по различни програми;
- ✓ ниска степен на ефективност на производството в резултат на неправилно използване на технологиите за отглеждане на лозя. Производството на десертно грозде без напояване означава неефективно използване на биологичния потенциал на сортовете. Нивото на средните добиви е далеч под нормалното. Разрушената система за напояване на десертните лозя, а и не само при тях, прави много силна зависимостта на получаваните добиви от конкретните метеорологични условия през годините;
- ✓ производителите на десертно грозде след 2010 г. са под контрола на „Българската агенция по безопасност на храните“ и са задължени да изпълняват изискванията на Наредба № 16 „Изисквания за качество и контрол на пресни плодове и зеленчуци“ където са посочени задължителните параметри за произведеното грозде в класове „Екстра“, „Клас 1“ и „Клас 2“. Наред с това, поне до момента, няма предвиден регламент, който да стимулира финансово производители на качествено десертно грозде от клас „Екстра“.

6. Състояние и тенденции в производството на лозов посадъчен материал в България

Производството на лозов посадъчен материал в България датира още от началото на 20-ти век. Основната причина за развитие на това направление в лозарството е филоксерното нашествие, при което голяма част от лозовите насаждения у нас загиват. Най-голям бум и най-голямо производство на облагородени лози в нашата страна се реализира през 60-

те и 70-те г. на миналия век, когато годишното производство на лози достига 90 млн. Това количество по възприетата схема на засаждане е достатъчно за засаждане на 100-120 000 дка всяка година. През този период страната ни изнася десетки милиони лозички, преди всичко за бившия Съветски съюз.

Подобно на сектора като цяло и това направление търпи сериозен крах след структурните промени през 1989 г. Реално маточната база, създадена от преди повече от 25 г., остана същата и това доведе до осъществяването на внос на посадъчен материал от Италия и най-вече от Франция, Сърбия и др. Наред с положителните аспекти от това – в страната влязоха ценни клонове от червени и бели винени сортове, които впоследствие се оказа, че имат много добри агробиологични и технологични показатели да се развиват в България, в новосъздадените лозови масиви се появиха нови заболявания по лозата. В много лозя се отчете наличие на ескориоза, еска и еутипиоза. Това изправи лозарските стопанства пред нови предизвикателства при поддържане на фитосанитарното състояние на лозовите насаждения.

Сегашното състояние на производството на посадъчен материал лози сериозно бе повлияно от Директива 68/193 и Директива 2002/11 от 14 февруари 2002 г. където са посочени условията и редът за производство и търговия със сертифициран лозов посадъчен материал. Целите на тези документи са да гарантират качеството на посадъчния материал, предлаган в европейския съюз.

Всички страни членки на Европейския съюз трябва да имат каталог на своите сортовете, допуснати до контрол и сертифициране на територията на всяка страна.

Началото на сертифицирането на лозов посадъчен материал в нашата страна започна през 1999 г. със старта на проекта по ФАМАД. В проекта са фиксирани категориите на материала за размножаване. Първата е предбазов материал за който носи отговорност производителя, съгласно общоприетите методи за запазване идентичността на сорта, или евентуално на клона, като се предотвратява появата на заболявания и е предназначен за производство на базов или сертифициран посадъчен материал.

Базовият размножителен материал се произвежда под отговорността на производителя, съгласно общоприетите методи, с цел да се запази идентичността на сорта или евентуално на клона и да се предотврати появата на заболявания и който е получен директно от изходен материал и е предназначен за производство на сертифициран размножителен материал.

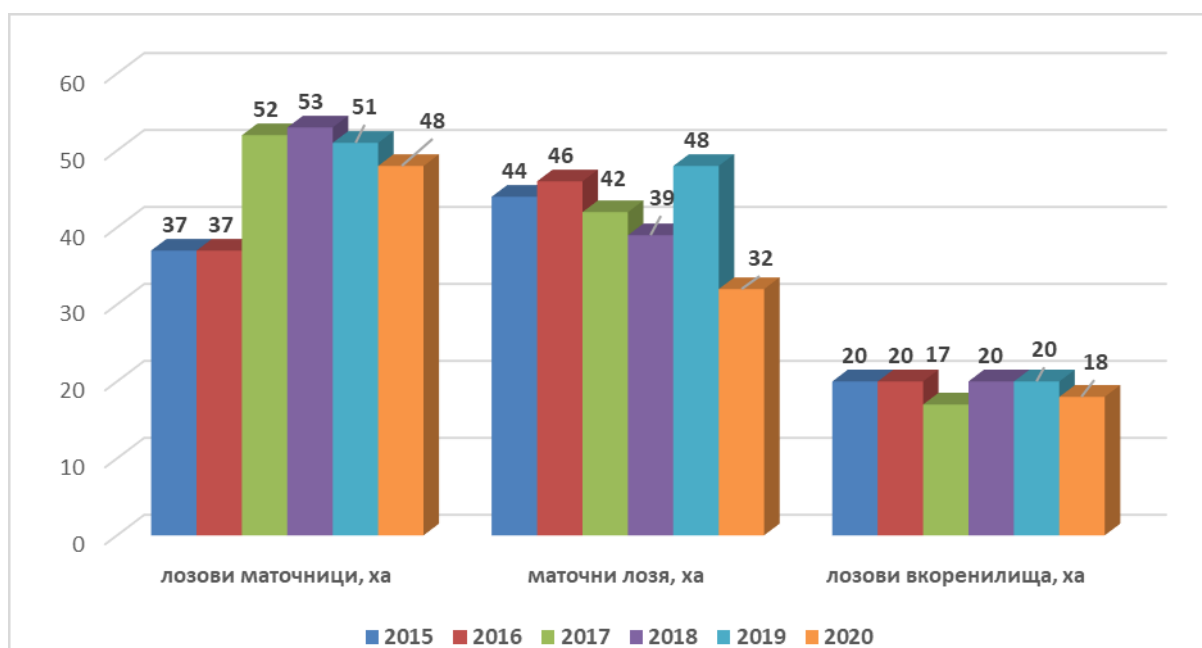
Третата категория е сертифициран размножителен материал, който произхожда директно от базов размножителен материал или от изходен (предбазов) размножителен материал и е предназначен за производство на лозички или части от растения, които ще служат за създаване на лозе за производство на грозде.

Има и четвърта категория – стандартен размножителен материал, който притежава сортова идентичност и чистота и е предназначен за производство на лозички или части от растения, които ще служат за създаване на лозе за производство на грозде.

Сегашното състояние на производството на лозов посадъчен материал показва намаление на площите, заети с лозови маточници, маточни лозя и вкоренилища (фиг. 13.).

В сравнение с 2015 г. облагородените лози към 2020 г. са намалели с около 63% (табл. 5.). Една от причините за това е липсата на пазар, във връзка с прекратяване на субсидиите по оперативните програми за създаване на нови лозови насаждения.

Фигура 13. Динамика на площите на лозови маточници, маточни лозя и лозови вкоренилища 2015-2020 г., ха

Източник: МЗХ, Аграрни доклади 2016-2021 г.

Таблица 5. Окачествен и сертифициран лозов посадъчен материал - подложки, резници за калеми и лози от различните категории, хил. бр.

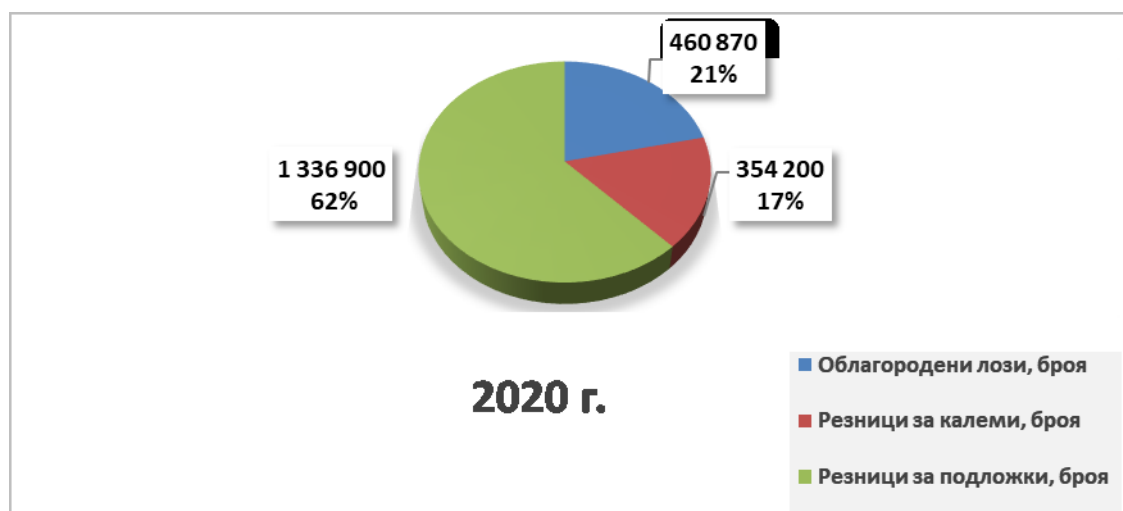
Вид на посадъчния материал	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Облагородени лози	1 275	1 110	921	932	1 098	461
Резници за калеми	359	505	420	308	552	354
Резници за подложки	2 551	3 736	2 984	1 819	2 207	1 337
Общо	4 185	5 351	4 325	3 059	3 857	2 152

Източник: МЗХ, Аграрни доклади 2016-2021 г.

Това, което прави впечатление е, че процентът на произведените облагородени лози от категорията стандартен е значително по-висок от всички останали категории. Това означава, че не са създадени достатъчно на брой базови маточни насаждения и продължава да се разчита на производство на стандартен материал, което до голяма степен крие рискове за поява на икономически важни вирусни заболявания в новосъздаваните в бъдеще лозови насаждения.

Друг обезпокоителен факт е недостатъчният брой на присадените лози. Имайки предвид, че от заложените за вкореняване присадени лози около 50% от тях стават годни за засаждане, при създаване на лозови насаждения следва, че общото произведено количество на лозовия посадъчен материал у нас за последните години е достатъчно за създаване на около 1 300-1 400 дка лозови масиви. Налага се изводът, че продължава да се разчита на внос на облагородени вкоренени лозички от други страни.

Фигура 14. Облагородени лози, резници за калеми и подложки

Източник: МЗХ, Аграрен доклад 2021 г.

От фигура 14 се забелязва тенденция на увеличаване на процентното участие на резниците за подложки и намаление на резниците за калемни.

В момента в България лозов посадъчен материал се произвежда по два основни начина:

✓ Присаждане, стратификация и вкореняване в тирове на открито или в лехи (лехово-ленточен способ). При тази класическа технология първокласните лози се изваждат след падане на първите слани и могат да бъдат засадени през същата година или през следващата пролет (стандартен начин за производство).

✓ Производство на лозов посадъчен материал по картонажния способ. Този метод на вкореняване на присадените резници е актуален и се налага все повече у нас. След присаждането и стратификацията, присадените и стратифицирани резници се поставят за вкореняване в оранжерия.

Обикновено до края на м. май и началото на м. юни лозите достигат фаза, позволяваща засаждането им на постоянно място още през същия вегетационен период. Реализирано по този начин, производството на лозов посадъчен материал спестява време и значителни разходи като същевременно се създават предпоставки за по-бързото формиране и встъпване в плододаване на лозите. Основният риск настъпва след засаждането на лозите на постоянно място, когато при неблагоприятни агроклиматични условия през м. юни и м. юли е възможно загиването на висок процент от засадените лози.

7. Възможности и тенденции за развитие на биологичния лозаро-винарски сектор в България

Биологичното производство започва от 80^{-те} години на двадесети век. Добра почва за развитие намира в Западна Европа и САЩ. В началото биологичните стопанства са малко, но през 90^{-те} години техният брой нараства значително заради държавните субсидии и повишения интерес. В наши дни биологично земеделие се наблюдава в повече от 110 страни в света, като най-голям е размера биологична продукция в Австралия, Аржентина и Италия. Особено в развитите страни все по-голям брой потребители търсят здравословна, питателна и незамърсена с изкуствени торове и други химически съставки продукция. Мотивацията им варира от загриженост за екологичното равновесие на земята до загриженост за собственото здраве.

Пазарът на биологични продукти също се развива бързо не само в Европа и Северна Америка, но и в много други страни, включително и в развиващите се страни, като някои от тях започват да се възползват от

доходните възможности за износ на биологична продукция. Основно на световния пазар се продават биологични плодове, зеленчуци, прясно птиче месо, яйца, мляко, масло, сирене, зърнени култури.

Първите стъпки за развитие на биологично производство в България датират от шейсетте години на 20 век, но едва през последните 30 години се засилва интересът към този вид производство след създаването на Агроекологичния Център при Аграрен Университет гр. Пловдив в началото на 1990-те години. Потенциалните възможности пред биологичното земеделие са много големи поради природните дадености на България и незамърсената от торове земя, поради имиджа на страната ни на традиционен производител на качествени селскостопански продукти и поради увеличаващото се в световен и национален мащаб търсене на биологично произведени храни. Българските биологично произведени продукти имат добра реализация на европейския пазар и пазара на САЩ, Канада и някои азиатски страни. В бъдеще време с увеличаване на производството на биологични продукти, България може да има шанс да се възползва от тази голяма икономическа ниша, а българските био-производители да предложат по-конкурентни цени на пазара.

Освен, че допринася много за производството на екологични храни, биологичното земеделие има принос за осигуряването на устойчиви доходи на населението в селските райони на България. То може да доведе до стабилизиране на екосистемите, запазване и възстановяване на природните ресурси, развитие на селските райони и предотвратяване на процесите на изоставяне на земите и на обезлюдяване.

Биологичното земеделие води до стабилизиране на доходите на земеделските производители, които могат да предложат своята продукция на нови, развиващи се пазари на качествени и здравословни хранителни продукти. Това се потвърждава и от заключенията на Европейския план за биологични храни и земеделие. В съответствие с Европейския план за развитие на биологичното производство, България инициира разработването на **Национален план за развитие на биологичното земеделие в периода 2007 – 2013 г. и Национална агроекологична програма 2007-2013 г.** В Националния план за развитие на биологичното земеделие и Националната агроекологична програма се предприемат специални мерки за прилагане на методи за производство, които да запазват или подобряват качеството на околната среда и да осигуряват подобряване качеството на живот на земеделските стопани и на потребителите. Тези мерки са свързани с развитието на вътрешния и външния пазар на биологични продукти и се отнасят до увеличаване на асортимента и количеството на биологичните продукти, които се предлагат

в търговската мрежа, развитие на канали за дистрибуция и създаване на групи производители на биологични продукти и храни, изграждане на ефективна система за контрол и сертификация, финансово подпомагане на производителите, утвърждаване на националния знак за биологична продукция, национални информационни кампании за промоция сред населението, подпомагане на българските производители на биологичен посевен и посадъчен материал. Една от целите на програмата е увеличаване конкурентоспособността на продуктите от българското биологично земеделие.

Националната агроекологична програма се прилага като част от Програмата за развитие на селските райони за периода 2007-2013 г. (ПРСР) чрез мярка 214 „Агроекологични плащания”. Нивата на компенсаторни плащания по тази мярка през 2010 г. се увеличиха за всички направления и дейности по мярката. Въпреки това в България най-малка част от изплатените проекти по Програмата за развитие на селските райони за периода 2007-2013 г. са именно по мярка 214 „Агроекологични плащания”, тъй като процедурите по кандидатстване са много сложни и така парите не се усвояват. Биопроизводителите в нашата страна са и едни от последните, които получават пари по СЕПП. Поради забавянето и неполучаването на субсидии, някои от започналите да се занимават с биологично земеделие производители се преориентират към зърнопроизводството, където до голяма степен разчитат на директните европейски плащания.

В Националния план за развитие на биологичното земеделие в България за периода 2007-2013 г. е заложена една много амбициозна, стратегическа цел – към 2013 г. 8% от използваната земеделска земя да бъде обработвана по метода на биологичното земеделие. Днес за биоземеделие в България се използват 166 741 хектара, което представлява около 3,1% от общата земеделска площ, а производството се увеличава постоянно. През последните години, макар и бавно, се увеличават и площите с биологично грозде в България. Те са нараснали от 154 хектара през 2008 г. до 460 хектара към края на 2010 г. Това на практика представлява малко над 0,55% от общите площи, на които се отглежда грозде в България, съставляващи 82 675 хектара към края на 2010 г.

В България почвено-климатичните условия за развитие на лозарство са изключително благоприятни. Тук са формирани три големи почвени зони – севернобългарска горско-степна зона, южнобългарска ксеротермална зона и планинска зона. В севернобългарската горско-степна зона преобладават черноземите и сивите горски почви, в южнобългарската ксеротермална зона – смолниците и канелено-горските, а планинската зона се характеризира с планинските кафяви горски почви. Климатът се изменя

от умерено континентален в северната част на страната към средиземноморски – в южната, което е благоприятна предпоставка за отглеждане както на бяло, така и на червено грозде.

В България се наблюдава ниска степен на замърсяване на околната среда с пестициди и химически торове, подходящо териториално разположение на лозарските стопанства, сортова структура с необходимите качества, специалисти и работници с подходящи знания и умения. Биологичното лозарство означава, че лозята трябва да се обработват така, както са ги обработвали нашите деди, т.е. без химически торове и препарати за химическа защита (пестициди, хербициди, инсектициди). Разрешава се само син камък и сяра. Добивите при конвенционалното лозарство са по-високи - около 1 тон от декар, а при биологичното лозарство – около 300-400 килограма от декар, но затова пък гроздето е 100% чисто, изключително здравословно и виното, което се получава от това грозде, е най-вкусното и най-здравословно вино. Затова гроздето и вината, получени по изискванията и разрешените практики в ЕС за биологично производство, са не само с по-високи качества, но и с по-висока цена от тези, получени по конвенционалните технологии.

В Европейския съюз през 1991 г. ЕС на министрите на земеделието приема Регламент № 2092/91 за биологично производство на земеделски продукти и тяхното означаване. На базата на този Регламент в България се приема Наредба № 3 от 25 март 1998 г. на Министерството на земеделието и горите за производство на екологично чисто грозде и вина, в която се определят условията и реда за производство на екологично чисто грозде и вина, тяхната сертификация и държавен контрол. Тази наредба е заменена от Наредба № 22 от 04 юли 2001 г.

Съгласно Наредба № 22/12 всички растенията и произведените продукти от тях са произведени по биологичен начин, когато са спазени следните изисквания:

- ✓ преди засяване да са прилагани правилата за биоземеделие най-малко две години, а при многогодишните култури – най-малко три години;
- ✓ плодородието на почвата да се повишава чрез растения, зелено торене, оборски тор или чрез торове, посочени в Наредбата;
- ✓ борбата с болести и неприятели да се извършва чрез подходяща обработка;
- ✓ използваните семена и разсад да са произведени по биологичен начин и да са включени в базата данни на Изпълнителната агенция по сортоизпитване, апробация и семеконтрол.

Промяната на климата в бъдеще ще бъде най-често използваната дума в живота на човека. Климатът, този естествен елемент е съпътстващ фактор за хората в тяхното еволюционно развитие. Той все още има пряко въздействие върху начина на живот, независимо от приспособимостта на индивида, в кой климатичен пояс живее. Голямото население, голямата му плътност на единица площ, различията в инфраструктурата, социалните и икономическите дейности създават доста противоречиви ситуации между различните социални групи. Проблемът с екологията все още не е решен, въпреки различните мерки, методологии и приложими системи.

Климатичните промени в световен мащаб водят до генерални промени в социално-икономическия живот на хората. Създаването на Зелени селища на принципа на природно-съобразен начин на живот ще забави екологична катастрофа на земята.

Споразумението на Парижката конференция беше подписано от 195 държави и започна да действа на 4.11.2016 г.

Споразумението, включват три цели:

1. Ограничаване на затоплянето до края на XXI век до 1,5°C;
2. Адаптиране към негативните следствия от промяната на климата и ограничаване емисиите на парникови газове;
3. Увеличаване на средствата за намаляване на емисиите на парникови газове.

Производството на биологично грозде е предмет на много дискусии поради специфичността на лозарството, което е един трудоемък отрасъл, непозволяващ висока степен на механизация.

Основните принципи на биологичното производство в областта на лозарството и винопроизводството са:

✓ Подобряване агрономическата характеристика на почвите, т.е. да се предприемат мерки за възстановяване качествата на земеделската земя като обогатяване на почвата с органични вещества и минерални съединения, запазване на активната микрофлора, подобряване и регулиране на хранителния, водния, въздушния и топлинния режим на почвата (Mitov, A., Mitova, D., Toteva, D., Vachev, H., Yovchevska, P. 2013).

✓ Запазване на биоразнообразието в лозовите насаждения и почвата чрез практиките на затревяване с подходящи комбинации на различни видове растения.

✓ Ниска степен на употреба на пестициди, приложение на сортове грозде с висока устойчивост към гъбички, почвени нематоди и лозови вируси.

При производството на вина с качества на биологични продукти се спазват задължителните изисквания на ЕС, а именно: намаляване

количеството на култивираните дрожди и ограничаване унищожаването на „дивите“ с химически средства, минимализиране на физичните обработки, силно редуциране използването на серен диоксид. Гроздето и вината, получени по изискванията и разрешените практики за биологично производство, са с по-високи качества от тези, получени по конвенционалните технологии. В същото време строгите ограничения при използване на химични средства и физични методи може да доведе до рискове от компроментиране на продукцията и до търговски загуби и неблагоприятни последици за лозята и реколтата през следващите години. Това обстоятелство е причина на практика разумно да се използват методи и средства, осигуряващи икономически жизнено, качествено и рентабилно производство, при спазване на основните принципи за съхраняване на околната среда (Mitov, A., Mitova, D., Toteva, D., Vachev, H., Yovchevska, P. 2013).

След присъединяването на България към ЕС политиката се ориентира към екологично производство и устойчиво развитие на селските райони. С влизането в сила на Програмата за развитието на селските райони, Националната агроекологична програма и Националния план за развитие на биологичното земеделие започнаха да се прилагат методи за производство, които да подобряват качеството на околната среда и да подобряват качеството на живот на земеделските стопани. Тези методи засягат развитието на вътрешния и международния пазар на екологично чисти продукти и допринасят за увеличаване на разнообразието и количеството на биологичните продукти, които се предлагат на пазара, развитие на канали за дистрибуция и създаване на групи производители на биологични продукти, изграждане на добре работеща система за контрол и сертификация, финансово подпомагане на биологичните производители, утвърждаване на националния знак за биологична продукция, национални информационни кампании за промоция сред населението, подпомагане на българските производители на биологичен посевен и посадъчен материал.

В момента земеделските стопани, които произвеждат биологична продукция могат да получават помощ по първия стълб на Общата селскостопанска политика чрез преки плащания и мерки за подпомагане на цените. Биологичното производство е напълно интегрирано в политиката за развитие на селските райони във втория стълб на ОСП и в агроекологичните мерки. Вторият стълб на ОСП се прилага съгласно Регламент на Съвета №1257/99. Този Регламент третира мерките за развитие на селските райони, включващи агроекологията. От особено значение е фактът, че агроекологичната мярка е единствената, която е задължителна за страните-

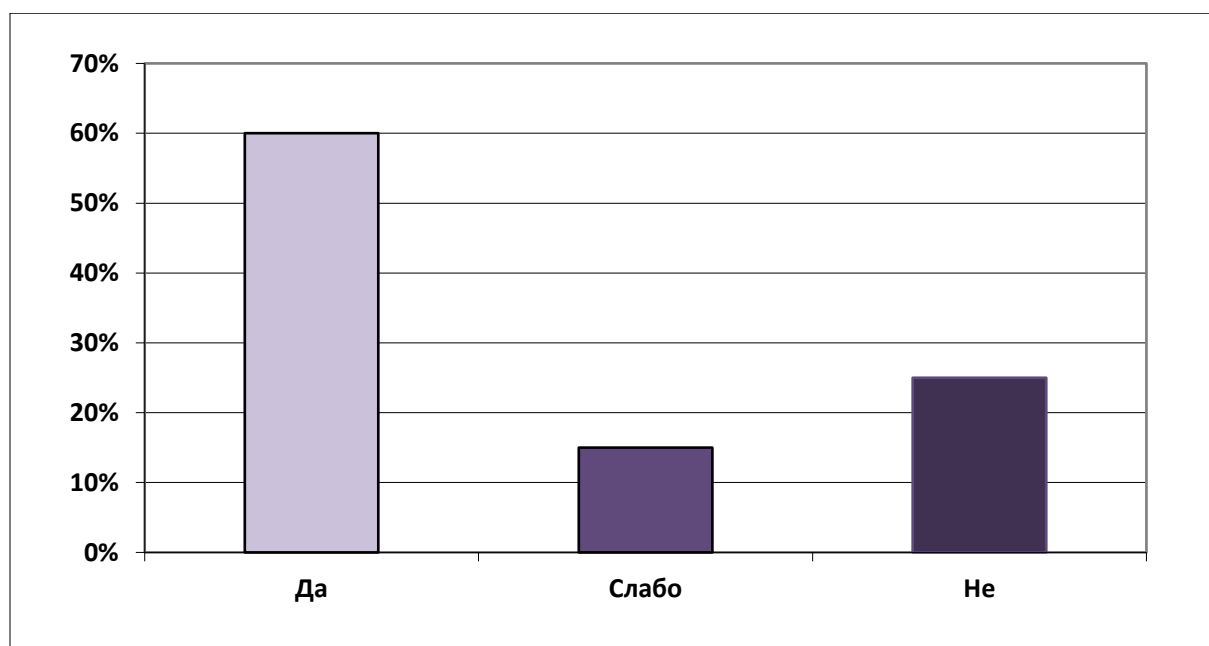
членки и биологичното земеделие е една от мерките в сферата на агроекологията, която страните-членки на ЕС могат да изберат.

Допълнителни щрихи за нагласите и практиките по производство на биопродукция внася информацията от анкетно проучване сред едри и средни гроздо-производители през 2018 г. в три от шестте лозаро-винарски района на страната - Югоизточен лозаро-винарски район, Южен централен лозаро-винарски район и Северен централен лозаро-винарски район.

Въпросите са насочени към възможността за разпространение на информация сред лозарските стопани свързана с агроекологичните плащания по ПРСР, желанието на лозарските стопани да опазват околната среда и какви са техните намерения да отглеждат биологично грозде в близките 5-6 г.

От събраната информация се вижда, че приблизително 60% от интервюираните познават мярка 214 "Агроекологични плащания", 15% я познават слабо, а приблизително 25% не я познават (Фиг. 15.). Това означава, че активно работещите лозари, в по-голямата си част, се интересуват и три четвърти от тях са в някаква степен информирани.

Фигура 15. Познавате ли Мярка 214 „Агроекологични плащания” по ПРСР?

Източник: Проведена анкета, 2018 г.

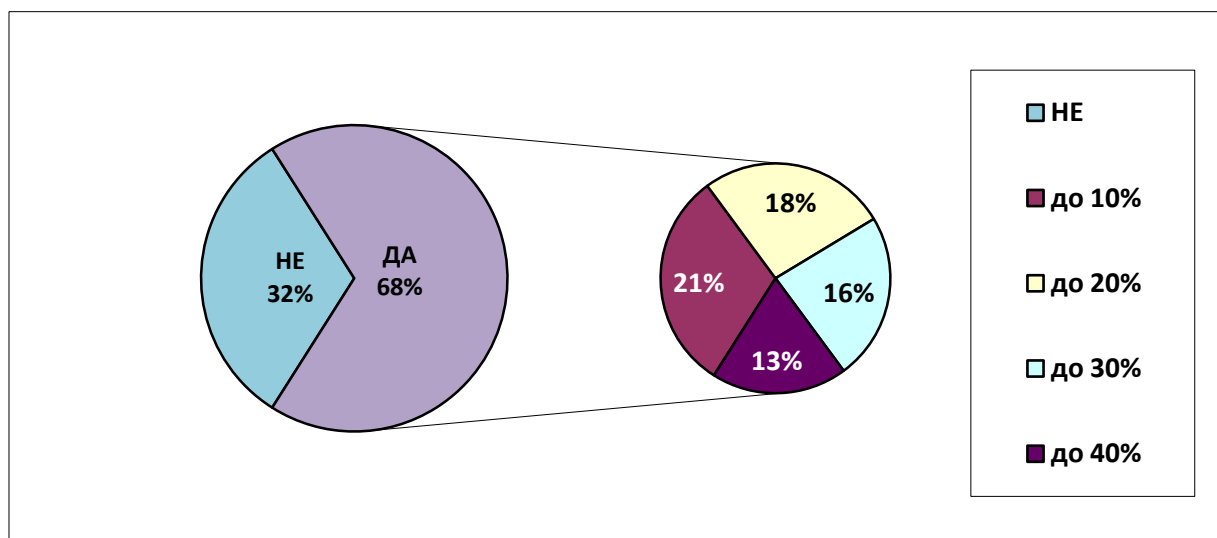
Информацията също така показва, че Мярка 214 "Агроекологични плащания" се познава най-много от производителите в Югоизточен лозаро-винарски район – 65%. Най-нисък е делът на информираните за нея в Северен централен лозаро-винарски район – приблизително 40%.

Причините за този резултат могат да се търсят в липсата на информираност на лозарските стопани в Северен централен лозаро-винарски район, породена от тяхната незаинтересованост и опасения за реализацията на продукцията.

Намеренията на гроздопроизводителите да отглеждат биологично грозде в своите стопанства е свързано с материална подкрепа от МЗХ. Желание в последните 5-6 г. да отглеждат такава продукция са изразили около 70%. Най-висок е техният дял в Югоизточния лозаро-винарски район – 68% (Фиг. 16.), а най-нисък в Северния централен – 31%. Прави впечатление, че това разпределение е сходно с това при познаването на Мярка 214. Що се отнася до дела на площите, на които да се отглежда биологично грозде, картината е следната:

Гроздопроизводителите в България определено имат намерения и нагласи да опазват околната среда и изразяват своя интерес за прилагане на нови екологични практики за опазване на земята от замърсяване.

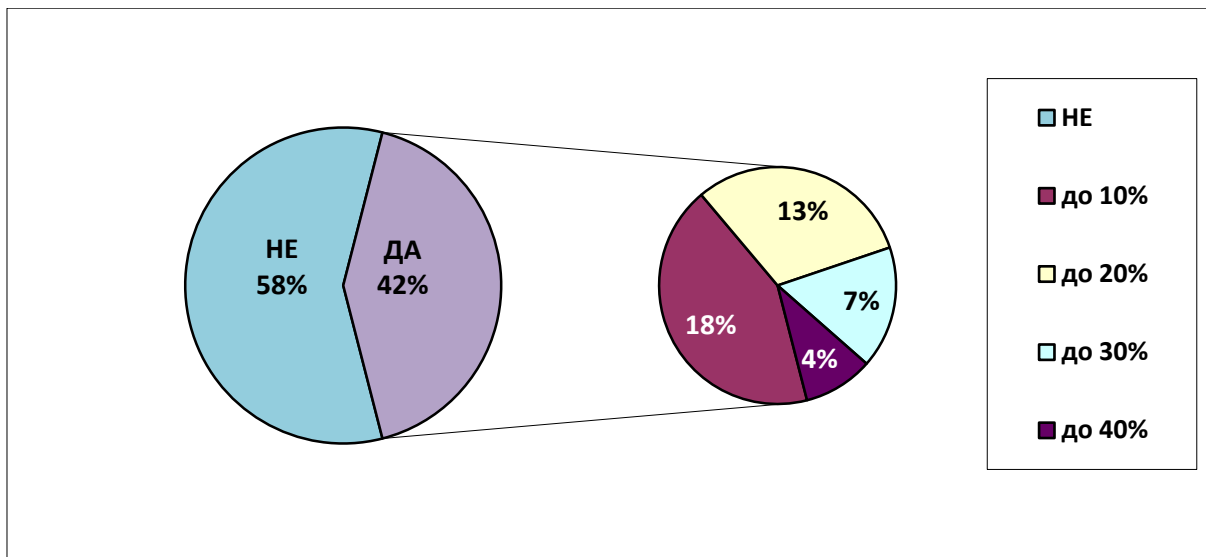
Фигура 16: Намерения за отглеждане на биологично грозде в Югоизточен лозаро-винарски район

Източник: Проведена анкета, 2018 г.

В Южен централен лозаро-винарски район на България от изразилите такова желание 42% от гроздопроизводителите, само 18% имат намерение да засадят с биологично грозде до 10% от площта на цялото си лозарско стопанство. Още по-нисък е процентът на гроздопроизводителите, които имат намерение да засадят площи с биологично грозде до 20%, 30% или 40% от площта на цялото си лозарско стопанство.

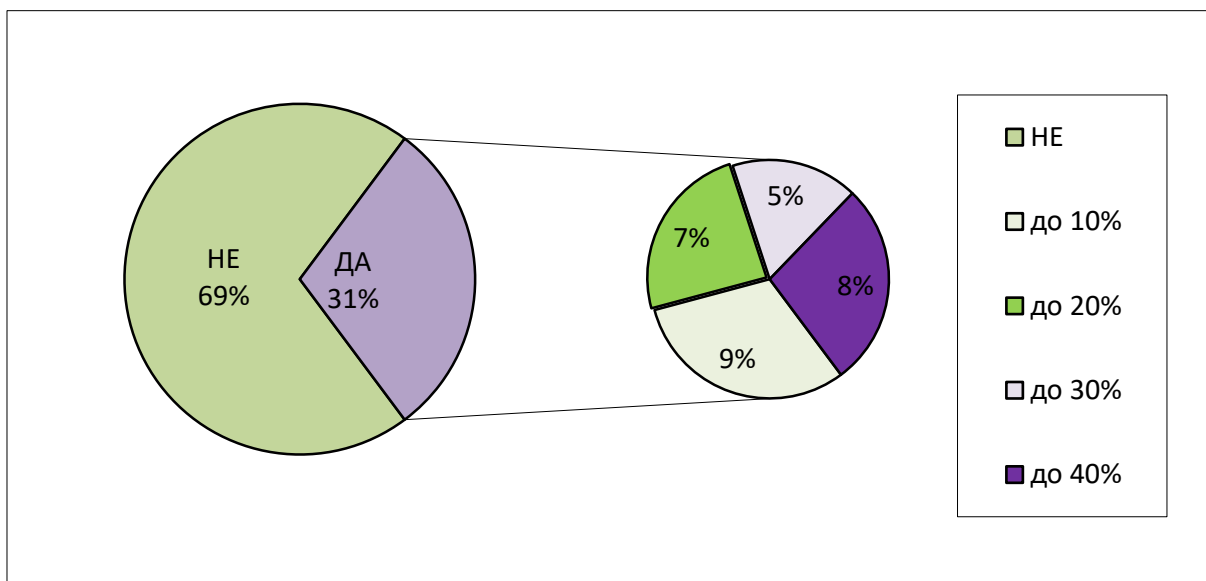
Фигура 17: Намерения за отглеждане на биологично грозде в Южен централен лозаро-винарски район

Източник: Проведена анкета, 2018 г.

В Северен централен лозаро-винарски район само около 31% от всички лозарски стопани имат желание в близките години да отглеждат биологично грозде, като едва 9% от тях имат желание да отглеждат биологично грозде до 10% от площта на цялото им лозарско стопанство (Фиг. 18.).

Фигура 18. Намерения за отглеждане на биологично грозде в Северен централен лозаро-винарски район

Източник: Проведена анкета, 2018 г.

Като основни проблеми се очертават липсата на финансов ресурс и финансова подкрепа за такова производство, дефицитът на достъпна и удобна за ползване информация относно възможностите за ползване на европейски програми и въпроси, свързани със сертифицирането и етикетиранието (Mitov, A., Mitova, D., Toteva, D., Vachev, H., Yovchevska, P. 2013).

В наши дни означенията за биологичен продукт са трудно разпознаваеми, което е прекрасна възможност за разпространение на фалшификати, което рефлектира върху конкурентоспособността на произведените био-продукти.

Характерното за гроздопроизводителите е, че те имат много задръжки към биологичното производство. Интересите им като такъв тип производители още не са защитени, а и биопроизводителите понасят най-много проверки и наказания за да получат субсидии. Въпреки това над 95% от биологичното производство на нашата страна се изнасят за Германия, Холандия, Франция, Италия, САЩ, Канада, Арабския свят. Масово разпространено е мнението, че българските биопродукти имат много добри вкусови качества, което ги прави конкурентоспособни на световния пазар, а и цените им са по-ниски.

Всичко това, както и прекрасните почвено-климатични условия, плюс знанията и традициите в лозарството и винопроизводството, дават надежда, че биологичното производство в този сектор има успешно бъдеще.

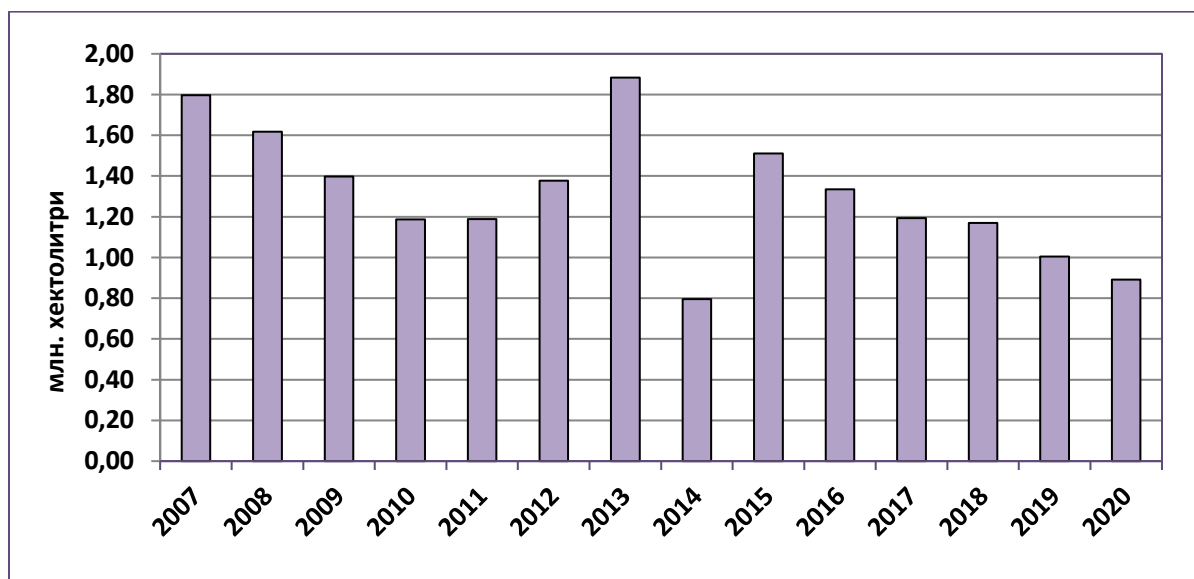
В наши дни около 7 800 ха с винено и десертно грозде в нашата страна са сертифицирани за биологично производство, а още около 5 000 ха са в преход към сертифициране за такова производство.

8. Състояние и развитие на производството на вино в България

Обект на настоящия анализ е промишленото производство на вино. Към началото на 2020 г. в България функционират около 260 винарски изби. След присъединяването на страната ни към ЕС през 2007 г. количеството произведено вино се колебае, като се наблюдава намаление на произведеното вино със защитено наименование за произход (Фиг. 19.).

Много отрицателно явление е намаляването на количеството произведено вино със защитено наименование за произход. Виното със защитено наименование за произход принадлежи към категорията на качествените вина и намаляването на производството му е отрицателен сигнал за конкурентоспособността на качествените вина произвеждани в България от по-високия ценови клас.

Фигура 19. Производство на вино в страната, млн. хектолитри

Източник: МЗХ, Дирекция „Агростатистика“, 2008-2021 г.

През 2007 г., са произведени 1,80 млн. хектолитри качествено вино, а през 2020 г. около 0,89 млн. хектолитри. Спадът е с около 60%. Много голя е интереса към регионалните вина със защитено географско указание. След присъединяването на България към Европейския съюз се наблюдава увеличение на производството на вино със ЗГУ. Всяка година се произвеждат над 400 000 хектолитри от тази категория вино. Въпреки че вината със ЗГУ са качествени вина те се отнасят към трапезните вина с по-нисък ценови диапазон. През периода 2007-2020 г. най-високо е производството на вино през 2013 г. - 1 755 198 хектолитри.

Имайки предвид по-ниската покупателна способност на потребителите в България потреблението на вино от по-високия ценови диапазон е ниско, затова бранша разчита на реализация на международния пазар. Ниското производство на такова вино обаче е показател, че все още България не е успяла да завоюва позиции на международния пазар на качествени вина.

9. Винената търговия - фактор за развитие на лозаро-винарския сектор в България

9.1. Износа на български вина след присъединяването на България към ЕС

Един от най-важните показатели, който дава представа за реалното състояние и конкурентоспособността на сектора като цяло е износьт на

вино. След приемането ни в ЕС износът на вино се подчинява на правилата, определени от действащата в общността обща организация на пазарите.

Необходимо е да се анализира този показател. За да се осъществи това от голямо значение са данните преди присъединяването на България към Европейския съюз. От 2001 г. до 2007 г. България реализира много висок износ на вино. От произведените през 2007 г. 134,0 млн. литра вино е осъществен износ от 114,24 млн. литра. Основно износът е за Русия. След тази година има намаление и то чувствително на изнесените количества. През 2009 г. износът спада до 53,7 млн. литра, което е най-ниското ниво през целия разглеждан период.

В структурата на износа при различните типове вина най-висок процент имат бутилираните вина, като тенденцията през годините е делът, който те заемат да се увеличава. Това е положителна тенденция защото цената на този вид вина е по-висока. След присъединяването на България към ЕС износът на български вина не е стабилен. Настъпилото оживление на износа през 2007 г. е в резултат на благоприятните структурни промени в сектора, на по-големите възможности за увеличение на производството на висококачествени вина, поради налични мощности и суровина и по-висок ръст на износа на вино от по-висока ценова категория, което осигурява по-големи обеми от валутни приходи за нашите винопроизводители. Това означава, че конкурентните сили на винарския бранш постепенно започват да укрепват, но са необходими обединени усилия, както от страна на производителите, така и от страна на държавата и други институции за търсене на възможности за по-разширено предлагане на българските вина на външните пазари (Тотева, Д., 2015).

Винарството е традиционно експортно ориентиран отрасъл в България, като износът многократно надвишава вноса. Въпреки по-ниските количества изнасяно и внасяно вино след 2007 г., България продължава да е нетен износител (Фиг. 19.). Единствено при пенливите вина през 2013 г., се наблюдава по-голям внос. При останалите две групи – бутилирани и наливни вина се наблюдава почти ежегодно понижаване на изнасените количества, но те все още са многократно по-високи от вноса. През последните 3 г. спадът в изнасяните количества е между 12% и 8%. През 2015 г. са изнесени 38 264 хил. литра вино, през 2016 г. – 28 821 хил. литра, а през 2020 г. – 22 907 хил. литра. От тях през 2015 г. 85% са бутилирани вина, а през следващите години бутилираните вина са около 72%. Делът на бутилираните вина в общия износ след присъединяването на страната ни към ЕС е по-висок от средния дял за периода 2000-2006 г., но имайки предвид общото намаление на изнасяните количества, това не е достатъчно, за да доведе до импулс за развитие на сектора.

През 2020 г. е реализиран износ на вино на обща стойност 30 730 хил. евро. Той е по-нисък от средния реализиран износ в последния петгодишен период, който е на стойност малко над 40 хил. евро.

След 2007 г. България продължава да изнася вино, преди всичко за Русия. Този пазар си остава приоритетен за българското вино. Негативна е обаче тенденцията, която се забелязва след 2007 г. Страната ни губи пазарни дялове навсякъде, където изнасяме вино от години. Най-малък е спадът при износа ни към Чешката република, но при всички останали страни износет ни намалява с повече от 50%. Тази негативна тенденция може да се обясни от една страна с влиянието, което икономиката ни изпитва под влияние на световната икономическа криза. От друга страна през последните 5 г. на световните пазари все по-агресивно навлизат чилийски, австралийски, аржентински, новозеландски вина. Цените, на които тези страни изнасят, оказват изключително сериозен конкурентен натиск не само върху българското вино, но и върху вината, които старите членки на ЕС произвеждат и експортират. Влияние оказва и силно влошените производствени резултати в сектора. Всичко това, съчетано с ниското потребление на вино в страната, чертае неблагоприятна картина за перспективите за развитие през следващите няколко години.

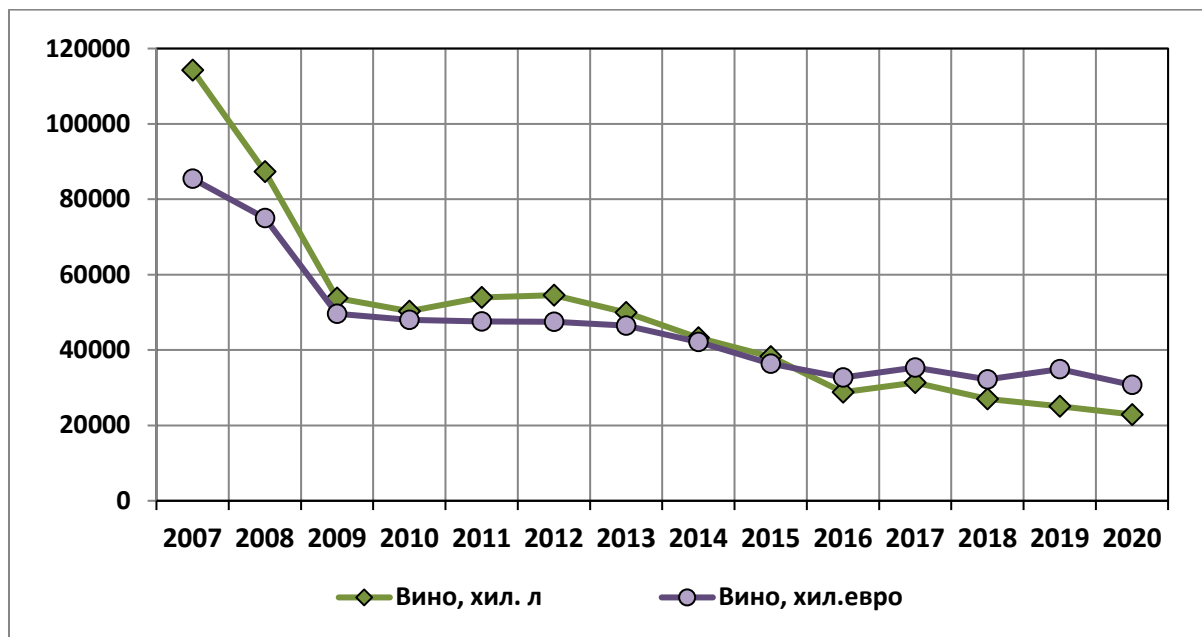
От 2007 г. до 2020 г. износа на вино от България постоянно намалява. Най-малко е намалението при наливните вина. За периода 2007-2020 г. техният средногодишен процент на изменение е - 7%.

След 2007 г. се наблюдава повишен интерес на българските винопроизводители за износ в азиатските държави Китай, Япония, Виетнам, Тайланд, Сингапур.

Голяма част от по-малките и средни винопроизводители около 50% твърдят, че не реализират своята продукция на международния пазар, т. е. произвеждат само за нашия български пазар. Останалата част от малките и средни винопроизводители успяват да реализират малка част от своята продукция на международния пазар. Тенденцията е, че около една трета от винопроизводителите имат много слаби приходи от продажби на международния пазар около 8 %.

Положителен елемент, въпреки намалението на количеството и стойността на износа, е нарастването на цената на изнасяните вина. Този факт разкрива това, че българският износ повишава своето качество и се насочва към износ на вина с по-високо качество и по-висока цена. Това в най-голяма степен се отнася за бутилираните вина, които представляват значителна част от износа.

Фигура 20. Динамика на износа на българско вино в количество и стойност

Източник: МЗХ, Аграрни доклади и собствени изчисления.

Основните търговски партньори на България в международната търговия с вино през 2017 г. са Полша, Великобритания и Германия. Значителен износ на наливни вина има и за Швеция и Белгия. Русия продължава да е основният търговски партньор на България. През 2007 г. за руския пазар е изнесено 610 293,10 хектолитра бутилирано вино и 134 011,19 хектолитра наливно вино. През 2020 г. намалението в износа на вино е над 90%. Въпреки този внушителен спад, Русия продължава да е основният търговски партньор от страните извън ЕС. В периода 2002-2006 г. пазарният дял на българските вина на руския пазар е 6,82%, след 2007 г. този дял намалява постоянно като за периода 2007-2020 г. той е около 2%.

Положителна тенденция се наблюдава на китайския и японския пазар, където дела на българското вино е 0,12%.

Общата картина за конкурентоспособността на българското вино на световните пазари е неблагоприятна. Делът на износа на вино в общия износ на страната намалява ежегодно. През 2012 г. той е 0,23%, а през 2020 г. е намалял почти наполовина и този дял вече е 0,10%. Намалява и значението на българския износ на вино в световния износ, като през 2020 г. делът на българския износ е 0,10%

Анализирайки развитието на износа през последните 5 г. се вижда, че средногодишният темп на развитие е -10%, а година по-рано този петгодишен среден тренд е -8%, което означава че се засилва скоростта, с която намалява износа на вино. По-силно изразена е тази негативна тенденция по отношение на количествата изнасяно вино. Като тук е един от

малкото положителни елементи, свързани с ръста в средната цена на изнасяното вино. През последните пет години се вижда и свиване, чисто географски, на участието ни във външната търговия, като от 71 страни-партньори, през 2020 г. те са 50.

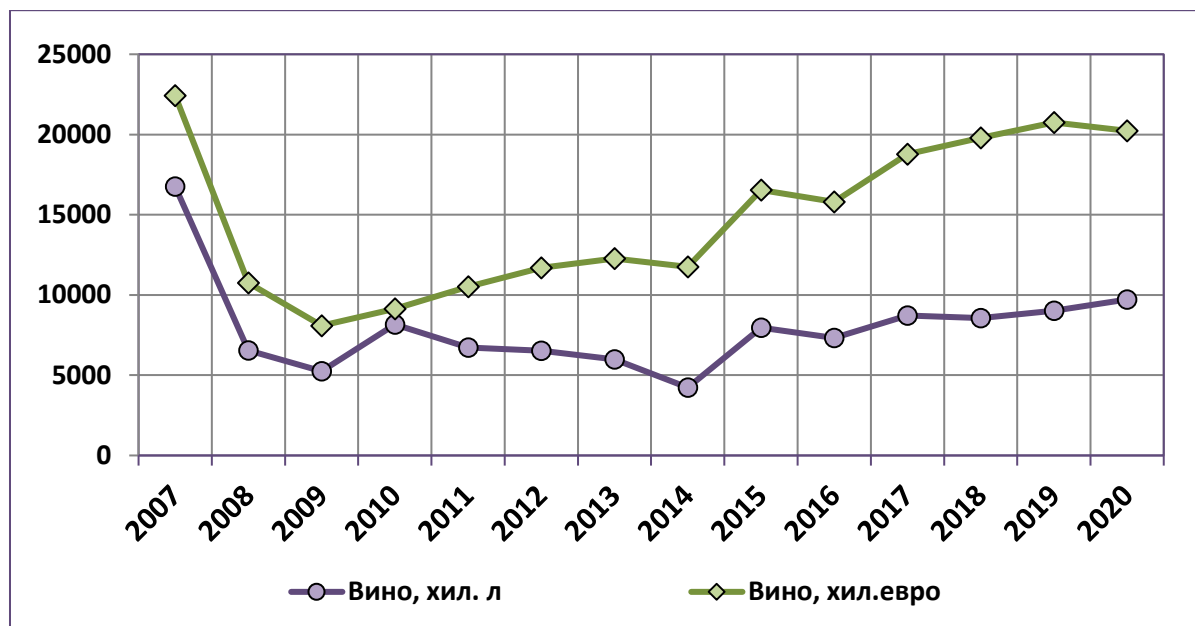
9.2. Тенденции в изменението на вноса на вина, след 2007 г.

След влизането на България в Европейския съюз, през 2008 г., се забелязва силно намаление на вноса на вино в България. През 2014 г. вносът на вино на българския пазар в количество и стойност намалява около три пъти, сравнено с 2007 г. (Фиг. 20.). Значителен е вноса на бутилирани вина.

Средната цена на изнасяните вина нараства, като през 2006 г. тя е 0,89 долара за литър, през 2009 г. сме изнесли бутилирано вино със средна цена от 1,9 долара на литър, а през 2014 г. достига до 126,4 евро/тон, благодарение на добрата реализация на българските бутилираните вина на международния пазар. Такова повишение се наблюдава при всички видове вина, както за България, така и за всички страни от Европейския съюз. Средните цени на износ на вино на страните от Европейския съюз, които изнасят този продукт през последните няколко години са с около два пъти по-високи от цените на които българските износители изнасят българското вино.

Цените на внасяните в България бутилирани вина са по-високи около два-три пъти от тези, на които нашата страна изнася българско вино. Средната цена на вноса на вино от 2008 г. непрекъснато нараства. (Табл. 6.). Въпреки това като цяло, секторът е експортно ориентиран и страната ни има положително външно търговско салдо през целия изследван период. През последните години внасяме вино най-вече от Италия, Франция, Чили, Нова Зеландия (Тотева, Д., 2015).

Фигура 21. Динамика на вноса на вино на българския пазар в количество и стойност

Източник: МЗХ, Аграрни доклади и собствени изчисления.

Таблица 6. Индекс на средната експортна и импортна цена на вино, 2007=100, %

	Индекс на средната експортна цена, 2007=100, %	Индекс на средната импортна цена, 2007=100, %
2007	100,00	100,00
2008	114,84	122,70
2009	123,45	115,10
2010	127,57	83,79
2011	117,82	116,82
2012	116,46	133,89
2013	124,28	153,32
2014	130,15	207,34
2015	127,03	155,38
2016	151,10	161,41
2017	151,10	160,61
2018	159,12	172,56
2019	186,57	171,82
2020	179,38	155,38

Източник: Евростат и собствени изчисления.

10. Съвременни тенденции в световното производство на грозде и вино

Реализацията на политиката на ЕС в лозаро-винарския сектор за доброволно изкореняване на лозови насаждения доведе до трайна тенденция на намаляване на площите. След 2014 г. площите с лозя се задържат на едно ниво, като през последните две години се наблюдава леко нарастване при някои държави. В табл. 7. са представени площите с лозя на водещите страни в света за периода 2014-2018 г. През 2018 г. в ЕС Испания продължава да заема първото място с 969 хил. ха, следвана от Франция с 793 хил. ха и Италия с 705 хил. ха.

През 2018 г. в страните извън ЕС Китай заема първо място по площи с лозя - 875 хил. ха. На второ място е САЩ с 439 хил. ха, следван от Аржентина с 218 хил. ха и Чили с 212 хил. ха (Табл. 7.). Прецедент от две десетилетия насам е намалението на площите с няколко десетки хил. ха в Австралия.

Размерът на лозарската площ в света през 2018 г. достига 7,4 хил. ха, увеличението е с 24 хил. ха, в сравнение с 2017 г.

Таблица 7. Динамика на площите с лозя в света, хил. ха

Страни	2014	2015	2016	2017	2018
Испания	975	974	975	968	969
Китай	813	847	858	865	875
Франция	789	785	786	788	793
Италия	690	685	693	699	705
Турция	502	497	468	448	448
САЩ	450	446	439	434	439
Аржентина	228	225	224	222	218
Чили	213	214	214	213	212
Португалия	224	204	195	194	192
Румъния	192	191	191	191	191
Иран	216	195	174	153	153
Австралия	154	147	145	145	146
Южна Африка	133	133	130	128	126

Източник: ОИВ, 2019 г.

Изменението на общите площите с лозя в България се характеризира с траен темп на намаление от началото на новия век, а и още от 90-те г. на миналия век. В началото на второто хилядолетие, общата площ с лозови насаждения у нас е 151 185 ха, като до 2007 г. те намаляват с повече от 20% и са 120 341 ха, а до 2018 г. намалението е с още почти 60% спрямо 2001 г. и 40% спрямо 2007 г. В същото време се наблюдава увеличение на неподдържаните лозя извън лозарските стопанства. Въпреки че все още делът на неподдържаните лозя е голям, техният дял след 2010 г. не нараства, а дори напротив, в определени години е под 10 000 ха.

За развитието на лозаро-винарския сектор другият важен показател е количеството произведено грозде. През последните пет години най-големият производител на грозде в света е Китай – 11.7 млн. тона за 2018 г., което представлява 15 % от световното производство на грозде. На второ място е Италия – 8.6 млн. тона, следвана от САЩ – 6.9 млн. тона, Испания – 6.9 млн. тона и Франция – 6.2 млн. тона. (Табл. 8.).

Общото производство на грозде през 2018 г. в света достига 77.8 млн. тона. Въпреки намалението на лозарските площи с 3% в периода 2000-2018 г., производството на грозде се увеличава средно с 1% всяка година. Това се дължи на подобрените лозарски техники, въведени през периода 2000-2018 г, които водят до по-високи добиви от по-малко растения.

Таблица 8. Динамика на произведеното грозде от водещите страни в света, млн. тона

Страни	2014	2015	2016	2017	2018
Китай	12.5	13.2	12.6	13.1	11.7
Италия	6.9	8.2	8.4	6.9	8.6
САЩ	7.1	6.9	7.0	6.7	6.9
Испания	6.1	6.0	6.3	5.0	6.9
Франция	6.2	6.3	6.3	5.0	6.2
Турция	4.2	3.7	4.0	4.2	3.9
Аржентина	2.7	2.5	1.9	2.1	2.7
Чили	2.2	2.7	2.2	2.0	2.5
Иран	2.3	2.3	2.3	1.9	2.3
Австралия	1.8	1.9	2.0	2.2	1.9
Южна Африка	1.9	2.0	2.0	2.0	1.8
Узбекистан	1.4	1.6	1.6	1.6	1.7
Египет	1.6	1.7	1.7	1.7	1.6

Източник: ОИВ, 2019 г.

В България през 2007 г. е произведено винено грозде в размер на 341 818 тона, но това производство намалява до 182 569 тона през 2018 г. Причините за това сериозно намаление на винените лозя в България са от една страна прехода от централно планирана към пазарна икономика, а от друга страна мястото на лозарството и винарството на България на международните пазари, след приемането на страната в ЕС. През този период значителен размер площи с винени лозя бяха изоставени, а инвестиции за създаване на нови лозарски стопанства нямаше. Приемането на България в ЕС постави българската икономика в условията на силна международна пазарна конкуренция.

През 2018 г. световното производство на стафиди е 1.3 метрични тона. Най-големият производител на стафиди в света, за периода 2014-2018 г. е Турция с 381.000 метрични тона за 2018 г., следвана от САЩ с 263.000 метрични тона и Китай с 190.000 метрични тона (Табл. 9.).

В Европейския съюз се консумират годишно около 340.000 метрични тона стафиди, които се внасят основно от Иран.

В свата годишно се консумират над 750.000 метрични тона стафиди. Наблюдава се тенденция за повишаване на консумацията заради високата хранителна стойност на този продукт.

Таблица 9. Производство на стафиди в света, метрични тона

Страни	2014	2015	2016	2017	2018
Турция	390.8	333.5	384.0	400.8	381.0
САЩ	332.2	348.1	315.0	241.4	263.0
Китай	180.0	190.0	165.0	180.0	190.0
Иран	92.1	100.7	170.0	110.0	150.0
Южна Африка	46.1	60.5	54.6	65.6	71.0
Узбекистан	50.0	70.0	71.0	65.0	70.0
Афганистан	52.0	43.0	34.5	36.5	38.0
Аржентина	18.0	17.4	30.7	26.7	37.3
Чили	67.3	63.2	56.7	33.0	30.0
Гърция	24.0	27.6	28.0	28.0	27.0
Индия	6.1	9.6	23.5	23.5	23.5
Мексико	12.9	13.9	14.3	11.3	18.0

Източник: ОИВ, 2019 г.

Винопроизводството е култура с хилядолетна история. Най-старите артефакти, свързани с производството на вино са открити в земите на днешна Грузия и Иран, преди около 6 000 г. пр. н.е. Първата оборудвана винарна е открита в Армения около 4 100 г. пр. н.е.

От 2000 г. насам световното производство на вино през 2018 г. достига едно от най- високите си нива 292 млн. хл, което представлява увеличение с 17% в сравнение с 2017 г.

Според данни на Международната организация за лозарство и винарство (OIV), Италия остава водещ световен производител на вино с общ обем 54,8 млн. хл. На второ място е Франция с 48,6 млн. хл. На трето място е Испания с 44,4 млн. хл.

В световен мащаб производството в САЩ нараства с общо 23,9 млн. хл. Увеличение на производството на вино се наблюдава в Южна Америка. Аржентина произвежда 14,5 млн. хл., а Чили – 12,9 млн. хл. В Южна Африка, поради засушаването, производството на вино е 9,5 млн. хл. Увеличението на производството на вино в Аржентина се дължи не на нарастване на площите с лозя или по-високи добиви грозде, а на малкото съхранение на мъстта и нейното бързо винифициране.

Таблица 10. Производство на вино в света, млн. хл

Страни	2014	2015	2016	2017	2018
Италия	44.2	50.0	50.9	42.5	54.8
Франция	46.5	47.0	45.3	36.3	48.6
Испания	39.5	37.7	39.7	32.5	44.4
САЩ	23.1	21.7	23.7	23.3	23.9
Аржентина	15.2	13.4	9.4	11.8	14.5
Чили	9.9	12.9	10.1	9.5	12.9
Австралия	11.9	11.9	13.1	13.7	12.9
Германия	9.2	8.8	9.0	7.5	10.3
Южна Африка	11.5	11.2	10.5	10.8	9.5
Китай	13.5	13.3	13.2	11.6	9.1
Португалия	6.2	7.0	6.0	6.7	6.1
Русия	5.1	5.6	6.6	5.8	5.5

Източник: OIV, 2019 г.

След намаляването на потреблението на вино в резултат от световната криза през 2008-2009 г., през последните пет години, по данни на OIV се наблюдава стабилизиране на консумацията на вино в света,

достигайки 246 млн. хл. през 2018 г. САЩ е най-големият потребител на вино в света с 33 млн. хл. за 2018 г. благодарение на водената правилна политика по отношение консумацията на вино и разяснителната кампания за ползата от виното за човешкото здраве. На второ място по консумация на вино е Франция с 26,8 млн. хл., следвана от Италия с 22,4 млн. хл., Германия с 20 млн. хл. и Китай с 17,6 млн. хл. (Табл. 11.). При САЩ и Италия се наблюдава леко нарастване на консумацията на вино през последните пет години. Франция, Германия и Великобритания запазват нивото на търсене и консумация на този продукт през разглеждания период.

Таблица 11. Консумация на вино в света, млн. хл.

Страни	2014	2015	2016	2017	2018
САЩ	30.6	30.9	31.7	32.6	33.0
Франция	27.5	27.3	27.1	27.0	26.8
Италия	19.5	21.4	22.4	22.6	22.4
Германия	20.3	20.5	20.2	19.7	20.0
Китай	17.4	18.1	19.2	19.3	17.6
Великобритания	12.6	12.7	12.9	12.7	12.4
Русия	11.1	10.8	10.5	11.1	11.9
Испания	9.8	9.8	9.9	10.5	10.5
Аржентина	9.9	10.3	9.4	8.9	8.4
Австралия	5.4	5.5	5.4	5.9	6.0
Португалия	4.3	4.8	4.7	5.2	5.5
Канада	4.6	4.8	5.0	5.0	4.9
Румъния	4.7	4.0	3.8	4.1	4.5
Южна Африка	4.0	4.3	4.4	4.5	4.3
Холандия	3.4	3.5	3.4	3.5	3.5

Източник: ОИВ, 2019 г.

Световният експорт на вино възлиза на 31.4 млрд. евро за 2018 г. През последните пет години, въпреки наблюдавания спад в количествата на изнесено вино от Испания и Италия, през 2018 г. тези две държави си

запазват мястото на най-големите износители на вино в света - Испания с 21,1 млн. хл, следвана от Италия с 19,7 млн. хл и Франция с 14,1 млн. хл. Тези три държави формират над 50% от износа на вино през 2018 г. по данни на ОИВ.

Извън Европа през 2018 г. най-големи количества вино са изнесли Австралия – 8.6 млн. хл и Южна Африка – 5.3 млн. хл.

В Латинска Америка през 2018 г. лидер по износ на вино е Чили – 9.3 млн. хл. В Северна Америка – САЩ с 3.5 млн. хл.

Таблица 12. Износ на вино в света, млн. хл

Страни	2014	2015	2016	2017	2018
Испания	23.0	24.7	22.6	23.0	21.1
Италия	20.4	20.0	20.6	21.2	19.7
Франция	14.3	13.9	14.1	15.0	14.1
Чили	8.1	8.8	9.1	9.4	9.3
Австралия	7.0	7.4	7.3	7.8	8.6
Южна Африка	4.2	4.2	4.3	4.5	5.3
Германия	4.2	3.9	3.6	3.8	3.7
САЩ	4.0	4.2	3.8	3.5	3.5
Португалия	2.8	2.8	2.8	3.0	3.0
Аржентина	2.6	2.7	2.6	2.2	2.8
Нова Зеландия	1.9	2.1	2.1	2.6	2.6
Молдова	1.2	1.2	1.3	1.4	1.4

Източник: ОИВ, 2019 г.

Първите пет държави вносители на вино през 2018 г. са Германия с 14,7 млн. хл, Великобритания с 13,2 млн. хл, САЩ с 11,5 млн. хл, Франция с 7,1 млн. хл и Китай с 6,9 млн. хл. Тези пет държави формират повече от половината от световния внос на вино през 2018 г.

Впечатление прави, че няма данни за внос на вино в страните от Южна Америка – Аржентина и Чили, както и Австралия и Южна Африка. Тези страни задоволяват потребностите си от вино и са големи износители на този продукт в целия свят.

Като цяло площите, заети с лозя в световен мащаб след намалението, в резултат от проведената политиката на ЕС в лозаро-винарския сектор за доброволно изкореняване на лозови насаждения след 2014 г. в Европа се задържат на едно ниво. На първо място в Европа е Испания, следвана от Франция и Италия.

Извън Европа след 2014 г. на първо място по размер на площи с лозя е Китай, следван от САЩ и Аржентина. В САЩ през последните пет години се наблюдава незначителна тенденция на намаление на площите с лозя.

Таблица 13. Внос на вино в света, млн. хл

Страни	2014	2015	2016	2017	2018
Германия	15.5	15.4	14.9	15.2	14.7
Великобритания	13.4	13.6	13.6	13.3	13.2
САЩ	10.8	11.0	11.1	12.1	11.5
Франция	6.9	7.6	7.8	7.8	7.1
Китай	3.8	5.6	6.4	7.5	6.9
Канада	3.8	4.1	4.2	4.2	4.2
Холандия	3.8	3.8	4.5	4.4	4.2
Русия	4.7	4.0	4.0	4.5	4.1
Белгия	3.1	3.1	3.1	3.1	3.0
Япония	2.7	2.8	2.7	2.8	2.6
Италия	2.8	2.9	1.7	2.1	2.1
Швеция	2.3	2.2	2.2	2.2	2.1

Източник: ОИВ, 2019 г.

При производството на грозде през последните пет години трайно на първо място е Китай, с ежегоден ръст в произведените количества. Това увеличение се дължи на повишение на производителността, постигната чрез внедряване на нови високодобивни хибриди и сортове. При произведените количества грозде в ЕС през последните пет години не се наблюдава увеличение. Високата стойност на ръчния труд като дял от общите разходи, малкият размер на лозарските стопанства, сравнително ниската степен на механизация на производството не водят до положителни тенденции в този сектор. Най-много стафиди през последните

пет години се произвеждат в Турция и САЩ. ЕС е най-големият нетен вносител на стафиди в света.

Произведеното количество вино за последните пет години в глобален мащаб нараства. В страните от Новия свят – Чили, Аржентина, Австралия, Южна Африка се забелязва запазване на произведените количества през последните пет години. В глобален мащаб след 2000 г. се забелязва тенденция на намаление на процента произведено вино на традиционните винопроизводителки, за сметка на новите страни – Чили, Аржентина, Австралия, Южна Африка.

През последните пет години се наблюдава стабилизиране на консумацията на вино в света и възвръщане на позициите от предкризисните години. САЩ е най-големият консуматор на вино в света. Наблюдават се сериозни индикации за повишаване на консумацията на вино от Китай и Индия, което е предизвикателство за традиционните страни производителки на вино и възможност за заемане на нови пазарни ниши.

През последните пет години най-голям износ на вино в света е реализиран от Испания и Италия. Франция е трета по износ на вино в световен мащаб. Извън Европа най-големите износители на вино са Чили, Австралия и Южна Африка.

През последните пет години най-големите вносители на вино в света са Германия, Великобритания, САЩ, Франция и Китай.

В България развитието на лозаро-винарския сектор се характеризира с трайна тенденция на намаление на площите, заети с лозя. Увеличава се делът на изоставените и неподдържани лозя, което се отразява на добивите от грозде и на количеството произведено вино.

За бъдеще време България трябва да се опита да възстанови позициите си в производството на грозде, да повиши консумацията на грозде и вино и да увеличи износа на вино за Европа и света. България има прекрасни климатични условия и създадени сортове и хибриди, които не отстъпват на чуждестранните. Големият потенциал на руския и азиатския пазар трябва да се превърне в стимул за българските фирми да търсят начини за предлагане и дистрибуция на българското вино.

ВТОРА ГЛАВА

МЕТОДОЛОГИЯ И ПОДХОДИ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА ЛОЗАРСТВОТО И ВИНАРСТВОТО В БЪЛГАРИЯ

1. Същност на конкурентоспособността

Конкурентоспособността е широко дискутирана тема. Все още няма общоприета дефиниция за конкурентоспособност. Причината за това може да се дължи на различното ниво на разглеждане на конкурентоспособността – ниво икономика, сектор или фирма.

В исторически план съществуват различни подходи за изследване на конкурентоспособността. Адам Смит я изследва от гледна точка на специализацията и абсолютните предимства на страните. Адам Смит доказва че при пазарната икономика може да се удовлетворят потребностите на потребителите и най-ефективно да се използват ресурсите в обществото.

Шведските икономисти Ели Хекшер и Бертил Олин отразяват разликите в стойността на факторите за производство между страните, участващи в международната търговия, като всяка страна се специализира в производството на стоката, за която има ценово предимство. В изследване на ОИСР на подходите за измерване на конкурентоспособността и ефективността в аграрното производство L. Latruffe отбелязва, че в икономическата теория няма общоприета дефиниция за конкурентоспособността, и че тя може да бъде определена като способност да бъдеш успешен, когато се изправиш пред конкуренцията. Bris и Caballero представят собствен холистичен подход за изследване на конкурентоспособността изброявайки още тринадесет различни дефиниции за конкурентоспособност.

Според теорията на Майкъл Портър конкурентно предимство съществува, когато предприятието предоставя същите ползи на потребителите като останалите фирми, но на по-ниска цена (*ценово лидерство*) или когато ползността на фирмения продукт е по-голяма от тази на конкурентните продукти (*продуктова диференциация*).

В динамичен аспект конкурентоспособността на равнище стока се свързва с пазарната сила на продукта, която да задоволява нарастващите потребности на съществуващите потребители и да увеличава техния брой, привличайки потенциални клиенти, т.е. способността за развитие и експлоатация на потенциала, произтичащ от създадения комплекс от

ценови и неценови продуктови характеристики (Димитрова, Д., 2015). Затова конкурентоспособността на равнище стока е важен елемент за всяка фирма.

Конкурентоспособността притежава:

- ✓ Потенциал за устойчив растеж с икономически, социален и екологичен аспект;
- ✓ Качество на производството;
- ✓ Надеждност на производството и услугите;
- ✓ Иновационен потенциал на икономиката;
- ✓ Структурни характеристики на икономиката;
- ✓ Потенциал за бързо усвояване и разпространяване на новостите;
- ✓ Коректно партньорство във взаимоотношения между стопанските субекти;
- ✓ Съчетаване на частни и обществени интереси.

Четирите ъгъла на „диаманта на Портър“ – факторни условия; свързани и подпомагащи отрасли; условия, свързани с търсенето; стратегии на предприятията, които са основните фактори, определящи възможностите за развитие на иновативния потенциал на даден сектор в рамките на външната среда.

✓ Факторните условия – отчитат наличието на производствени фактори, необходими за развитието на отрасъла и включват природни ресурси, работна сила, капитал, инфраструктура;

✓ Свързани и подпомагащи отрасли – отчитат възможността за осигуряване на бърз и навременен достъп до ефективни фактори на производство, предвиждат потребностите на фирмата; осигуряват търсене на свързани продукти, обединяване и координиране дейността на фирмите; отчитат интензивността на конкуренцията в страната;

✓ Условия свързани с търсенето – отчитат размера на пазара и сегментационната му структура; интензивността и растежа на търсенето; взискателността на купувачите; степента, в която местните изисквания се влияят от международните потребности и изисквания и много други фактори от значение за конкурентоспособността, които влияят върху поведението на предприятията като оказват натиск за тяхното обновяване и адаптиране към промените на пазарната среда;

✓ Стратегии на предприятията – отнасят се до интензивността на конкуренцията в страната; стратегията и организацията на местните фирми.

Отчитайки трудностите, ще си позволя да обобщя, че конкурентоспособен е този продукт, който цялостно допада на вкуса на

консуматорите отчитайки качеството, цената, срока на доставка и печалбата за производителя.

Въз основа на специфични взаимовръзки между конкурентоспособността на продуктите и фирмите се посочва, че конкурентните предимства на секторно равнище се определят от възможностите за производство на стоки и услуги при разходи и качество, по-добри от тези на конкурентните такива и възможностите за доставката им в оптимални срокове, в зависимост от ситуацията на международния пазар (Димитрова, Д., 2015). Конкурентоспособността на сектори на националната икономика определя тяхната сравнителна производителност.

В съвременната динамична икономическа среда, оценката на конкурентоспособността се осъществява на основата на комплексната оценка на конкурентните предимства на всички участници във веригата на предлагане. Ползите от интегрирането на дейностите по веригата на стойността са свързани със стратегически подходи, насочени към диференциация чрез внедряването на иновации. *В този аспект на разсъжденията, конкурентоспособността на земеделското производство следва да се разглежда като функция на технологичното равнище в сектора и организационната структура по веригата на доставки* (Димитрова, Д., 2015).

От това определение следва, че оценката на конкурентоспособността на селското стопанство зависи от конкурентните позиции на отделните подсектори като се търси максимален синергичен ефект за общественото благосъстояние, базиран на избора на подходящи политики за реализиране на оптималните инвестиционни модели. (Димитрова, Д., 2015). В рисков сектор като земеделието много важни са целите и приоритетите на националната аграрна политика, които могат да се постигнат чрез анализиране на конкурентоспособност на секторите на земеделието.

Конкурентоспособността в статичен аспект се определя от способността на земеделските производства в България да запазват и разширяват своя местен и пазарен дял и да поддържат и увеличават добавената стойност на продукцията си в национален и световен мащаб. Чрез тази концепция в монографията се прави опит да се направи комплексна оценка на конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор като се комбинират и производствената и стойностната страна. Ако пазарното присъствие изразява количественото представяне на вътрешния и международните пазари, то брутната стойност на произведената продукция изразява представянето с постигнатите икономически резултати.

Изхождайки от тази дефиниция е съставен индекс на конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор. Възможен метод за изследване на конкурентоспособността е разработен от Иванов (2016) и изпробван от Иванов и Стойчев (2017). Конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор се установява на равнище човек от населението. Въвеждането на критерия човек от населението дава възможност да се отчетат отделните пазарни обеми и да се вземе предвид обезпечението с необходимите ресурси. Сравненията се правят на човек от населението, отчитайки равнищата, които съществуват на пазарите, където се разглежда конкурентоспособността. Компонентът PICdc разкрива дела на местното производство на съответния продукт във вътрешното и световно потребление. Този компонент има два варианта, които зависят от това дали нивото на самозадоволяване на страната е осигурено или страната е не самозадоволяваща се. В случай, че страната е самозадоволяваща се по конкретния продукт, тогава формулата за изчисляване на PIC dc е: (Иванов, 2019)

$$PICdc = \frac{MPbg}{MCbg + MCwr + MEbg}$$

където MPbg - е българско производство по конкретния продукт на човек от населението, изразено в количество;

MCbg - местното потребление на съответния продукт на човек от населението;

MCwr - потребление на продукта в света на човек от населението в количество;

MEbg - износ на съответния продукт в количество (Иванов, 2019).

Когато дадена страна напълно се самозадоволява нейното производство е по-високо от потреблението, а разликата се разпределя за износ. Изнесените количества трябва да се включат в знаменателя за да се запази производствения компонент на индекса на конкурентоспособност PICdc в диапазона от 0 до 1.

Във втория вариант PICdc има израза:

$$PICdc = \frac{MPbg}{MCbg + MCwr}$$

Знаменателят на уравнението е без MEbg – износ на съответния продукт от България защото при случаите когато потреблението е по-високо от производството, винаги знаменателят ще бъде по-голям от числителя и

коэффициентът ще бъде в посочения диапазон от 0 до 1. В тези случаи, изчисляването на $MEbg$ представлява: (Иванов, 2019).

$$MEbg = MPbg - MCbg$$

Това се прилага, когато самозадоволяването е на нива където производството надвишава вътрешното потребление и излишъците са предназначени за износ, като износните количества са получени по формула (3). Потреблението на продукта, който е обект на измерване на конкурентоспособността е изчислено на човек от населението, като целта е да се види какъв дял формира стойността на производството на българския сектор в рамките на световното производство. Обхвата на този компонент на индекса е от 0 до 1. Теоретично погледнато индексът приема стойност 0 всеки път, когато липсва местно производство. Стойност 1 може да се достигне, когато националното производство е единствено в света.

Когато стойността на българското и световното производство се изравнят, индексът приема стойност 0,5. Във формула (1) не фигурира вносът на изследвания продукт и износът е включен в знаменателя, за да се отчете възможността за реекспорт. При изчисляване на показателите, свързани със световното производство и потребление трябва да се отчете българското присъствие в обеми. Това се прави, като от световното производство на продукта или стоката се извади българското производство ($MPbg$), а при потреблението, световното производство, с изключена частта от местното производство, се раздели на броя на световното население, което е без населението на България. Компонентът $VICdc$ представя изменението на бруtnата стойност на българската продукция в изследвания сектор, и се изразява с уравнението: (Иванов, 2019).

$$VICdc = \frac{MVbg}{MVbg + MVwr}$$

Където $MVbg$ - дял от бруtnата стойност на производството в националния отрасъл, на човек от населението, а $MVwr$ - дял от бруtnата стойност на производството на съответния продукт в света, на човек от населението. (Иванов, 2019).

Във формула (4) колкото е по-голяма разликата между бруtnата стойност на местното производство и световната стойност на производството, толкова по-голямо от 0,5 е значението на $VICdc$. Изчисляването е направено на база износните цени на продуктите в България и света, което отразява не само производството, но и добавената

стойност по веригата на стойността. Съставният индекс на конкурентоспособността е изчислен по формула (5). (Иванов, 2019).

$$ICdc = \frac{PICdc + VICdc}{2}$$

Той може да приеме стойности в диапазона от 0 до 1. Теоретично погледнато, приема стойност 0 когато съответната страна няма такова производство, а стойността е близка до 1, теоретично винаги, когато световният пазар се доминира от изследваната страна. (Иванов, 2019).

2. Конкурентоспособност на земеделското производство – специфични особености на производството на грозде и вино

Предназначението на земеделието да изхранва населението го прави по-чувствително от другите сектори и се нуждае от специална подкрепа. Значението на земеделието за социално-икономическото развитие на всяка държава има голяма важност, затова оценката на конкурентоспособността на земеделието е приоритет на аграрната политика на всяка държава. В резултат на провежданата политика в ЕС се постигна високопроизводително селско стопанство, гарантирани доходи на земеделските производители, осигуряване на вътрешния пазар с хранителни продукти на достъпни цени. Обзорът на научно-изследователска дейност у нас и в чужбина по проблемите на конкурентоспособността на земеделското производство оформя мнението, че липсва единна формулировка по отношение същността на понятието. Най-често конкурентоспособността на селското стопанство и неговите подотрасли се свързва със способността за поддържане и разширяване на пазарния дял на сектора на вътрешния и международния пазар, въз основа на предлагането на стоки на цени и с качество, по-добри от тези на останалите конкуренти, при най-малки алтернативни разходи за възстановяване стойността на използваните ресурси, (Димитрова, Д., 2015).

Факторите, които влияят върху конкурентоспособността на селското стопанство са:

- ✓ качество на факторите за производство – дефинира по кои продукти дадена страна може да има сравнителни преимущества;
- ✓ провежданата селскостопанска политика – стабилната държавна политика е особено важна за подобряването на производителността в сектора;

- ✓ макроикономическите условия – лихвен процент и обменен курс на валутата. Достъпа до кредити има голямо значение за нормалното функциониране на сектора;
- ✓ преработка по веригата на стойността – повечето селскостопански продукти достигат до пазара след преработка;
- ✓ инфраструктура – транспорт и комуникации са изключително важни особено за продукти с кратък срок на годност.
- ✓ Лозарството, производството и търговията с вино притежават характеристики, които ги превръщат в специфични сектори на селското стопанство поради:
 - ✓ влизането в плододаване след четири години;
 - ✓ сериозни инвестиции до встъпване в плододаване;
 - ✓ повишени изисквания към почвените, климатичните и теренните условия;
 - ✓ несъвпадение между производствения и възпроизводствения цикъл;
 - ✓ сезонността на производството забавя оборота на капитала;
 - ✓ ниска транспортбилност на продукцията от грозде;
 - ✓ ограничен срок за съхранение на продукцията от грозде в прясно състояние;
 - ✓ използване на подпорни конструкции;
 - ✓ като икономическа дейност лозарството е рисково производство;
 - ✓ специфични изисквания за подходящи почвено-климатични условия за отглеждане на лозите, които оказват влияние върху крайните стопански резултати;
 - ✓ силна чувствителност на голяма част от сортове към ниските зимни температури;
 - ✓ необходимост от квалифициран ръчен труд;
 - ✓ производствения процес в лозарството се характеризира с ниска степен на механизация в сравнение с другите растениевъдни сектори.
 - ✓ висок пазарен риск създава и ниската трайност на гроздето. Необходима е бърза реализация на произведената продукция;
 - ✓ изискват се допълнителни вложения за специално оборудване, които често пъти са непосилни за земеделските производители;
 - ✓ в областта на преработката преобладават фирмите, които изкупуват грозде от земеделските производители. През последните години се увеличава броят на фирмите, които създават собствени лозя и по този начин променят асортимента на производство като се ориентират към

отглеждане на лозя за производство на висококачествени вина с гарантирано и контролирано наименование за произход;

- ✓ специфична организация за контрол на продукцията при производството на вино;

- ✓ специфични форми за контрол на качеството от страна на държавата и производителите на грозде и вино;

- ✓ добре развит пазар на вино.

- ✓ Взискателността на лозята към почвено-климатичните условия налага райониране на сортовете и определяне на лозарски зони. В България са оформени три лозарски зони:

- ✓ Северна – в тази зона условията за високо стъблено лозарство са най-неблагоприятни. Но в тази зона има микрорайони с добър въздушен дренаж. Лозовите насаждения се разполагат близо до реки и не се загребват. В тази зона се отглеждат лозя предимно за трапезни и качествени червени вина от определен район.

- ✓ Източна - в тази зона условията за високо стъблено лозарство са най-благоприятни. Отглеждат се лозя за трапезни и качествени бели вина, пенливи и искрящи вина и коняци.

- ✓ Южна - в тази зона условията за високо стъблено лозарство са относително благоприятни. Отглеждат се лозя за производство на трапезни и качествени червени вина от определен район.

Най-често редовете се разполагат надлъжно по склона, като по този начин се намалява интензивността на водната ерозия на почвата и се улеснява движението на машините, които осъществяват почвообработките и растителната защита.

Сезонността на производството поставя специфични изисквания към финансирането на производствения процес и осигуряване на работна ръка в лозарството. За финансиране на производството на грозде и вино се използват краткосрочни кредити или предварителни договори за реализация на продукцията. Необходимо е осигуряване на квалифицирани сезонни работници, защото производственият процес в лозарството се характеризира с ниска степен на механизация, в сравнение с други растениевъдни производства.

На основата на посочените особености на лозаро-винарския сектор ще си позволя да обобщя, че конкурентоспособността на сектора зависи от начините на производство, преработка и реализация на гроздето и виното, при различните видове структури със степен на затваряне на производствения цикъл. Необходимо е да се направят задълбочени проучвания на вкусовете предпочитания на потребителите на вино и

дългосрочни прогнози за развитие на всички звена по веригата суровина – краен продукт.

3. Методи за оценка на конкурентоспособността на лозаро – винарския сектор

Конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор се разглежда като *способност на сектора да произвежда и предлага продукция с качество и на цени по-добри от тези на чуждестранните аналози, задоволяваща потребностите на вътрешния пазар и осигуряваща постъпления от износ в условията, създавани от европейската аграрна политика (Димитрова, Д., 2015).*

Показателите за оценка на конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор по критерия производителност, които са използвани в монографията са:

- ✓ *Равнище на средните добиви;*
- ✓ *Равнище на реколтираните площи;*
- ✓ *Равнище на производството;*
- ✓ *Структура на насажденията по възраст;*
- ✓ *Структура на лозята по сортове;*
- ✓ *Дял на общата продукция от грозде в общата продукция от растениевъдството и селското стопанство.*

✓ По критерия пазарни позиции на лозаро-винарския сектор на пазара в България и чужбина са използвани следните показатели:

- ✓ *Равнище на стойностния обем на вноса;*
- ✓ *Индекс на средната цена на вноса;*
- ✓ *Равнище на стойностния обем на износа;*
- ✓ *Индекс на средната цена на износа;*
- ✓ *Индекс на Баласа;*
- ✓ *Съставен индекс на конкурентоспособност;*
- ✓ По критерия свързани и поддържащи производства, използваните показатели са:

- ✓ *Размер на площта на маточниците;*
- ✓ *Маточни лозя и вкоренилища;*
- ✓ *Брой на лозовия посадъчен материал.*
- ✓ Приложените методи за оценка на конкурентоспособността на лозаро – винарския сектор са:

✓ *Метод за оценка на износа и вноса на български вина след влизането на България в ЕС по години.*

✓ Основната цел на метода за оценка на динамиката в износа и вноса на български вина, след присъединяването на България към ЕС е

анализ на структурата на износа и вноса по категории вина. Тази оценка е направена на база постигане или непостигане на положителни промени, които се виждат от анализа на пазара (Тотева, Д., 2015).

✓ *Метод на дисперсия.*

Методът на дисперсия, който е различен от стандартния корелационен анализ изследва детерминацията между изплатените субсидии и площите с лозя. Целта е да се установи връзката между политиката на подпомагане и развитието на лозаро-винарския сектор чрез изчисляване на степен на детерминираност и да се проследи конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор.

$$CD = \sum_{i=1}^n \left[\frac{SU_i / SU_{AV}}{IN_i / IN_{AV}} \right] / N$$

Горното равенство е предназначено да изчисли коефициента на детерминация (CD) на две променливи – субсидии и площите с лозя. Прогнозата изчислява разликата между вътрешната дисперсия на годишните директни плащания на хектар (SU_1) спрямо средните плащания за периода (SU_{AV}) и вътрешната дисперсия на годишните входящи индекси към средния входящ индекс за обхванатия период (IN_i и IN_{AV}). Сумата от коефициентите на детерминация (CD) се разделя на всички години в извадката (N).

$$CD_{AD} = \frac{CD}{1 + \frac{\sum_{k=1}^n k + (N_k - 1)}{N_k}}$$

CD_{AD} е коригиран коефициент на детерминация, който се справя с мултиколинearност и супернасищане. Анализът на дисперсията използва зависимостта на индексите на входящите цени от преките плащания и индексите на цените на стоките, като двете променливи, влияят върху промените в индексите на входящите цени.

Коефициентът на детерминация може да приема стойности от 0 до 1, като:

от 0 до 0,2 – се тълкува, че отсъства връзка между субсидиите и площите;

от 0,2 до 0,4 – връзката е слаба;

от 0,4 до 0,6 – връзката е средна;

от 0,6 до 0,8 – връзката е значима;

над 0,8 – връзката е силна. (Иванов, 2018).

✓ *Метод за анкетно проучване.*

За изследване на микроравнище на лозарски стопанства е избран методът на анкетното проучване. Преобладаващата част от въпросите имат отворен характер. В структурно отношение анкетната карта включва въпроси, насочени към степента на информираност на лозарските стопани относно агроекологичните плащания по ПРСР, склонността да прилагат мерки, целящи опазване на околната среда и какви са техните намерения да отглеждат биологично грозде в близките 5-6 г (Mitov, A., Mitova, D., Toteva, D., Vachev, H., Yovchevska, P., 2013). Дълбочинните интервюта, сред едри и средни гроздо-производители, бяха проведени в три от шестте лозаро-винарски района на страната - Югоизточен лозаро-винарски район, Южен централен лозаро-винарски район и Северен централен лозаро-винарски район.

✓ *Анова анализ.*

За да се установят стойностните различия в площите, продуктивността и брутната продукция от винено и десертно грозде в България е използван Анова анализ. Едно от основните предимства на този анализ е, че той не изисква разграничаване на ендогенните и екзогенните променливи, като променливата се влияе от другите и се отразява на останалите променливи, отразявайки обратната връзка.

Ако индексът на изменение на площите и продуктивността, площите и брутната продукция от винено и десертно грозде има стойност по-ниска от 3,8 няма различие в степента на изменение на площите и продуктивността, площите и брутната продукция.

Ако индексът на изменение на площите и продуктивността, площите и брутната продукция от винено и десертно грозде има стойност по-висока от 3,8 съществува различие в степента на изменение на площите и продуктивността, площите и брутната продукция.

✓ *Индекс на Баласа*

За изследване на конкурентоспособността на българския износ се използва Индекс на Баласа. Индексът на Баласа оценява мястото на българския лозаро-винарски сектор в структурата на световния търговски обмен. Той съдържа 3 разновидности – RCA1, RCA 2, RCA3. RCA1 показва какъв е дялът на българския износ на грозде и вино в световния износ със същите стоки, като индексът не може да надвиши 1. RCA2 показва какво е мястото на тези стоки в българския селскостопански износ, в сравнение със световния и по този начин индексът може да надвиши 1. Стойност над 1 показва конкурентни предимства през всяка от разглежданите години.

RCA3 разкрива дали страната е нетен вносител или нетен износител на тези стоки, като стойностите на индекса са в диапазона от -1 до 1

✓ *Съставен индекс на конкурентоспособност*

За да се направи комплексна оценка на конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор като се комбинират и производствената, и стойностната страна се използва съставен индекс на конкурентоспособността, при който конкурентоспособността е приравнена на човек от населението. Той може да приеме стойности в диапазона от 0 до 1.

$$ICdc = \frac{PICdc + VICdc}{2}$$

✓ *DEA – Анализ с обхват на данни*

Анализът с обхват на данни е математическа техника за програмиране, представляваща непараметричен метод в оперативните изследвания и икономиката за оценка на производствените граници, която бе първоначално разработена за емпирични измервания на продуктивната ефективност (Banker et al., 1984), но в последствие се прилага и за изчисляване и на устойчивостта на микро-икономически единици, вземащи самостоятелни управленски решения (Krustev & Fidanska, 2022).

Тъй като DEA има силна връзка с производствената икономическа теория, инструментът се използва и за сравнителен анализ в управлението на производствените технологии, където се избира набор от мерки за сравняване ефективността на операциите при производството и услугите. При сравнителния анализ, ефективните самостоятелни управленски решения не е задължително да образуват „граница на производството“, а по-скоро водят до „граница на най-добрите производствени практики“ (Charnes et al., 1978). За всяка единица за вземане на решения, DEA максимизира претеглените съотношения на изходните резултати към входящите ресурси (Gerdessen & Pascucci, 2013).

Работната рамката е адаптирана от многофункционални производствени функции и се прилага в редица индустрии. DEA разработва функция, чиято форма се определя от най-ефективните производители. DEA идентифицира производствена граница, която се характеризира като метод на екстремни точки, който предполага, че ако една фирма може да произведе определено количество продукция, използвайки конкретно равнище от входящи ресурси, друга фирма с аналогичен мащаб трябва да може да направи същото.

Например, като се имат предвид производствените данни за определена група лозарски стопанства, DEA може да се използва за изследване на сравнителната техническа ефективност и устойчивостта на лозарските стопанства чрез създаване на непараметрична граница на производството, от която моделът идентифицира най-ефективните, съответно и най-устойчивите стопанства, дори и да е само едно, на което е пресметната индивидуалната оценка на база съвкупността от единиците.

DEA се използва както за минимизиране на разходите, така и за максимизиране на производството, използвайки избрани променливи, като конкретен разход или краен продукт. DEA търси точките с най-ниски конкретни вложения за всяко определено ниво на производството, свързвайки тези точки, за да формира границата на производствената ефективност и в конкретния случай устойчивостта и конкурентоспособността. Всяка единица, която не е на тази граница, се определя като неефективна и неустойчива, като всяка фирма получава коефициент, определящ нейната относителна ефективност и устойчивост като процентно съотношение спрямо виртуалния най-ефективен производствен модел. Различните индикатори, които се използват за да се установи границата на устойчивостта са: обща използвана земеделска площ /ха/, общо използвани трудови ресурси /ГРЕ/, общи разходи /евро/, разходи за гориво /евро/, разходи за торове и за растителна защита /евро/ и други.

Основното преимущество на този метод е способността му да оптимизира множество различни входящи и изходящи променливи. Друго предимство е, че програмата взема предвид възвръщаемостта от мащаба при изчисляване на ефективността, като прилага концепцията за увеличаване или намаляване на ефективността въз основа размера на производството. Недостатък на тази техника е, че спецификацията на модела при добавяне или изваждането на променливи могат да повлияят на резултатите (Кръстев, 2024). Berg (2010) дефинира по следния начин евентуалните предимства и недостатъци, които не могат всеки един път да се достигнат едновременно, по следния начин:

Безспорните предимства на DEA са:

1. Няма нужда изрично да се посочва математически формулирана производствената функция;
2. Доказано полезен е при разкриване на взаимовръзки, които остават скрити за други методи;
3. Способен е да обработва многобройни индикатори на входа и на изхода на производствената система;

4. Използваем е всеки количествен измерител на входа и на изхода;

5. Източниците на неефективност (неустойчивост) могат да бъдат анализирани и количествено определени за всяка оценена величина.

Така дефинирани като предимства, някои от тях се превръщат и в недостатъци:

1. Резултатите са уязвими към подбора на входни и изходни данни;

2. Не може да бъде изпробван най-добрият виртуален производител;

3. Броят на ефективните фирми, разположени на производствената граница има тенденция да се увеличава с броя на входните и изходните променливи.

Най-често базираните на DEA, методи за получаване на уникални класификации за ефективност и устойчивост се основават на принципа на кръстосаната ефективност, развити от Thomas Sexton през 1986 година. Кръстосаната ефективност се основава на оригиналните резултати от DEA, но реализира второстепенна цел, при която всеки производител оценява със собствени коефициенти всички други. Този подход избягва недостатъците на DEA от наличието на множество ефективни единици и техните потенциално не максимални резултати (Dyson et al., 2001).

ТРЕТА ГЛАВА

ОЦЕНКА НА КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТТА НА ЛОЗАРО-ВИНАРСКИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ

1. Оценка на влиянието на Общата селскостопанска политика на ЕС върху конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор в България

Най-старата обща политика на ЕС, която е изключително важна за обезпечаване продоволствената сигурност на Съюза и предоставяща суровини и материали за другите индустрии, за създаване на добавена икономическа стойност е Общата селскостопанска политика. Селското стопанство обхваща 50% от територията на Европейския съюз и осигурява храна за 500 млн. европейци. Общата селскостопанска политика съдържа пазарни инструменти за въздействие върху колебанията на цените. ОСП включва също и знаци за качество и реклама на селскостопанските продукти. Чрез механизмите си на подпомагане тази политика въздейства върху конкурентоспособността на европейското земеделие.

Конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор в България е една от най-важните характеристики за постигане на устойчивост и жизнеспособност на сектора. Чрез постигане на икономически резултати и икономическа стабилност може да се наблюдава ефект и върху екологията и благосъстоянието на районите.

Анализът на политиката на подпомагане в лозаро-винарския сектор през годините на членство на България в ЕС дава възможност да се направи преход към оценяване на конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор. Конкурентоспособността се разглежда от гледна точка на пазарното представяне, използвайки съществуващата теория, където конкурентоспособността се свързва със способността устойчиво да се печели и запазва пазарен дял.

Целта е да се установи връзката между политиката на подпомагане и развитието на лозаро-винарския сектор чрез изчисляване на степен на детерминираност и да се проследи конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор. Въздействието на политиката се разглежда като въздействие на подпомагането върху площите в лозарството. Изследва се детерминацията между изплатените субсидии и площите. Детерминираността се получава по метода на дисперсия, който е различен от стандартния корелационен анализ. Методът на Пиърсън за оценка на корелацията представя коефициента на детерминация, който е най-разпространеният метод, използван за числови променливи. Методът на

Пиърсън е първата корелационна функция и е широко прилаган за анализ на връзки, (Ivanov, B., 2020).

Коефициентът на детерминация приема стойности от 0 до 1, като:
от 0 до 0,2 – се тълкува, че отсъства връзка между субсидиите и площите;

от 0,2 до 0,4 – връзката е слаба;

от 0,4 до 0,6 – връзката е средна;

от 0,6 до 0,8 – връзката е значима;

над 0,8 – връзката е силна.

В лозарството коефициентът на детерминация приема стойност - 0,5327 (Фиг. 22.). Тази стойност на коефициента дава основание да се твърди, че степента на въздействие на подпомагането от Общата селскостопанска политиката на Европейския съюз върху площите с лозя е средна.

Фигура 22. Връзка между площите и изплатените субсидии в лозарството, 2007-2020 г.

Източник: МЗХ, отдел „Агростатистика“ - БАНСИК и собствени изчисления.

Специфичното при лозарството е това, че освен директните плащания и обвързаната подкрепа в този сектор се включват и субсидиите от Националната програма за подпомагане на сектора. Част от тези субсидии поощряват намалението на площите, например мярката за изкореняване на

лозовите насаждения. Затова коефициентът на детерминация има отрицателна стойност.

2. Оценка на конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор в България чрез Индекс на Баласа, Съвкупен индекс на конкурентоспособност и DEA – Анализ с обхват на данни

България като сравнително малък производител на вино и грозде не може да има сериозно място в световната търговия с тези продукти. За оценка на мястото на българския лозаро-винарски сектор в структурата на световния търговски обмен е използван Индекс на Баласа, чрез неговите 3 разновидности – RCA1, RCA2, RCA3.

2.1. Оценка на конкурентоспособността чрез Индекс на Баласа

Индексът на сравнителните предимства RCA1 показва какъв е дялът на българския износ на грозде и вино в световния износ със същите стоки, като индексът не може да надвишава 1.

Стойността на индекса RCA2 показва какво е мястото на тези стоки в българския селскостопански износ, в сравнение със световния и по този начин индексът може да надвишава 1. Стойност над 1 показва конкурентни предимства през всяка от разглежданите години. Колкото по-близо до 1 е този индекс, толкова по-голямо значение имат продуктите за местната икономика и са значими в световен мащаб, като притежават сравнителни предимства да се конкурират на международния пазар.

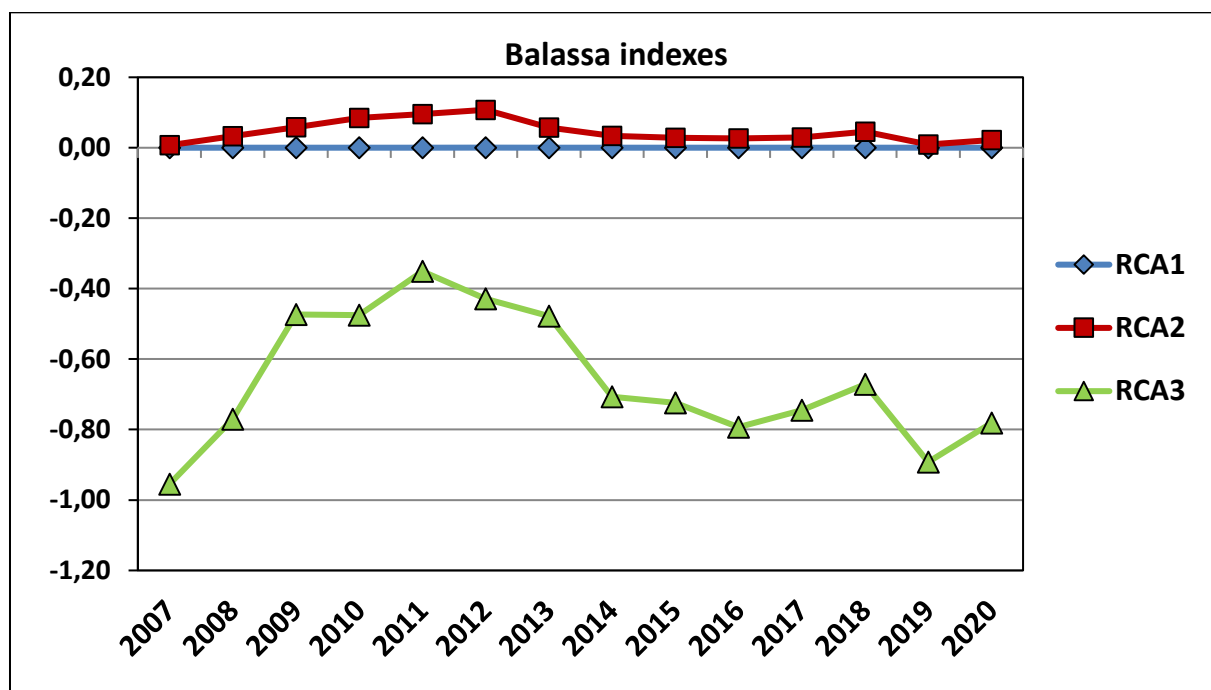
Индексът RCA3 разкрива дали страната е нетен вносител или нетен износител на тези стоки, като стойностите на индекса са в диапазона – 1 до 1.

Данните за оценка на мястото на произведеното българско грозде в структурата на световния търговски обмен (Фиг. 23.) ясно показват изключително ниските и ненарастващи стойности при Индекса на Баласа, като RCA3 дори има отрицателни стойности. Това съответства на ниските нива на производство на грозде и показва, че производството на грозде има неустойчиво развитие и нашата страна е нетен вносител на грозде. Отчетените резултати разкриват ниската конкурентоспособност на производството на грозде в България, разглеждана като участие на страната в международната търговия и способността и да влияе върху търговското предлагане.

Сравнителните предимства на България в износа на вина през изследвания период намаляват. Индексът на Баласа при вино показва ниски и намаляващи стойности на индекса на сравнителните предимства RCA1, което очертава нисък дял на българския износ на вино в световния

износ. RCA2 показва тенденция на намаление - от 2,4 през 2007 г. на 0,3 през 2020 г., което показва, че през 2007 г. виното е заемало добро място в българския селскостопански износ, в сравнение със световния, но през 2020 г. губи добрите си позиции (Фиг. 24.). Сериозно предизвикателство за производителите на вино в България е необходимостта да се конкурират с производителите от другите държави членки на Европейския съюз и държавите от новия свят – Чили, Аржентина и Нова Зеландия.

Фигура 23. Индекс на Баласа при грозде

Източник: FAOSTAT. Собствени изчисления.

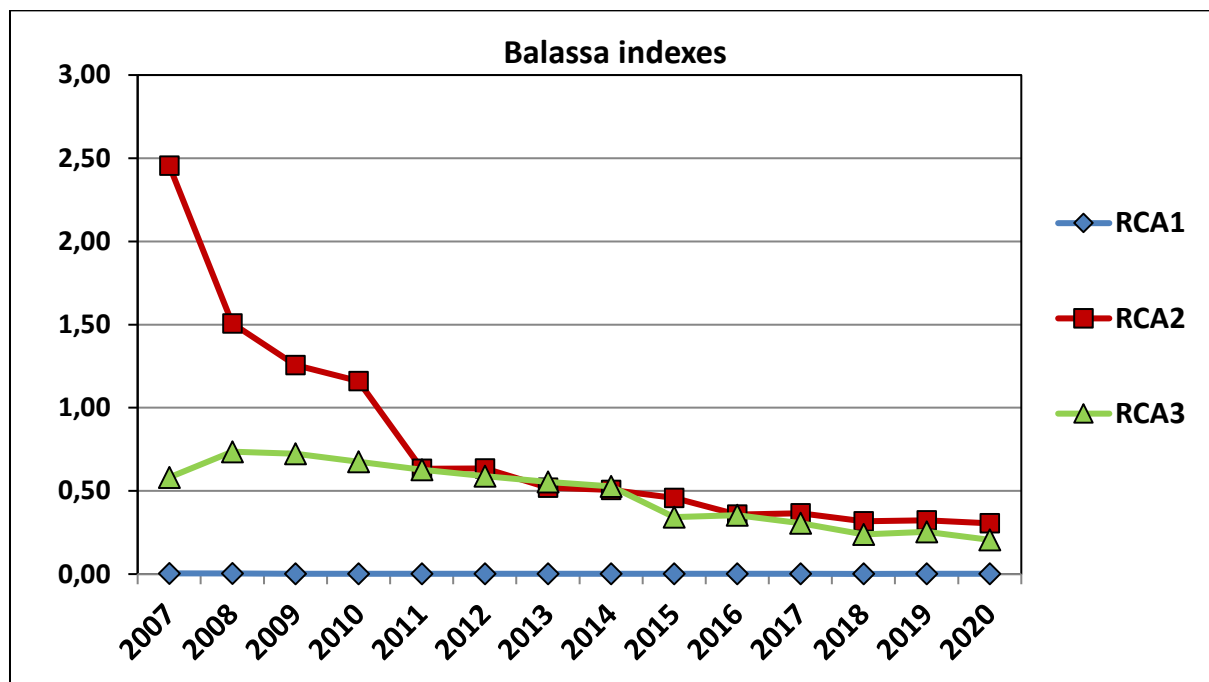
Тенденцията на намаляване на износа на вина на българския лозаро-винарски сектор е в синхрон с тенденцията в Европейския съюз. При голям брой от страните в Европейския съюз износителки на вина на световния пазар се наблюдава тази тенденция.

Преструктурирането на лозаро-винарските сектори на страните в ЕС доведе до отслабване на пазарните им позиции. За няколко години са се натрупали излишъци от вина на европейския пазар, което понижава цените и води до свиване на производството. Европейският съюз промени аграрната политика за да се постигне минимизиране на излишъците и стабилизиране на лозаро-винарския сектор в ЕС.

Съвкупният индекс на конкурентоспособност на гроздето разкрива дела на местното производство на грозде във вътрешното и световното потребление, от една страна и изменението на брутната стойност на

българското производство на грозде в национален и световен мащаб, на човек от населението от друга.

Фигура 24. Индекс на Баласа при вино

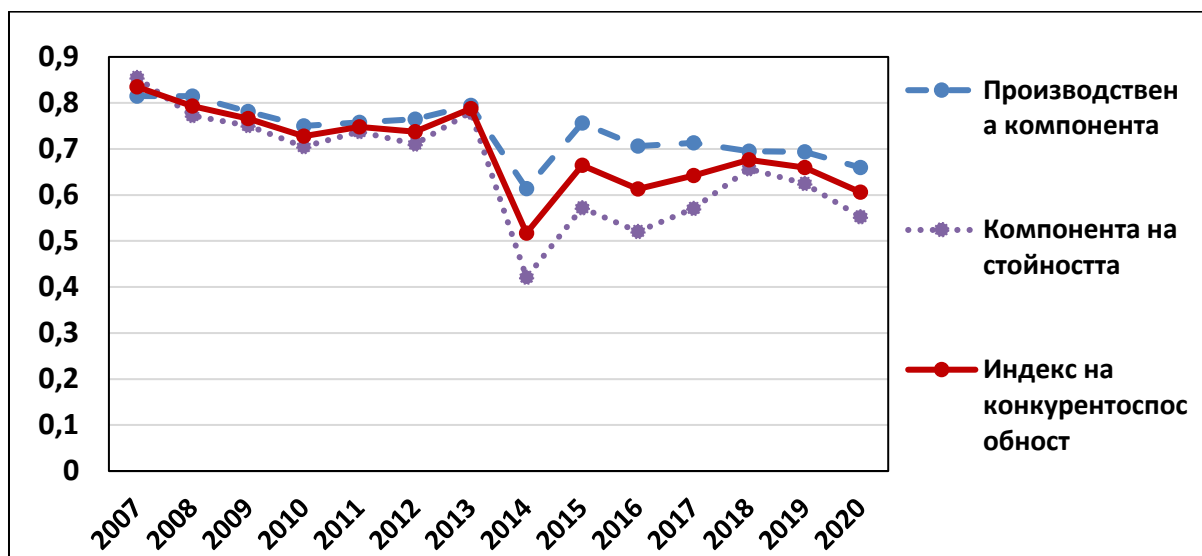
Източник: FAOSTAT. Собствени изчисления.

2.2. Оценка на конкурентоспособността чрез Съвкупен индекс на конкурентоспособност

Производствената и стойностната компонента на индекса намалява за периода 2007-2020 г., което се дължи на влошените производствени условия в страната, в сравнение с условията в света.

Съвкупният индекс на конкурентоспособност на гроздето също намалява за разглеждания период (Фиг. 25.), което показва, че конкурентоспособността е влошена и незадоволителна. Нашата страна произвежда по-малко грозде отколкото се произвежда в света на човек от населението. България е зависима от вноса на грозде както от производствените, така и от ценовите колебания на световните пазари.

Фигура 25. Съвкупен индекс на конкурентоспособност

Източник: FAOSTAT, НСИ, ИТС.

2.3. Оценка на конкурентоспособността чрез DEA – Анализ с обхват на данни

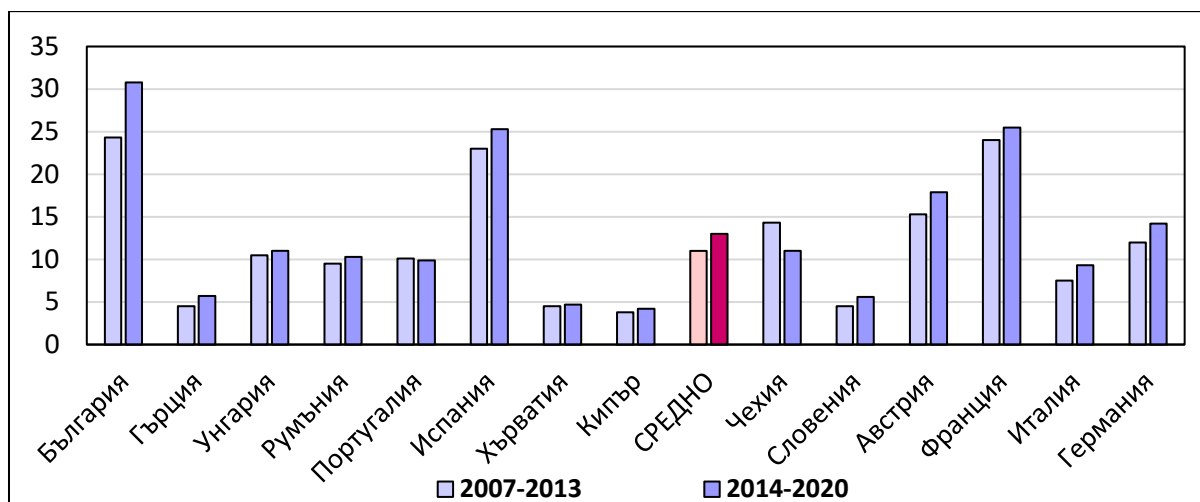
Оптимизационният модел на DEA – Анализ с обхват на данни измерва конкурентоспособността чрез намиране на техническата ефективност за дадена извадка от единици за вземане на решения при режим на постоянна възвръщаемост от мащаба. Моделът е настроен за оптимизиране на крайния резултат (Нетната добавена стойност на стопанствата) при фиксирани входящи ресурси на стопанствата, чиито производствени функции отстояват от производствената функция на виртуалния производител, най-добрата производствена функция от извадката.

За успешно прилагане на оптимизационния DEA – Анализ е необходимо да се използват предимно прости индикатори (несъотнесени към конкретна база, например към единица площ, ГРЕ и др.), които описват мащаба на производството, за получаването на модела за производителност и базирайки се на техническата ефективност, той сам по себе би могъл да се разглежда и като модел на факторна производителност.

Имайки предвид характера на използваната база данни (Система за земедеслка счетоводна информация), повечето от използваните показатели, освен като продукти, получени в следствие на стопанската дейност, те представят както основните производствени фактори – като труд, земя и капитал, така и по-детайлни, отговорни за производството – разходваната енергия (енергоемкост на производството), торове и препарати (главните променливи разходи).

Първоначално за основна база, на която ще бъдат разграничени и групирани стопанствата бе избрана тяхната обща използвана земеделска площ, най-стратегически важният производствен фактор. Границите, които бяха предвидени първоначално да бъдат използвани – под и над 10 ха (съответно по 6 и 5 стопанства – държави членки) и над 25 ха (3 стопанства).

Фигура 26. Обща използвана земеделска площ (ха)

Източник: СЗСИ (FADN).

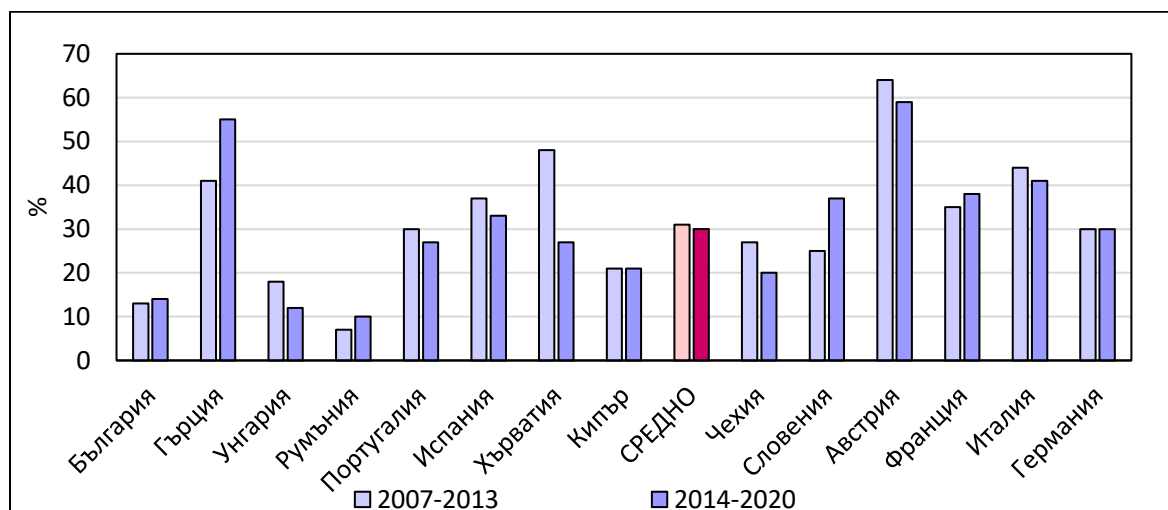
На фигура 26 е представена общата използвана земеделска площ на средните европейски стопанства от южната част на континента, до която е ограничено производството на вино. България се откроява с най-голям мащаб на производството (около 31 ха), като над границата от 25 ха присъстват още и Франция и Испания, държавите с най-голяма площ в сектора и най-известните производители на този вид продукция на стария континент, които занапред ще наричаме големи стопанства. Средните – между 10 и 25 ха са Унгария, Румъния, Чехия, Австрия и Германия. Малките са преставени от Гърция, Португалия, Хърватия, Кипър, Словения и Италия.

На втори план обаче се откроява земеделската площ отделена от стопаните за производство на винено грозде – фигура 27, показваща как дялът на лозарските площи в структурата на стопанствата в България е един от най-малките, след Румъния (покачва се до 10% през втория изследван период) и Унгария (понижава се до 12%), докато този дял в Австрия е 59%, в Гърция – 55%, в Италия-41%, във Франция-38%.

Това дава предпоставка групирането на стопанствата да бъде базирано на тяхната ИЗП, определена от стопаните за конкретната им специализация, обект на настоящото изследване – производството на вино, като тяхната групировка да бъде представена по следния начин, онагледен

в таблица 14, където е приложен статистически метод за поставяне на граници, основа за които служат средната аритметична величина в извадката за разделянето на съвкупността на две, след което в двете обособени части се идентифицират горната и долната средна (и съответните стандартни отклонение, означени със *, които обаче не се отразяват на статистическите граници).

Фигура 27. Дял на лозята от общата ИЗП (%)

Източник: СЗСИ (FADN).

Таблица 14. Групиране на стопанствата по използвана земеделска площ за производство на вино

Държава членка	Площ, ха	Статистическа граница, ха
Кипър	0.9	2.05 lower avg (1.5)*
Румъния	1	
Хърватия	1.3	
Унгария	1.32	
Словения	2.1	
Чехия	2.2	
Португалия	2.7	
Гърция	3.1	
Италия	3.8	
България	4.3	
Германия	4.3	avg 3.97
Испания	8.3	7.44 upper avg (5.05)*
Франция	9.7	
Австрия	10.6	

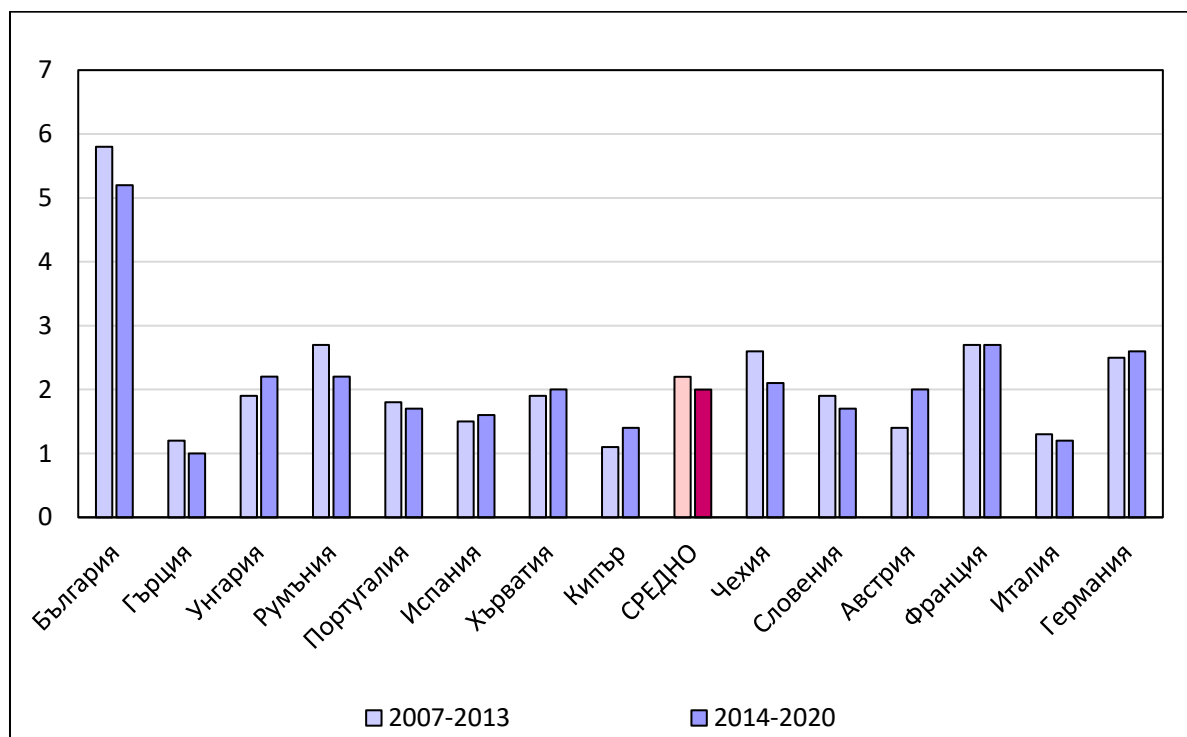
* При осредняване на средната аритметична със стандартното отклонение

Източник: СЗСИ (FADN).

По този начин се формират отново три групи, въпреки вече упоменатата условност: Най-малките стопанства са 4 и попадат в границата до 1.5 хектара (площ за винопроизводство) – тези на Кипър, Румъния, Хърватия и Унгария. Средно големите стопанства са 5 (с площ за изследваната производствена специализация между 2 и 4 ха) и принадлежат на Словения, Чехия, Португалия, Гърция, Италия. С площ за винопроизводство от 4 до 8 хектара са стопанствата на България и Германия. Големите стопанства с площ над 8 ха винени лозя са представени от Испания, Франция и Австрия (таблица 14).

На фигура 28 ясно проличава, че най-трудоемко е производството в лозарските стопанства на България, докато при другите големи стопанства са налице сравнително сходни нужди от трудови ресурси. Стопанството на второ място (Франция) използва трудови единици близо до половината спрямо българските стопанства, а Германия под половината. С най-ниска нужда от работна сила са производствата в лозарските стопанства на Гърция, Кипър и Италия (между 18% и 26% спрямо България).

Фигура 28. Общо използвани трудови ресурси (ГРЕ)

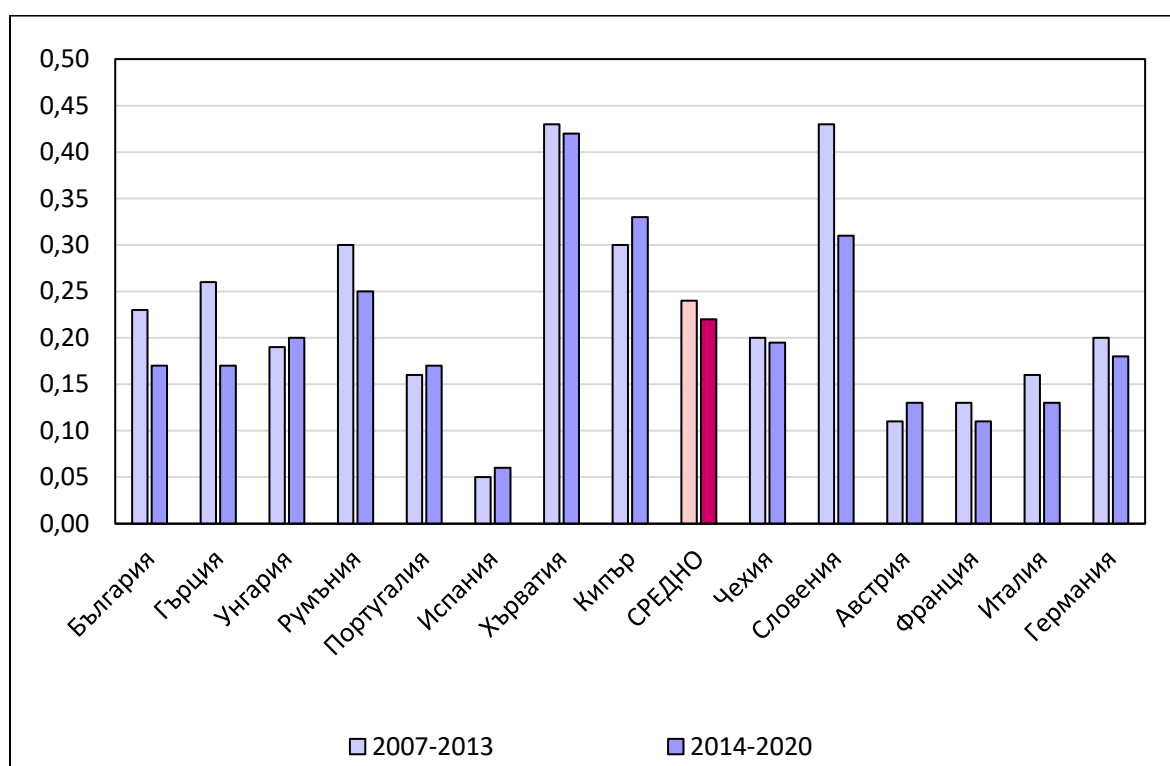
Източник: СЗСИ (FADN).

На фигура 29 прави впечатление, че най-малко са използваните трудови ресурси на единица площ в лозарските стопанства на Гърция, Португалия, Италия, Франция и Испания, което дава основание да се

твърди, че производителността на труда, приходите от дейността и размера на инвестициите са на много добро ниво в сравнение с останалите европейски държави.

От фигура 29 се вижда, че общите разходи за производство са най-високи при лозарските стопанства във Франция, Германия и Чехия и нарастват през периода 2014 г. – 2020 г. спрямо периода 2007 г. – 2013 г. Причината за тази тенденция може да се търси в стремежа на производителите в тези държави да отглеждат нови, безсеменни сортове лози и да използват максимално биологичния потенциал на отглежданите сортове.

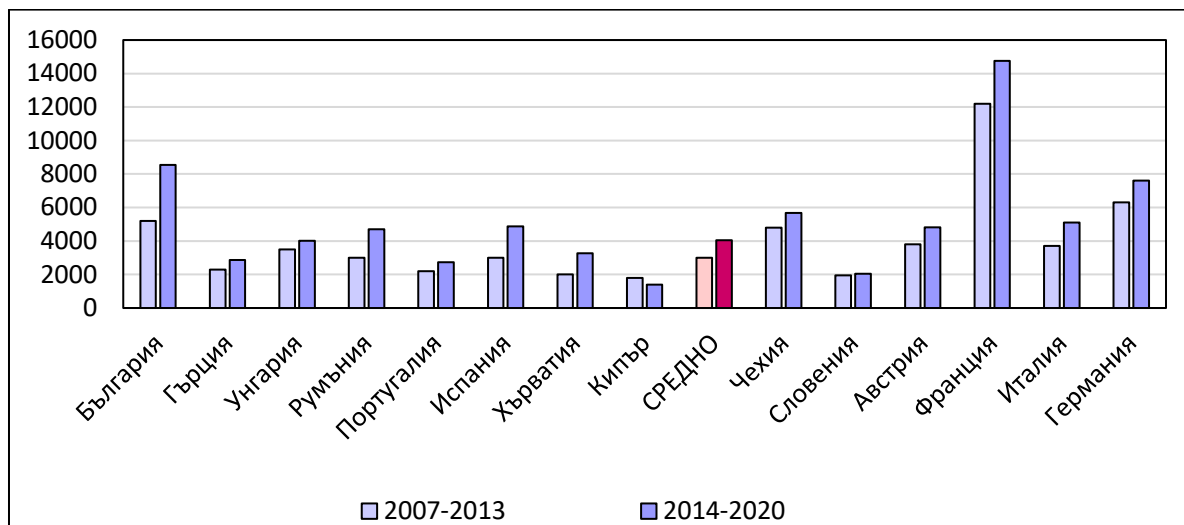
Фигура 29. Използвани трудови ресурси на единица площ (ГРЕ/ха)

Източник: СЗСИ (FADN).

От фигура 30 се вижда, че разходите за торове и препарати, необходими за производството на грозде.

Фигура 30. Разходи за торове и препарати (Евро)

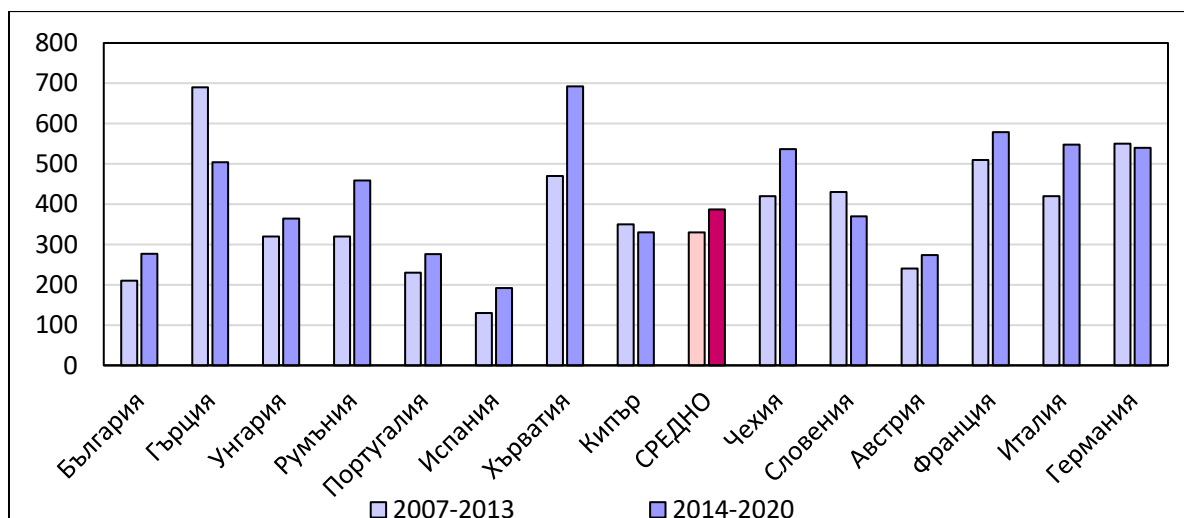

Източник: СЗСИ (FADN).

От фигурата се вижда, че разходите за торове и препарати са най-високи в лозарските стопанства във Франция, Германия, България и Чехия и нарастват през периода 2014-2020 г. спрямо периода 2007-2013 г. Причината за тази тенденция може да се търси в стремежа на производителите в тези държави да използват максимално биологичния потенциал на отглежданите сортове грозде.

Фигура 31 показва възможността на лозарските стопанства да покриват постоянните си разходи и способността им за адаптация към икономическата среда при положение, че не получават субсидии. Икономическата пригодност на лозарските стопанства е най-добра в Италия, Португалия и Испания.

Фигура 31. Разходи за торове и препарати на единица площ (Евро/ха)

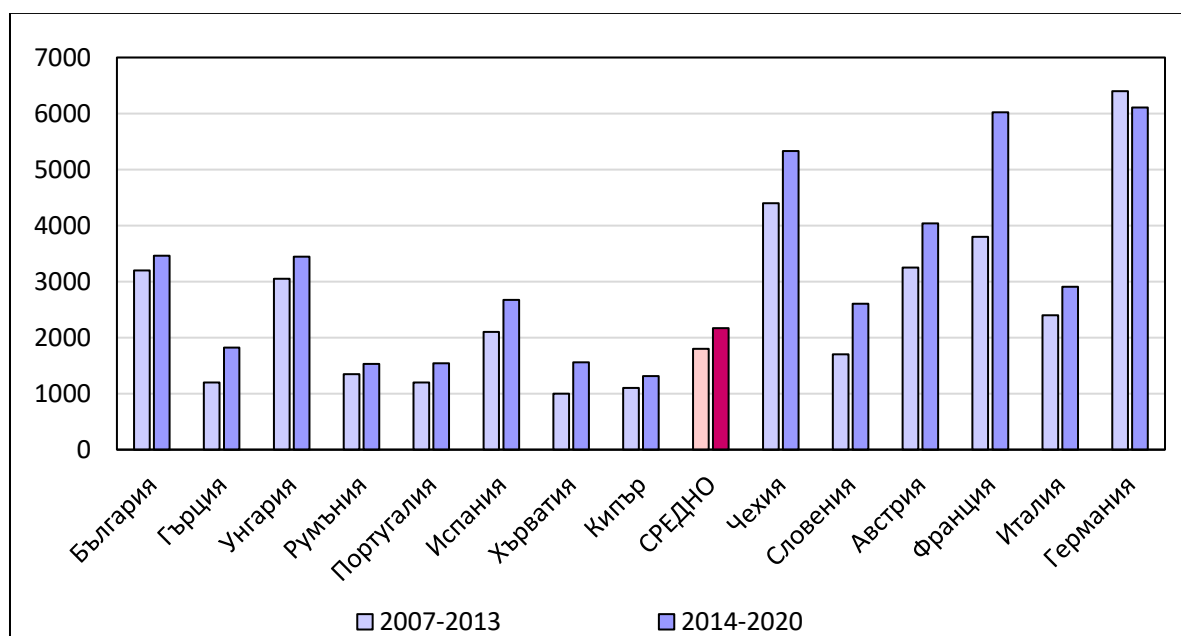

Източник: СЗСИ (FADN).

Разходите за енергия средно на лозарско стопанство по страни са показани на Фигура 32. От фигурата е видно, че най-много енергия се потребява от стопанствата в Чехия, Франция и Германия и през двата анализирани периода, като при Франция, разходите значително се завишават през втория период.

При лозарските стопанства в България, разходът на енергия е с около 30% над средното за всички страни от ЕС-27 и се доближава до този на Унгария.

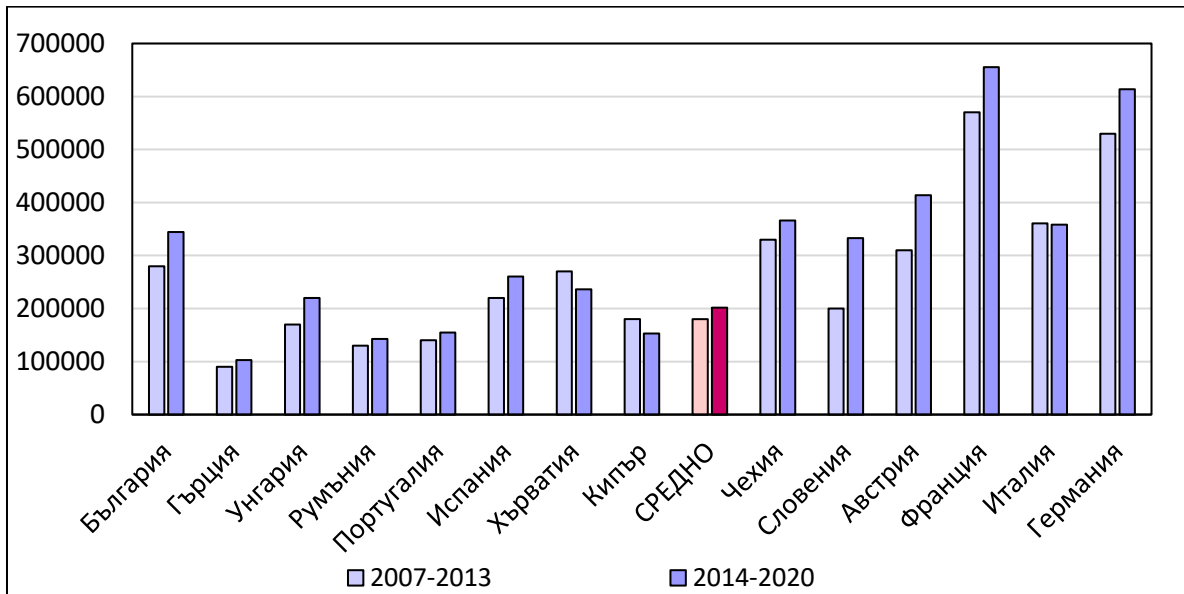
Фигура 32. Разходи за енергия (Евро)

Източник: СЗСИ (FADN).

От фигура 33 се вижда, че общата сума на активите е най-висока във Франция, Германия и Австрия. Според счетоводното уравнение общата сума на активите на дадено стопанство трябва да е равна на сумата на неговите пасиви и собствения капитал, което дава основание да се направи извод, че лозарските стопанства във Франция, Германия и Австрия се развиват устойчиво.

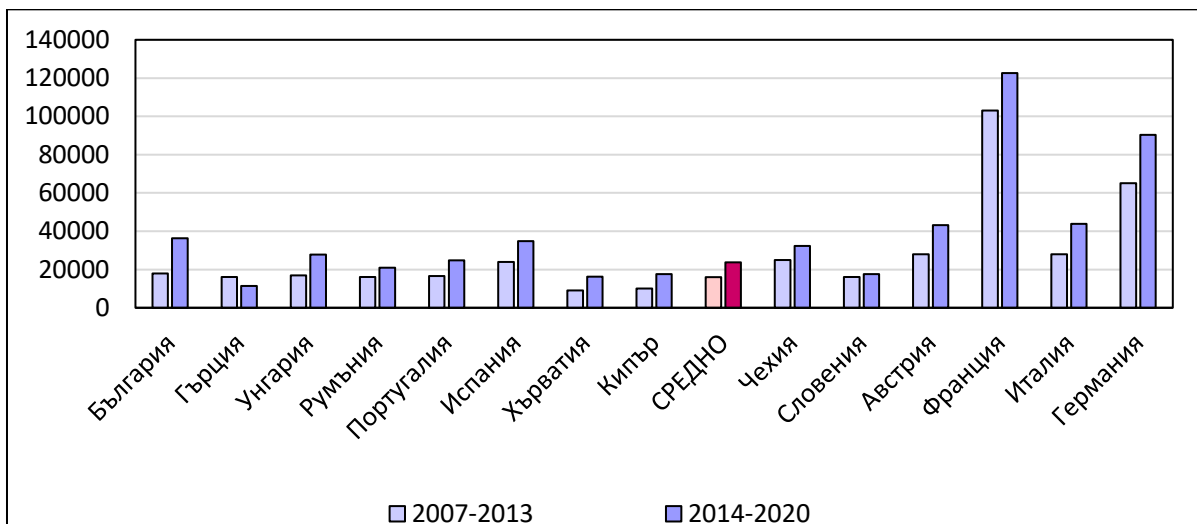
Фигура 33. Капитал - Обща сума на активите (Евро)

Източник: СЗСИ (FADN).

Нетната добавена стойност на стопанство в евро е най-висока във Франция и Германия (Фигура 34), което дава основание да се направи извод, че потреблението на вложения капитал в тези страни е най-високо.

Фигура 34. Нетна добавена стойност на стопанство (Евро)

Източник: СЗСИ (FADN).

3. Роля на клъстерите в сектор „вино“ за повишаване на конкурентоспособността на България

От прегледа на специализираната литература се вижда, че съществуват разнообразни определения за клъстери. Най-широко разпространена е дефиницията на Портър, който използва клъстерите, за да обясни конкурентоспособността на нациите (Porter, M. 1990). Доскоро т.нар. полисимейкъри са обръщали малко внимание на концепцията за клъстерите и нейните преимущества. Те са подкрепяли диверсификацията и са смятали, че отрасловата концентрация е заплаха за дългосрочната устойчивост на фирмата. В развитите страни обаче, за постигане на фирмена конкурентоспособност и устойчив растеж, широко се използва концепцията за клъстерите.

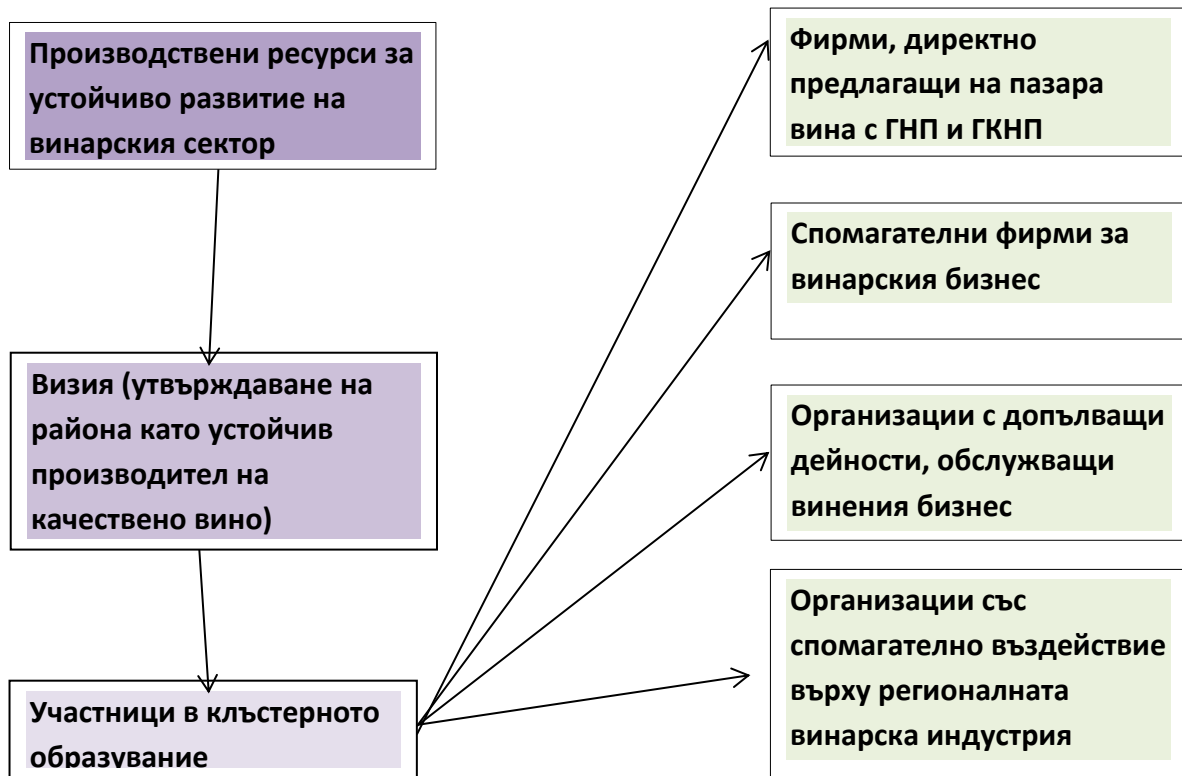
За постигане на устойчиво развитие на лозаро-винарския сектор в Югоизточния район и за подобряване на конкурентоспособността на фирмите е необходимо създаването и поддържането на клъстери. Тяхното изграждане като мрежи от сътрудничащи си фирми може да допринесе за успешната реализация на уникалните качества на вината от даден район.

След членството на България в ЕС, създаването и поддържането на клъстери има голямо значение за повишаване на конкурентоспособността и постигане на устойчив растеж. Чрез клъстерни образувания се развива добър мениджмънт в частния сектор, изгражда се успешно сътрудничество между фирмите, постига се по-висока продуктивност, която е важна за развитието на националната икономика.

Клъстерът гарантира реализация на пазара на продукцията на малките фирми, които не могат да отговорят на европейските изисквания и не могат да оцелеят на пазара, ако не се обединят. Сътрудничеството между фирмите води и до повишаване на качеството на произвежданата продукция. Опитът на развитите страни показва, че клъстерните образувания помагат на малката фирма да оцелее и да се развива. В резултат на това възникват различни форми на вертикална интеграция.

Визията за бъдещото развитие на лозаро-винарския сектор в нашата страна е превръщането му в стратегически отрасъл за националното ни стопанство, който да осигури автентично място на България на Общия европейски пазар. Основанията за подобно бъдеще на сектора се свързват с традициите на сектора и големия му потенциал благодарение на който може да произвежда продукт, отговарящ на предизвикателствата на 21-ви век. На практика това означава виното да отговори на изискванията за екологичен, здравословен и безопасен за природата продукт (Кънчев, И., Ю. Дойчинова, А. Митева, З. Стоянова, 2012).

Фигура 35. Схема на хоризонтален винен клъстер

Източник: Авторът.

За успешното развитие на сектора в Югоизточен район в бъдеще време е добре да се изгради клъстер от фирми със сходни производства и свързани с тях доставчици, организации, общности, финансови институции и др. Клъстерът в този район може да бъде хоризонтален или вертикален (Фиг. 35. и Фиг. 36.).

Възможно е в района да се създаде и самостоятелен винен клъстер, който да си сътрудничи с другите клъстерни образувания или клъстер «винен туризъм».

Фигура 36. Схема на вертикален лозаро-винарски клъстер

Източник: Авторът.

Югоизточен черноморски винен клъстер

При създаването на винен клъстер, особено внимание трябва да се обърне на утвърждаването на регионалните вина и тяхното представяне на международните пазари. Задължително условие за правилното функциониране на клъстера е определянето на целевите пазари и марката на продуктите, които ще се произвеждат. Целевите пазари следва да бъдат традиционните пазари на българско вино като Русия, Полша, Германия, Швеция, Сърбия, Македония, Гърция и др. Трябва да се определи и марка на продуктите, която да е свързана с плодородието на земята и красотата на природата на южното българско черноморие. Утвърждаването на марката изисква и провеждане на рекламна кампания, с цел трайно налагане на пазара. Географският обхват на Югоизточен черноморски винен клъстер съвпада с Регионалната лозаро-винарска камара „Южно Черноморие“ – Бургас и Териториалното звено на Изпълнителната агенция по лозата и виното. Този клъстер е добре да бъде изграден на индустриално-географски принцип и да обхване производители на грозде и вино от Югоизточен лозаро-винарски район, както и обслужващи фирми, научни и обучаващи организации, свързани с лозаро-винарския сектор. Потенциални участници в този винен клъстер могат да бъдат: производителите на винено грозде, производителите на вино, Регионалната лозаро-винарска камара „Южно Черноморие“ – Бургас, Териториалното звено на Изпълнителната агенция по лозата и виното в Бургас, Тракийският университет Стара Загора, Техникумът по хранително-вкусова промишленост Ямбол. Част от потенциалните участници, които произвеждат вино са посочени в табл. 15.

Световният опит показва, че основната цел на един клъстер е да се подпомогне основния бизнес и да се понижат разходите за членовете на обединението от компании. Намаляването на разходите на участниците в бъдещия винен клъстер може да стане вследствие на:

1. Предлагане на нови продукти и услуги;
2. Съвместно организиране на маркетингови проучвания;
3. Съвместно участие на изложения, панаири, салони на виното и др.;
4. По-добро сътрудничество между доставчици и клиенти;
5. Внедряване на иновации;
6. По-лесен достъп до материали, суровини и информация за възможностите за усвояване на пазарни ниши и др.;
7. По-високо квалифицирана работна ръка;
8. Повишено търсене и предлагане на стоки и услуги.

Таблица 15. Производители на регистрирани качествени вина

<p>„ВинексСлавянци“ АД, с. Славянци</p>	<p>КНП Мискет от Сунгурларе ЗНП Шардоне ЗНП Совиньон Блан, Лева Траминер, Лева Пино Ноар, Слявянци Естейт Сира, ЗНП Каберне Совиньон, Chiaro Chardonnay, Chiaro Merlot.</p>
<p>„Тохун“ ООД, гр. Поморие</p>	<p>ЗНП Сороко Каберне Совиньон, Сороко Шардоне, Сороко Розе от Каберне Совиньон, ЗНП Сороко Совиньон Блан, Сороко Мерло, Греус Каберне Совиньон&Мерло.</p>
<p>„Винарска изба Странджа – Шато Росеново“ АД, с. Росеново</p>	<p>ЗНП Кадет Каберне Совиньон, Кадет Мерло, ЗНП Резерва Каберне Совиньон, ЗНП Резерва Мерло, ЗНП Резерва Сира, ЗНП Трилогия Мерло x Каберне Совиньон x Сира.</p>
<p>„Бойар“ ООД, гр. Бургас</p>	<p>ЗНП Авлудзена – Каберне Совиньон, Авлудзена – Димят, ЗНП Авлудзена –Шардоне, Авлудзена – Мерло, Тера Анхиало Мускат и Юни Блан, Тера Анхиало – Мерло</p>
<p>„Винарска изба 2002 Каблешково“ ООД, гр. Каблешково</p>	<p>ЗГУ Мускат Отонел, ЗНП Юни блан, ЗНП КабернеСовиньон</p>

<p>„Черноморско злато” АД, гр. Поморие</p>	<p>ЗНП Южно Черноморие, Шардоне Солара, ЗГУ Мускат Солара, ЗГУ Пентаграм Траминер, ЗГУ Пентаграм Шардоне, ЗТУ Солени Хълмове Шардоне, Совиньон Блан и Вионие, ЗГУ Шардоне Златен Ритъм, ЗГУ Вила Понте Шардоне и Совиньон Блан, ЗГУ Мерло Солара, ЗГУ Каберне Совиньон Солара, ЗГУ Пентаграм Сира, ЗГУ Пентаграм Каберне Совиньон, ЗГУ Солени Хълмове Каберне Совиньон, ЗГУ Каберне Совиньон Златен Ритъм, ЗГУ Вила Понте Каберне Совиньон и Сира, ЗГУ Arte Ante Каберне Совиньон, ЗГУ Розе от Каберне Совиньон, ЗГУ Розе ЗлатенРитъм</p>
<p>„Агровин” ООД, гр. Сунгурларе</p>	<p>ЗГУ Шато Сунгурларе Шардоне, ЗГУ Шато СунгурлареМискет, ЗГУ Италиански Ризлинг, ЗГУ Шато Сунгурларе Мускат, ЗГУ Шато Сунгурларе Мискет</p>
<p>„Ди Вес Естейт”, ООД, гр. Каблешково</p>	<p>ЗНП Каберне Совиньон, ЗНП Совиньон блан, ЗГУ Мускат, Розе, ЗНП Каберне Совиньон Барик, ЗГУ Мускат премиум</p>

Източник: Авторът.

Стратегическите целите, които е добре да си постави клъстерът може да се формулират по следния начин:

1. Устойчиво развитие и по-висока конкурентоспособност при производството на винено грозде и вино в Югоизточен район;
2. Създаване на „пътища на виното”, които да минават през Югоизточен черноморски район;

3. Утвърждаване на регионалните марки вина на европейския и световен пазар.

В средносрочен план клъстерът трябва да:

1. Усвои нови пазари;
2. Да внедри нови технологии;
3. Да разработи и предложи на стратегически инвеститори нови инвестиционни проекти за модернизирание и технологично обновление.

В краткосрочен план клъстерът трябва да:

1. Създаде клъстерна мрежа в областта на виненото лозарство и производството на вино, в съответствие със специфичните условия на Югоизточния район;
2. Да координира иновациите и технологичните нововъведения.

От голямо значение за бъдещето развитие на клъстера е осигуряването на сертифициран качествен посадъчен материал от собствено производство и от внос. Целесъобразно е също така да се обърне внимание на традиционните за този район винени сортове грозде, като Мускат Отонел и Памид.

Трябва да се осигури добра растителна защита според европейските и световни стандарти, което ще повиши качеството на произвежданите продукти.

За по-добро сътрудничество между участниците в клъстера, местната администрация, научните институции и международните организации, клъстерът трябва да има база данни на производителите и доставчиците, възможности за работа, актуални източници на информация и иновационни дейности и др. в областта на производството на винено грозде и вино.

Клъстер „Винен туризъм“

Виненият туризъм в световен мащаб има важно социално-икономическо значение за лозаро-винарските райони. Особено голямо е неговото влияние в селските райони, където няма възможност за развитие на морски и ски туризъм.

В Европа виненият туризъм е най-добре развит във Франция, Испания и Италия. В България липсват конкретни данни за развитието на винения туризъм. Според различни оценки броят на българските и чуждестранните туристи е равен. От официално регистрираните над 260 винарски изби, около 110 от тях предлагат винен туризъм.

През последните десет години, виненият туризъм в България се популяризира като специализиран туризъм, който включва дегустация на

вино, покупка на вино от самия производител, посещение на лозови масиви, винарски изби, ресторанти, винени турове и пътувания по повод на панаири и фестивали на виното.

При създаване на клъстерни образувания в Югоизточен район, съществени предимства има създаването на клъстер „Винен туризъм”. Предимствата на този клъстер са:

- ✓ добра сортова структура на лозовите насаждения;
- ✓ потребление на местни вина;
- ✓ развит планински, селски, културен, СПА, лечебен и морски туризъм;
- ✓ потенциалните участници в този клъстер имат допълващи интереси, което повишава тяхната мотивация за участие;
- ✓ между фирмите и участниците в клъстера съществува взаимна зависимост;
- ✓ фирмите участници имат сходни фирмени ценности, управленски практики и бизнес стратегии;
- ✓ в този район е характерно развитието на средни и малки винарски изби, които произвеждат добър асортимент качествени вина със защитено наименование за произход (ЗНП) и имат потенциал директно да предлагат такива вина на мястото на производство;
- ✓ не на последно място предимство за създаване на такъв клъстер е нарастващият брой чуждестранни туристи в България - руснаци и особено от съседни страни.

Потенциалните участници в клъстер „Винен туризъм” могат да бъдат:

1. Производителите на винено грозде;
2. Производителите на вино;
3. Регионалната лозаро-винарска камара „Южно Черноморие” – Бургас;
4. Териториалното звено на Изпълнителната агенция по лозата и виното в Бургас;
5. Тракийският университет, Стара Загора;
6. Техникум по Хранително-вкусова промишленост, Ямбол;
7. Хотели на територията на Югоизточен район;
8. Ресторанти;
9. Туроператорски агенции;
10. Транспортни фирми;
11. Туристически агенции;
12. Спортни комплекси;

13. Увеселителни паркове;
14. Аква паркове;
15. Спа центрове;
16. Неправителствени организации и др.

За правилното функциониране на клъстера е необходимо да има лидер, който да изгради управленска структура, която да включва представители на централните и местни власти, научни работници, обществени институции и други бизнес организации. Такъв лидер може да бъде Регионалната лозаро-винарска камара „Южно Черноморие“ – гр. Бургас.

Клъстер „Винен туризъм“ е добре да си постави следните стратегически цели:

1. Утвърждаване на широка гама от продукти югоизточно-черноморски вина и различни видове туристически продукти;
2. Изграждане на „път на виното“, който да минава от Странджа планина през Созопол – Бургас – Несебър;
3. Утвърждаване на Югоизточен район като дестинация с комплексен туризъм;
4. Устойчиво развитие и висока конкурентоспособност на виненото лозарство и производството на вино в Югоизточен район;
5. Налагане на вината, произведени в този район на европейския и световен пазар;
6. Създаване на туристическа инфраструктура, в съответствие с желанията на различни групи потребители;

В средносрочен план клъстерът трябва да:

1. Разработи нови продукти и да ги предложи на винарски панаири, изложения, пазари и туристически борси;
2. Внедри нови технологии във виненото лозарство и производството на вино;
3. Разработи инвестиционни проекти за изграждане на винено-хотелски комплекси.

В краткосрочен план клъстерът трябва да:

1. Създаде клъстерна мрежа в областта на винения туризъм, в съответствие със специфичните условия в Югоизточен район;
2. Създаде туроператорска агенция, която да предлага продуктите на клъстер „Винен туризъм“;
3. Координира технологичните нововъведения и иновационните начинания в областта на виненото лозарство и производството на вино.

Клъстер „Винен туризъм“ може да се формира като вертикален или като хоризонтален. При хоризонтален клъстер, участващите фирми са на едно и също равнище на производство и маркетинг, включващо производство на грозде, преработката му във вино и други продукти и реализацията му в собствени заведения за обществено хранене в и извън хотелските комплекси. Всяка от участващите фирми може да разработи и утвърди уникален туристически пакет, който да включва възможности за дегустация и консумация на качествени вина и хотелски услуги, в съчетание със СПА и морски туризъм. Предлаганият туристически продукт ще отрази специфичното местоположение на обектите, ще предостави възможности за комбиниране със здравен, морски, културен, кулинарен, селски и бизнес туризъм. Някои автори предлагат като разновидност на комплексен продукт на винен туризъм съчетания като „вино и отдих“, „вино и архитектура“, „вино и култура“, „вино и занаяти“, „вино и природа“, „вино и кулинария“, „вино и развлечения“ (Хаджиева, В., 2002).

Изграждането на винарски комплекси, които да предлагат вино и архитектура, култура, романтика, развлечения, лечебен и морски туризъм ще улесни реализацията на националния туристически проект „Пътища на виното“, който следва стария път Одесос, минаващ през България още от древността. Идеята е, специализирани турове да се рекламират на чужди пазари и да се предлагат от местни туроператори. Винарските турове включват посещения на старинни църкви и амфитеатри, възрожденски и етнографски селища, бално и СПА центрове. Гостите навсякъде могат да дегустират местни сортове вина във винарските изби. Според френски експерти в областта на лозарството и винарството, предимствата на България са в културно-историческото наследство, географското разположение и винената култура.

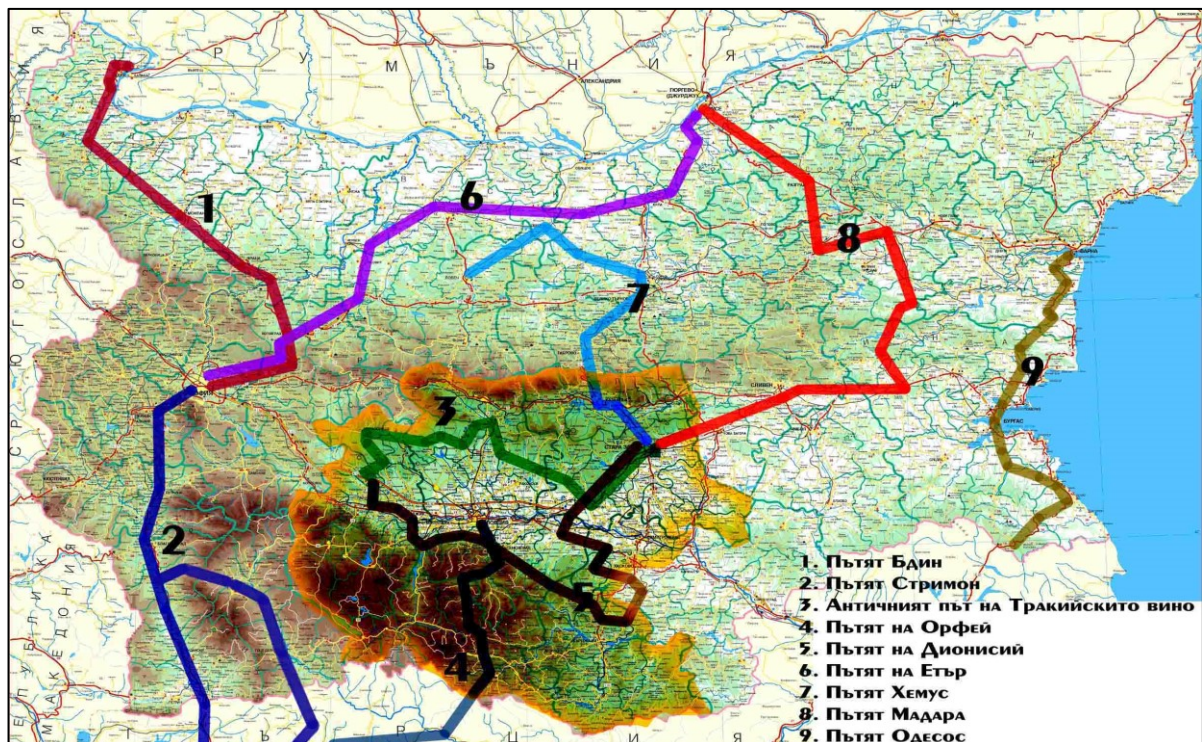
Винените маршрути, за разлика от Пътищата на вино, не са юридически обвързани. Те по-скоро са очертани трасета, които обхващат един или няколко региона, а също така може да обхванат два и повече Пътища на виното. Маршрутите на виното по-скоро се предлагат от туристически фирми, специализирани в предоставяне на различни видове туризъм.

На практика (чрез клъстера) се осъществява регионална концентрация от сходни или допълващи се фирми с действащи канали за подходящи взаимоотношения и комуникация, които ползват една и съща инфраструктура, пазари на труд и услуги, природни ресурси и канали за дистрибуция. Тяхното създаване е възможно поради съществуването на взаимни връзки между фирмите, засягащи основното или съпътстващо производство, технологии и природни ресурси. Една от възможностите за

развитие на клъстера е кооперирането между предприятия и създаването на междуфирмени обединения и вериги с участието на научни и развойни звена.

Разположението на пътищата на виното по територията на България е показано на фиг. 37.

Фигура 37. Пътища на виното в България

4. Оптимизиране механизмите на ОСП за увеличаване на конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор в България.

Един от работещите механизми на ОСП, за насърчаване на увеличението на конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор, на база анализа на сектора е подпомагането на площите с лозя от Общата селскостопанска политиката (ОСП) на Европейския съюз. Степента на въздействие на това подпомагане е средна. Коефициентът на детерминация приема стойност -0,4202. Тази стойност на коефициента дава основание да се твърди, че степента на въздействие на подпомагането от ОСП на ЕС върху площите с лозя е средна. Освен директните плащания и обвързаната подкрепа за десертните лозя в този сектор се включват и субсидиите от Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор. Част от тези субсидии поощряват намалението на площите, например мярката за изкореняване на лозовите насаждения. Затова коефициентът на детерминация има отрицателна стойност.

Подпомагането от ОСП на ЕС чрез директни плащания и обвързана подкрепа за десертните лозя са работещи механизми, които трябва да продължат да действат и след 2023 г.

По мерките „Добавяне на стойност към земеделските и горските продукти“, „Модернизиране на стопанствата“ и „Създаване на стопанства на млади фермери“ от ПРСР са направени инвестиции в размер на 15% от общия обем на инвестициите за мярка „Добавяне на стойност към земеделските и горските продукти“, а по мярка „Модернизиране на стопанствата“ и мярка „Създаване на стопанства на млади фермери“ са направени инвестиции в размер на около 2% от общия обем на инвестициите. Подпомагането по тези мерки ще допринесе за увеличаване на добавената стойност в подпомогнатите лозарски стопанства и за увеличение на конкурентоспособността на тези стопанства чрез повишаване производителността на труда. Тези мерки е препоръчително също да продължат да действат и след 2023 г.

Анализът за изпълнение на Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор 2008/2009 - 2013/2014 г. и 2014-2018 г. за България показва, че основните мерки за реструктуриране и конверсия и застраховане на реколтата са работещи механизми. Интересът към тези мерки е висок. Общо за изследвания период 2009 - 2013 г. по тези мерки са използвани 125 429 940,20 лв. или 59,48% от предвидения бюджет.

По мярка „Популяризиране в трети страни“ са договорени пет проекта на стойност 6 260 589,42 лв. Държавите, към които са насочени тези промоционални проекти са: САЩ, Китай, Япония, Беларус, Русия, Сингапур, Тайланд и Виетнам.

Акцент в новата Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор 2019-2023 г. е увеличаване на конкурентоспособността и износа на качествени, сортови и биологични вина в трети страни чрез мярката „Популяризиране в трети държави“. С включването на мерките „Реструктуриране и конверсия на лозя“, „Популяризиране в трети държави“, „Инвестиции“ и „Застраховане на реколтата“ в новата Национална програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор 2019-2023 г. конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор в България ще нарастне.

Очаква се, че мярката „Популяризиране в трети държави“ ще бъде успешна, ако благодарение на нейното действие се увеличи износа на български качествени вина и сортови вина в трети държави. За успеха на мярката ще добринесе и реализацията на най-малко 3 проекта на определените като целеви пазари.

Най-успешно реализираната с ключова важност за лозаро-винарския сектор е мярката „Преструктуриране и конверсия на лозя“. Интересът към нея от страна на гроздо-производителите все още е голям. Реализирането на под-мерките по тази мярка увеличават устойчивостта на конкурентоспособността и пазарната ориентация на лозарските стопанствата, защитават околната среда и балансираното развитие, обновяват производствения потенциал в лозарството, допринасят за поддържането и изграждането на съвременна и конкурентна структура.

За да се повиши застрахователната активност, за да се подобри управлението на рисковете и да се защитят доходите на гроздо-производителите в новата националната програма за периода 2019-2023 г. започва да действа мярка „Застраховане на реколтата“. Тази мярка цели да запази доходите на гроздо-производителите при загуби в продукцията причинени от природни бедствия, неблагоприятни климатични условия, болести и вредители.

Нова мярка, включена в програмата е мярка „Инвестиции“, която цели подобряване на производителността на винарските предприятия и тяхното приспособяване към изискванията на пазара, както и повишаване на тяхната конкурентоспособност. За да се осъществи тази важна цел трябва да се реализират дейности свързани с инвестиции за подобряване на материални и нематериални активи на винарските предприятия в сектора, както и на структурите за реализация на продукцията на пазара.

Според мен това са работещи механизми на ОСП и трябва да продължат да действат и след 2023 г. В рамките на инструментите на ОСП може да се добавят различни стимули за развитие на биологично лозарство и винопроизводство. Върху развитието на сектора добре ще се отрази нарастването на субсидиите за производство на грозде. Такова е желанието на членовете на Националното сдружение на българските лозари.

Според мен новото, което трябва да се направи в рамките на инструментите на ОСП трябва да е свързано с процеса на преструктуриране на винопроизводството в България. Големите производители или изчезват, или сериозно намаляват производството си. Появяват се нови малки производители, които заемат част от вътрешния пазар. За бъдеще време най-важното ще е да се определи ролята на държавата - дали ще подпомага обективно проявилите се процеси или ще пречи. И понеже държавата следва да подпомага най-слабите, следва да насърчава появата на нови малки /семейни/ изби, които да придават колорит и качество на пазара на вино. Смятам, че няма кой да каже - винопроизводителите ни са достатъчно на брой и да ограничим новите и да подпомагаме големите! Аз бих дала шанс на всеки и нека пазара докаже кой е по-добър.

Според мен насоките трябва да водят към това, в България да се произвеждат вина с все по-висока добавена стойност, както и все повече като обем. В момента вътрешното потребление е нищожно, за да отговори на тези нужди и едва ли ще се промени драматично в следващите 4-5 г. Насоката трябва да е към външните пазари. Там обаче се търсят български вина на средни цени. Затова мерките трябва да са такива, че да водят до това да се произвеждат повече като обем истински вина. Да се направи смислена и насочваща консуматорите апелация на вината, която да дава приоритет на вината от специфични за региона местни сортове (всеки регион може да е представен с добре звучащо име и подиме от поне 85 % местен сорт и правенето на такова вино да е с най-висок % финансова помощ, както и помощ при участие на изложения). Малките и специфични производители трябва да имат право на висок % помощ, но трябва да има ограничение за размера на сумата. В момента винарните ни са пълни с бутилираща техника, способна да бутилира за 2-3 месеца не само нашето, но и виното на Румъния. Тази техника обаче през единадесет месеца в годината стои неизползвана.

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

РОЛЯТА НА ОБЩАТА СЕЛСКОСТОПАНСКА ПОЛИТИКА НА ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ ЗА РАЗВИТИЕ НА ЛОЗАРО-ВИНАРСКИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ

1. Анализ на ефекта от Програмата за Развитие на Селските Райони и Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор 2008/2009-2013/2014 и 2014-2018 г.

През 2007 г. в нашата страна започва да действа Програма за развитие на селските райони (ПРСР). Програмата включва 23 мерки, които да се изпълняват през периода 2007-2013 г. Програмата има съществени недостатъци свързани с изпълнението на проектите, капацитета на бенефициентите и високи разходи за финансиране и подготовка на проектите. Въпреки това интересът към програмата е висок. Направени са инвестиции за подобряване на конкурентоспособността на земеделието и хранително-вкусовата промишленост.

За българското лозарство основна се оказва мярка 123 „Добавяне на стойност към земеделските и горските продукти“. В сектор „Вино“ по тази мярка е отпусната помощ за 55 предприятия. Делът на инвестициите е около 15%.

За българското лозарство важна се оказва и мярка 121 „Модернизиране на стопанствата“. Помощта по тази мярка се предоставя за модернизиране на лозарските стопанства и въвеждане на нови технологии, което е от съществено значение за подобряване на икономическата им дейност, за повишаване на качеството и конкурентоспособността на произвежданото грозде (Тотева, Д., 2015). Вложените инвестиции подобряват работата на лозарските стопанства и покриват изискванията на стандартите на Европейския съюз. Собствениците на лозарски стопанства са убедени, че тази мярка повлиява положително, защото подпомогнатите проекти са довели до подобряване на работа на лозарските стопанства, чрез нови технологии; подобряване на сътрудничеството с преработвателните предприятия; подобряване качеството на гроздето; подобряване на маркетинга.

За младите жители на селските райони много е важна мярка 112 „Създаване на стопанства на млади фермери“. В лозарството главен проблем е неблагоприятната възрастова структура на собствениците на лозарски стопанства. По-младите собственици на лозарски стопанства гарантират за успешното бъдещото развитие на лозаро-винарския сектор. Тяхното по-високо образование ще допринесе за по-бързото

приспособяване на отрасъла към пазарните промени, към по-висока продуктивност и конкурентоспособност. От помощта, която се отпуска по тази мярка са се възползвали и собствениците на лозя или желаещите да създадат лозарски стопанства, на възраст от 18 до 40 г. Тази мярка улеснява процеса на създаване на лозарски стопанства от млади хора и подпомага процеса на тяхното модернизиране. За разглеждания период от 2009 г. до 2013 г., към останалите мерки на ПРСР, собствениците на лозарски стопанства в България не са проявили интерес. В табл. 16 се вижда, че по мярка 112 са реализирани 253 проекта, на обща стойност от 4 021 000 евро. Средно за четирите години това представлява едва 2% от всички реализирани проекти по мярката (Тотева, Д., 2015).

Таблица 16. Реализирани проекти по мерки 112 и 121 в сектор „Вино“

Години	Мерки	112	121
2009	Брой одобрени проекти	33	7
	Публични разходвани средства, хил. евро	412	317
	% от бюджета	2,2	1,5
2010	Брой одобрени проекти	74	37
	Публични разходвани средства, хил. евро	1 785	2 810
	% от бюджета	1,8	1,5
2011	Брой одобрени проекти	73	43
	Публични разходвани средства, хил. евро	912	4 223
	% от бюджета	2	2
2012	Брой одобрени проекти	75	47
	Публични разходвани средства, хил. евро	1 008	4 605
	% от бюджета	2	2
2013	Брой одобрени проекти	89	50
	Публични разходвани средства, хил. евро	1 871	4 908
	% от бюджета	3	2

Източник: Годишни доклади за изпълнение на ПРСР 2007-2013.

По данни на МЗХ, Годишен доклад за ПРСР, 2007-2013 г., по мярка 112 общият брой одобрени проекти за 2009 г. е 1 476 бр. От тях одобрените в сектор „вино“ са 33 бр., което представлява едва 2,2% от всички одобрени

проекти по мярката. За 2010 г. от общия брой одобрени проекти 4 128 бр., в сектор „вино“ са одобрени 74 бр., което е 1,8% от всички проекти. За 2012 г. от общия брой одобрени проекти 4 082 бр., в сектор „вино“ са одобрени 73 бр., което е 2% от всички одобрени проекти по мярката. За 2013 г. от общия брой одобрени проекти 2 678 бр., в сектор „вино“ са одобрени 89 бр., което е 3% от всички одобрени проекти по мярката (Тотева, Д., 2015).

Като цяло анализът показва че се увеличава делът на фермерите, използващи мярка 112 в секторите градинарство и овощарство. В сектор „вино“ процентът на реализираните проекти е в границите от 1,8% до 2,2%, през периода 2009-2013 г. Изпълнението на **индикативните цели** за цялата мярка показва ръст на увеличение от 36% за 2009 г. до почти 97% през 2013 година (Тотева, Д., 2015).

По данни на МЗХ, Годишен доклад за изпълнение на ПРСР, 2007-2013 г., по мярка 121 интересът на бенефициентите в сектора е насочен в инвестиране в сграден фонд и оборудване. За пет години по мярката са реализирани 134 проектни предложения, на обща стойност от 11 955 000 евро. От всички разплатени средства по мярката, средно за петте години, 1,67% от средствата са насочени към лозаро-винарския сектор (Тотева, Д., 2015).

По мярка 121 общият брой одобрени проекти за 2009 г. е 576 бр. От тях одобрените в сектор „вино“ са 7 бр., което представлява едва 1,2% от всички одобрени проекти по мярката. За 2010 г. от общия брой одобрени проекти 2 164 бр., в сектор „вино“ са одобрени 37 бр., което е 2,4% от всички проекти. За 2011 г. от общия брой одобрени проекти 2 431 бр., в сектор „вино“ са одобрени 43 бр. Само за сравнение през 2011 г. 80% от изплатените средства са насочени към земеделските производители, отглеждащи полски култури. За 2013 г. в сектор „вино“ са одобрени 50 проекта, което е 2% от всички проекти (Тотева, Д., 2015).

Мярка 121 допринесе за нарастване на добавената стойност в лозарските стопанства, които са получили помощ и за нарастване на конкурентоспособността, както и нарастване на производителността на труда.

Като цяло анализът на тази мярка показва, че подсектор „полски култури“ през годините остава лидер по брой на сключени договори и по изплатени средства. В сектор „вино“ средствата са насочени, преди всичко, към закупуване на оборудване и в по-малка степен за сграден фонд и др. активи. За подобряване на земята в сектор „вино“, през изследвания период, няма усвояване на средства. Слабата заинтересованост от страна на бенефициентите в лозаро-винарския бранш и ниската активност при кандидатстване вероятно се дължи на високата стойност на активите, на

затрудненията, които преработвателите срещат при реализация на продукцията си както на местния, така и на международния пазар. Като цяло относително малкият брой одобрени проекти и разплатени средства е отражение на цялостното състояние на виненото лозарство в страната (Тотева, Д., 2015).

Анализът за изпълнение на **Националната програма за подпомагане 2008/2009-2013/2014 и 2014-2018** г. за България по основните мерки за реструктуриране и конверсия и застраховане на реколтата отчита много висок интерес от страна на гроздопроизводителите (Табл. 17.). За финансовата 2009 г. на България е отпуснат бюджет 30 526 126,40 лв. Реализирани са проекти за 16 107 799,39 лв. или 52,77% от предвидения бюджет. Процентът на усвояване на средствата нараства за финансовата 2013 г. От определения за България бюджет 47 080 017,60 лв. са изплатени проекти на стойност 35 858 061,70 лв. или 76,16% от предвидения бюджет. За оценявания период по тези мерки са използвани 125 429 940,20 лв., или 59,48% от предвидения бюджет.

Според собствени изчисления реколтираните площи, върху които е извършено реструктуриране и конверсия на винени лозя през 2009 г. представляват около 2,5% от общите реколтирани площи с винени лозя, които са 51 626 ха (Тотева, Д., 2015). За 2013 г. процентът е около 4% от общите реколтирани площи, които са 47 350 ха.

Таблица 17. Разпределение на средствата по мярка "Реструктуриране и конверсия на винени лозя" и мярка "Застраховане на реколтата" от НППЛВ по години

Година	Бюджет, лв.	Изплатени средства, лв.	Процентно усвояване
2009	30 526 126,40 .	16 107 799,39	52,77%
2010	41 529 457,20	28 004 095,25	67,43%
2011	38 767 867,60.	11 469 236,68	29,58%
2012	52 957 196,60.	33 990 747,18	64,19%
2013	47 080 017,60	35 858 061,70	76,16%
ОБЩО:	210 860 665,40	125 429 940,20	59,48%

Източник: ДФЗ.

Мярка "Застраховане на реколтата" спира да се прилага след 2014 г. Интересът към мярка "Преструктуриране и конверсия на винени лозя" от НППЛВ нараства за периода 2014-2017 г. (Табл. 18.). За финансовата 2014 г. определения за България бюджет е в размер на 51 167 639,60 лв. Изплатени са проекти на стойност 32 158 222,38 лв. или 62,85% от предвидения бюджет. Процентът на усвояване на средствата нараства за финансовата 2017 г. От определения за България бюджет 50 254 414,62 лв. са изплатени проекти на стойност 43 571 474,02 лв. или 86,70% от предвидения бюджет. За наблюдавания период по тази мярка са изразходени 156 453 608,76 лв. или 77,26% от предвидения бюджет.

Таблица 18. Разпределение на средствата по мярка "Преструктуриране и конверсия на винени лозя" от НППЛВ по години

Година	Бюджет, лв.	Изплатени средства, лв.	Процент на усвояване
2014	51 167 639,60	32 158 222,38	62,85%
2015	50 199 944,63	38 950 773,48	77,59%
2016	50 885 933,60	41 773 138,88	82,09%
2017	50 254 414,62	43 571 474,02	86,70%
ОБЩО:	202 507 932,45	156 453 608,76	77,26%

Източник: ДФЗ.

Мярката „Популяризиране в трети страни“ също представлява интерес сред представителите на сектора. По Национална програма за подпомагане за 2014-2018 г. до момента са договорени четири проекта, като продължава изпълнението на един проект от предходните години. Договорените средства за петте проекта са на стойност 6 260 589,42 лв. Държавите, към които са насочени тези промоционални проекти са: САЩ, Китай, Япония, Беларус, Русия, Сингапур, Тайланд и Виетнам.

Конкретните подпомагани дейности от мярка "Преструктуриране и конверсия на лозя" в Националната програма и площите, върху които са осъществени са представени в таблица 19.

Таблица 19. Осъществени дейности по "Преструктуриране и конверсия на лозя", в хектари през периода 2008-2016 г.

	2008/2009 – 2013/2014	2014	2015	2016
За презасаждане	2043,49	798,16	637,27	531,09
За засаждане с права от националния резерв	58,07	229,60	508,40	531,29
За изграждане на хидромелиоративни съоръжения	4740,73	669,49	1242,39	1089,73
За изграждане на тераси	80,82	8,02	9,8	118,01
За смяна на формировка	1374,93	291,99	145,02	122,35
За изграждане на съоръжения за защита от диви животни и птици	1184,63	Неприложима	196,85	41,68
За противоерозионни съоръжения	62,72	33,78	17,89	301,23
За подпорна конструкция на новозасадени лозя	71,06	24,93	112,19	33,18
За обезщетяване на загуба на доход	2435,26	562,99	184,78	183,36

Източник: ДФЗ.

2. Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор 2019-2023 г. – възможности и перспективи

Новата национална програма 2019-2023 г. започва да действа през 2019 г. Основната цел на програмата е увеличение на конкурентоспособността и износът на качествени и биологични български вина чрез действието на мярката „Популяризиране в трети държави“. Мярката включва осъществяване на дейности за популяризиране на качествени вина, с цел повишаване на тяхното търсене. Мярката се отнася за вина със защитено наименование за произход (ЗНП), защитено географско указание (ЗГУ), сортови и сертифицирани биологични вина. Рекламирането на вина със ЗНП, ЗГУ и сортови вина в трети държави обхваща следните дейности:

- Увеличаване на престижа на българските вина със ЗНП/ЗГУ, на сортовете вина и биологичните вина;

- Провеждането на информационни кампании на определени пазари и участие в международни изложени;
- Нарастване на пазарния дял на българските вина.
- Договориране на 6 проекта по мярката за популяризиране на българските вина в трети страни.

Чрез осъществяване на дейности свързани с популяризиране на българските вина ще се повиши интереса и търсенето на български вина в страната, както и ще нарастне износа за трети страни. Тази мярка се отнася за качествени вина и затова се очаква да нарастне и стойността на износа за трети страни. Очаква се нарастване с около 10% на износа на вино със ЗНП/ЗГУ и сортови вина за трети страни, в края на период 2019-2023 г.

С приоритет ще се отпуска помощ на проекти на нови бенефициенти, по мярката за „Популяризиране в трети страни“.

Приоритетно ще се подпомагат дейности, насочени към целеви държавите, които не са били подпомагани от мярката при предишните програми. Като целеви държави се определят: Китай, Япония, Хонг Конг, Тайван, Сингапур, Виетнам, Тайланд, Малайзия, Алжир, Русия, Беларус, САЩ, Канада, Мексико и Бразилия.

За постигането на тази стратегическа цел ще се насърчават проекти, в които има повече от една целева страна. За да се достигне до най-голям брой потребители от целевите страни, ще се насърчават дейности, предлагащи пълна информация за предимствата на българските вина със ЗНП/ЗГУ и сортови вина, както и биологично произведени вина. Целта е популяризиране на българските вина сред по-голям брой потенциални консуматори, което ще доведе до разширяване на пазарния обхват.

Предвижда се насърчаване на международното присъствие и оценяване по-високо на кандидатите, които имат по-високи приходи от лозарство и винарство и по-висок процент на износ през последните две години.

Мярката ще се определи като успешна, ако след нейното прилагане се увеличи износа на български вина със ЗНП/ЗГУ и сортови вина към трети страни и, ако по мярката се изпълнят най-малко 3 проекта, обхващащи целевите пазари.

Мярката „Преструктуриране и конверсия на лозя“, която съществуваше и в предишните две Национални програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор се оказа най-успешно прилаганата мярка със съществено значение за лозаро-винарския сектор. Днес интересът към нея продължава да е висок. Нейното прилагане увеличава устойчивостта, конкурентоспособността и пазарната реализация на продукцията на лозарските стопанства, защита на околната среда, възобновяване на

производствения потенциал, поддържане и изграждане на неговата конкурентна структура.

Основна цел на тази мярка е увеличаване на жизнеспособността на лозарските стопанства и винарските предприятия в България. Заложените дейности и подмерки ще благоприятстват за приспособяване на производството към условията на свободния пазар, увеличаване на доходите на производителите, намаляване на обезлюдяването в селските райони, насърчаване към производство на млади производители. Прилагането на мярката в периода 2019-2023 г. ще увеличи размера на площите с винени сортове лозя за производство на вина със защитено географско указание и защитено наименование за произход. Създаването на лозя на по-подходящи терени и с конкурентоспособни сортове ще повиши интереса на винопроизводителите към вина със ЗНП, вина със ЗГУ и биологично произведени вина. Изпълнението на дейностите по тази мярка ще допринесе и за подобряване на неблагоприятната възрастова и сортова структура на лозята в България.

Според индикаторите обща национална площ на лозята и брой преструктурирани хектари се очаква 8% преструктурирани площи в страната за целия програмен период. Предвижда се около 20% от подпомогнатите площи да са с винени сортове за производството на вина със защитено наименование за произход, а около 80% от преструктурираните площи да са за производство на вина със защитено географско указание. Върху 50% от подпомогнатите площи ще се извършат дейности за подобряване на техниките за управление на лозята.

Производственият процес в селското стопанство, също така и в лозарството, е изключително уязвим. Причина за това са природните бедствия, неблагоприятните климатични условия, болестите и неприятелите. Те причиняват изненадващи промени в производството и оказват отрицателно влияние върху количеството и качеството на произвежданата продукция, както и върху получаваните от производителите приходи. Застраховането е много важен метод за управление на риска в земеделието. Факт е, че в България застрахователната активност е много ниска. Много малко от земеделските производители сключват застрахователни полици всяка година.

С цел повишаване на застрахователната активност, управлението на риска и защита на доходите на производители, в Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор за периода 2019-2023 г., се въведе мярка „Застраховане на реколтата“. Основната цел на мярката е защита на доходите на гроздо-производителите от загуби при

производството, причинени от природни бедствия, неблагоприятни климатични условия, болести и вредители.

Очаква се застрахователна защита за 5% от площите в Лозарския регистър. Всяка година да се подкрепят най-малко 10% нови бенефициенти по тази мярка.

Друга мярка, включена в програмата е мярка „Инвестиции“, която цели повишаване на производителността на винарските предприятия, приспособяването им към изискванията на пазара и повишаване на конкурентоспособността им. За да се постигне тази цел се предвижда да се изпълняват дейности, като инвестиции за подобряване на материалните и нематериалните активи – съоръжения за преработка и инфраструктура на лозаро-винарските предприятия, а също така и на структурите и средствата за предлагане на пазара. Реализираните инвестиции ще доведат до повишаване на устойчивостта на винопроизводството, също така ще повишат глобалната енергийна ефективност.

Модернизирането на технологичната база и управлението, както и осигуряването на подходящо отлежаване и съхранение на виното, ще повиши устойчивостта на производството, по-качествен контрол на технологичния процес и повишаване на приспособеността към пазарното търсене. Това ще допринесе за повишаване на конкурентоспособността на производството. Технологичното обновление ще подобри използването на енергията в предприятията и управлението на отпадъците. Това ще позволи да се използва по-малко енергия и ще повиши енергийната ефективност и устойчивост на процесите. Устойчивостта е стратегическа цел на мярката „Инвестиции“.

Мерките „Преструктуриране и конверсия на лозя“, „Популяризиране в трети държави“, „Инвестиции“ и „Застраховане на реколтата“ ще повишат конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор в страната.

Чрез мярката „Популяризиране в трети държави“ ще се повиши имиджа на вината произведени в Европейския съюз, ще се увеличи износа чрез завладяване на нови пазари. Извършването на промоционални дейности в трети страни ще увеличи популярността на българските вина, ще предложи на производителите и търговците възможност да се използват нови пазари, както и да се възстанови и разшири присъствието на вече познати пазари. Подкрепата ще бъде насочена към износ на вина с гарантирано качество. По този начин ще се повиши средната цена на износа.

Мярката „Преструктуриране и конверсия на лозя“ ще замени нискокачествените винени сортове с по-конкурентни винени сортове и ще въведе съвременни техники на управление на лозарските стопанства. Всеки

гроздо-производител ще избира в своето стопанство дейностите за реструктуриране и така ще може да приспособи своето производство към пазарните условия. Реструктурирането и конверсията на винените лозя са изключително важни за подобряването на производствения потенциал в лозарството. Чрез тази мярка ще се повиши качеството на производството и конкурентоспособността на гроздо-производителите. Дейностите по мярката ще подпомогнат модернизиранието на сектора, устойчивото му развитие и пазарното му присъствие. Чрез дейностите по мярката се създават работни места и се укрепва социалната структура. Дейностите по реструктуриране и конверсия в лозарските стопанства произвеждащи качествени сортове грозде и биологично произведено гроздедопринасят за опазването на околната среда. Модерните технологии и агротехника опазват природните ресурси и ги съхраняват за бъдещите поколения. Мярката ще увеличи биологичното производство на лозя в България. Това от своя страна ще позволи на сектора да се развива според съвременните тенденции за осигуряване на качество, надеждност и ефективност на производството.

Мярката „Инвестиции“ ще позволи да се подобри технологичното и инфраструктурното състояние на лозаро-винарския сектор. Така ще се постигне висока производителност на качествени вина и увеличаване на тяхното присъствие на местния и международен пазар. Модернизацията на винарските предприятия в България ще повиши конкурентоспособността на производството и ще намали загубите от производството. Бутилирането на по-голямо количество качествени вина ще даде на потребителите възможност за по-добър избор и достъп до по-голям асортимент на качествени продукти. Техническото обновление на винарските предприятия е важна основа за производството на висококачествени вина. Финансирането на дейностите от мярката рефлектира и върху изпълнението на политиките за опазване на околната среда и за устойчивото управление на енергийните запаси на България.

Мярката „Застраховане на реколтата“ ще допринесе за запазването на доходите на гроздо-производителите при евентуални загуби от производството произтекли от природни бедствия, неблагоприятни климатични условия, болести и вредители. По този начин ще се осигури стабилността на сектора и производителите ще произвеждат винено грозде с по-голяма сигурност за своето производство.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ И ПРИНОСИ

Лозаро-винарският сектор, в периода от членството на България в ЕС и прилагането на ОСП, се характеризира като низходящо развиващо се производство в българското селско стопанство. Това се потвърждава от основните показатели, характеризиращи производството на винено, десертно грозде и вино, както и от търговията с вино. През целия наблюдаван период, този сектор намалява своите показатели и стойност. Това дава основание да се направи извода, че производството е неустойчиво и с намаляваща конкурентоспособност на вътрешния и на международния пазар.

Причините за нестабилните позиции, които има лозаро-винарският сектор трябва да се търсят в това, че след 2007 г. когато България стана член на ЕС основното средство за подпомагане на виненото лозарство в страната беше Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор. Разпределението на националните финансови пакети в съответствие с Националните програми за подпомагане на лозарството в Европейския съюз за България не отразяват достатъчно адекватно проблемите в сектора и поставят българските гроздо-производители в неравностойно положение спрямо производителите от другите страни членки.

Въпреки традиционно голямата важност на лозаро-винарския сектор за българското земеделие, неговият дял в брутната продукция на земеделието намалява всяка година. Намаляват и площите с лозови насаждения.

Средните добиви от винени сортове грозде са все още незадоволителни, но се наблюдава трайна положителна тенденция, без значителни отклонения през годините (коефициентът на вариация на добивите за периода 2007-2016 г. е 18%).

Сортовата структура с преобладаващи 4 червени и 5 бели сорта кореспондира със съвременните изисквания за производство на вино. Забелязва се повишен интерес към съвременните и по-конкурентоспособни винени сортове.

Възрастовата структура е много влошена - над 70% от лозята, регистрирани в лозовия регистър са на възраст над 30 г. Малък е делът на новосъздадените насаждения.

Липсва мотивация на земеделските производители да произвеждат грозде. Разходите за производство са големи. Необходими са инвестиции за създаване на един декар лозе около 3 000 лв./дка, а първата реколта се получава след четири години.

Преработвателните предприятия работят предимно с вносна суровина, чиято себестойност е по-ниска.

След влизането на България в Европейския съюз се наблюдават колебания в количествата ежегодно произвеждано вино.

Отрицателна е тенденцията в производството на вино със Защитено наименование за произход.

Намалява предлагането и конкурентоспособността на българските вина на международния пазар, въпреки че нашата страна все още е нетен износител на вино. Количеството на изнасяното вино намалява всяка година.

Наблюдава се положителна тенденция на минимално нарастване на средната стойност на изнасяното вино, както и нарастване на предлагането на българско вино трети страни – Китай, Япония, САЩ. Все още обаче, този износ е на ниски нива в количествено изражение. Наблюдава се загуба на пазарни позиции на традиционния руски пазар.

От всички мерки на Програмата за развитие на селските райони бенефициентите в лозаро-винарския бранш са проявили интерес само към три от мерките. По мярка 123 „Добавяне на стойност към земеделските и горските продукти“ са направени инвестиции в размер на 15% от общия обем на инвестициите, а по мярка 121 „Модернизирани стопанствата“ и мярка 112 „Създаване на стопанства на млади фермери“ са направени инвестиции в размер на около 2% от общия обем на инвестициите. Ниската активност при кандидатстване от страна на бенефициентите е отражение на цялостното състояние на виненото лозарство в страната.

Размерът на подпомагане по схемата за обвързано плащане и по Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор е недостатъчен. Субсидиите покриват едва 2% от разходите за производство.

Интересът към мярка "Преструктуриране и конверсия на винени лозя" от Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор в България нараства за периода 2014-2017 г. През 2017 г. са изплатени проекти на стойност 43 571 474,02 лв. или 86,7% от предвидения бюджет.

С предимство се подпомагат проектите на нови бенефициенти, по мярката за „Популяризиране в трети страни“. Изисква се поне един нов бенефициент, който не е получил подпомагане по предходните програми.

Финансирането на дейности по мярката „Инвестиции“ се отразява благоприятно на политиките за опазване на околната среда и устойчивото управление на енергийните запаси в страната.

Индексът на TFP нараства за лозарството. Увеличението за лозарството е поради по-значимото намаление на разходите, отколкото намалението на обема продукция, разкривайки увеличение на ефективността на производството. Така избраната стратегия за развитие

обаче предполага, че последващото увеличение на продуктивността ще се постигне все по-трудно, поради ограничението на капиталови разходи и невъзможността да се замества труд с капитал.

Получените резултати показват, че е необходимо да бъде увеличена подкрепата за лозарството, за да се запазят настоящите обеми на производство в страната.

Чрез оптимизационният модел на DEA – Анализ с обхват на данни, който измерва конкурентоспособността чрез техническата ефективност за дадена извадка от единици при режим на постоянна възвръщаемост от мащаба се установи, че според представената обща използвана земеделска площ на средните европейски стопанства от южната част на континента България е с най-голям мащаб на производството (около 31 ха), като над границата от 25 ха са още Франция и Испания. Това са държави с най-голяма площ в сектора и най-известните производители на вино в Европа. В същото време делът на лозарските площи в структурата на стопанствата в България е един от най-малките, след Румъния и Унгария.

Най-трудоемко е производството в лозарските стопанства на България. Стопанството на второ място - Франция използва трудови единици близо до половината спрямо българските стопанства, а Германия под половината. С най-ниска нужди от работна сила са лозарските стопанства на Гърция, Кипър и Италия.

Разходите за торове и препарати са най-високи при лозарските стопанства във Франция, Германия и Чехия поради стремежа на производителите в тези държави да отглеждат безсеменни сортове лози и да използват максимално биологичния потенциал на отглежданите сортове.

Икономическата пригодност на лозарските стопанства според тяхната възможност да покриват постоянните си разходи и да се адаптират към икономическата среда е най-добра в Италия, Португалия и Испания.

Във Франция, Германия и Австрия общата сума на активите е най-висока, което дава основание да се твърди, че лозарските стопанства в тези страни се развиват устойчиво.

Потреблението на вложения капитал в стопанствата на Франция и Германия е най-високо.

С най-висок индекс на конкурентоспособност установен чрез DEA модела са лозарските стопанства във Франция, следвана от Германия, Испания и Италия.

Препоръки за бъдещото развитие на лозаро-винарския сектор в България

Стабилизирането на лозаро-винарския сектор в България се нуждае от окрупняване на земята, прилагане на иновативни решения в производството на винено грозде, добри практики за провеждане на агротехника и технологии водещи до постигането на висока ефективност и продуктивност от лозовите насаждения и до решения щадящи околната среда.

Наложително е засаждане на нови и качествени сортове лозови насаждения, както и от регламентирано сдружаване на производителите на грозде и на виното - например изграждане на кооперативни изби по примера на Франция.

Трябва да продължи тенденцията за създаване на нови лозови насаждения от сортове, имащи подчертана пазарна ориентираност. Страната ни все още има достатъчно неизползван потенциал от права за засаждане, презасаждане и права от националния резерв.

Ключова цел трябва да бъде качеството на лозовия посадъчен материал. Страната ни има достатъчно потенциал и традиции да произвежда присадени вкоренени лози от базови и сертифицирани лози.

Ключът към подобряване на конкурентоспособността на българското лозарство е производството на повече качествени и бутилирани вина и диверсификация на производството, като аграрната политика на държавата трябва да се съсредоточи към поощряване на производства, различни от винопроизводството, като производството на гроздов сок, стафиди и трапезно грозде.

За бъдещото развитие на десертното гроздопроизводство в България е необходимо създаване на по-големи по размер лозарски стопанства, актуализиране на сортова структура, възстановяване на системата за напояване на десертните лозя, с цел по-ефективно използване на биологичния потенциал на сортовете.

Възможно е сектора да стабилизира своето развитие в следващите 10-15 години, ако се предприемат мерки за защита на потребителите от фалшификати, а производителите от нелоялна конкуренция.

Въвеждане в по-голяма степен на стандартите GlobalGAP и ISO. Спазване на добрите производствени практики при производството на грозде и вино и качествените изисквания.

Засилване на контрола за спазване на правилата на лоялната конкуренция. Трябва да се защитят означенията на продуктите произведени от грозде, както и означенията за произход на трапезните и качествените вина, произведени в определени райони. В тази връзка е

необходимо висока степен на усвояване на средства свързани с инвестиции в преработвателния бранш.

Бъдещата перспектива за развитие на лозаро-винарския сектор е свързана с увеличаване на пазарния дял на България в търговията с вино.

Необходимо е българските вина да участват в различни панаири и международни изложения. В тази връзка е необходимо тясно сътрудничество между Националната лозаро-винарска камара и Изпълнителната агенция по лозата и виното.

Стимулиране на активното участие на страната ни в международни винени организации, като Международната организация по лозата и виното (OIV). Необходимо е съсредоточаване на усилията на администрацията за членство на страната ни в Асоциацията на европейските лозарски региони (AREV).

Това може да бъде постигнато с прилагането на по-активна политика за увеличаване на търговията със страни, които се интересуват от нашите вина, като например Швеция, Финландия, Дания и особено Русия. Налице е повишена възискателност на консуматорите към предлаганите вина, като се акцентира върху тяхното високо качество и оригиналност. През последните години, нашата страна няма възможност да използва целия договорен с Европейския съюз лозарски потенциал, поради липса на средства за инвестиции. Необходимо е да се положат усилия за увеличаване на производството на грозде чрез по-добро управление на съществуващите лозя, чрез по-активно конверсиране на сортовете с ниска пазарна цена със сортове, имащи подчертана пазарна ориентация.

Основната насока за бъдещи действия в лозаро-винарския сектор трябва да бъде качествено подобряване на лозарските стопанства за пълното им приспособяване към изискванията на пазара, като се обърне специално внимание на българските местни сортове грозде. Това съответства на дейностите, извършвани в реформата на политиката на ЕС в сектора, но поради ограничения размер на средствата, определени за България, е необходимо да се засили подкрепата за сектора от страна на държавата, като: промоция, реклама, изграждане на силни канали за дистрибуция, за да се печелят позиции на международните пазари.

В бъдеще време винопроизводителите трябва да разширят своите познания за вкусовете и културни предпочитания на потребителите от съответната държава в която имат намерение да изнасят българско вино. Това може да се осъществи чрез провеждане на обучения за повишаване на културната компетентност на управителите на винарските предприятия. Могат да се разработят маркетингови програми, адаптирани за всеки отделен пазар, като се вземат предвид културните различия и вкусовете

предпочитания на потребителите. Предлагащото българско вино на международните пазари може да бъде пригодно към местните вкусове на потребителите от съответната страна.

Препоръчително е да се развива държавна политика, която да подкрепя обединяването на българските винопроизводители в консорциуми и по този начин заедно да навлязат на международния пазар. По този начин ще се преодолее ниският производствен капацитет и ще се постигне по-голяма пазарна мощ на винопроизводителите. Такова обединение може да се осъществи по лозарски райони – Дунавска равнина, Черноморски район, Розова долина, Тракийска низина, Долината на Струма. Така ще се произвеждат сортови вина от български сортове грозде като Мавруд, Широка мелнишка лоза, Керацуда и др. По този начин ще се постигне създаването на регионални и национални винени брандове по лозарски райони.

Партньорството с международни винопроизводители във винени клъстери може да подпомогне българските винопроизводители за обединено навлизане на международните пазари. Може да се създадат купажни вина от български сортове и популярни чужди сортове като Мерло, Каберне, Сира, Мускат и др.

Необходимо е да се увеличат външнотърговските международни отношения между България и други държави с цел износ на български вина и популяризирането на България в тези държави с помощта на българските търговски представители към посолствата в тези страни.

От голяма полза ще е да се предостави държавна подкрепа от Министерство на земеделието и храните, Изпълнителната агенция по лозата и виното, Изпълнителната агенция за насърчаване на малките и средните предприятия на винопроизводителите с необходимата информация за достъп до пазари, вкусови и културни различия, търговско-административни регулации и възможности за финансиране на винарските предприятия. Добър пример е мярката „Популяризиране на пазарите на трети държави“ от Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор в България.

Необходимо е да се създаде браншови орган за сертификация на вината с най-добрите енолози, дегустатори и сомелиери в България с цел уеднаквяване на качеството.

Научните звена – Селскостопанска академия, Националният център по аграрни науки, Института по лозарство и винарство, Университета по хранителни технологии, Националната служба за съвети в земеделието да разработят технологии за създаване на нови нискоалкохолни винени продукти с приоритет към десертните вина.

Оригинално ще е да започне предлагане на български вина в нетрадиционни опаковки, например кен, 250 мл ПВЦ за да се популяризират сред пълнолетните млади потребители в чужбина.

Приноси на монографията

Монографичното изследване започва с целта да се представи състоянието на гроздопроизводството и винопроизводството в България. Да се определят предизвикателствата пред сектора и възможностите за развитие на сектора и доколко бъдещето на лозаро-винарския отрасъл ще е многообещаващо и конкурентоспособно.

Нагласите като детерминанти на поведение на гроздопроизводителите и винопроизводителите са оценени в проведеното анкетно проучване.

Ключовите констатации на това проучване са следните:

Около 60% от интервюираните собственици на лозарски стопанства познават мярка 214 "Агроекологични плащания".

Около 70% от гроздопроизводителите имат намерение да отглеждат биологично грозде в своите стопанства. Най-висок е техният дял в Югоизточния лозаро-винарски район.

Основен проблем е липсата на финансов ресурс и финансова подкрепа за биологично производство.

Дефицитът на достъпна и удобна за ползване информация относно възможностите за ползване на европейски програми.

Въпроси, свързани със сертифицирането и етикетирането.

Означенията за биологичен продукт са трудно разпознаваеми, което е прекрасна възможност за разпространение на фалшификати, което от своя страна рефлектира върху конкурентоспособността на произведените биологични продукти.

Характерното за гроздопроизводителите е, че те имат много задръжки към биологичното производство. Интересите им като такъв тип производители още не са защитени, а и биопроизводителите понасят най-много проверки и наказания за да получат субсидии.

Днес около 7 800 ха с винено и десертно грозде в нашата страна са сертифицирани за биологично производство, а още около 5 000 ха са в преход към сертифициране за такова производство.

Приложението на комплекс от икономически инструменти в монографията (съставен индекс на конкурентоспособност, обща факторна производителност, коефициент на детерминация, Анова анализ и др.) обогатява теоретичните знания за възможностите, ограниченията и особеностите на използването им в изследванията на лозаро-винарския сектор.

Практическа стойност за бизнеса и държавната политика в лозарството и производството на вино имат оценките за ефекта от мерките на ПРСР и от мерките на Националната програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор; оценките за състоянието на възрастовата и сортовата структура, за инвестиционната активност в лозарските стопанства и винарските предприятия.

Полезни, при разработването на стратегически документи, могат да бъдат аргументираните конкретни насоки за промени в секторната политика, а именно:

- ✓ поощряване на диверсификацията на производството в направление производства на гроздов сок, стафиди, трапезно грозде и други;
- ✓ насърчаване появата на нови малки /семејни/ изби, които да придадат колорит и качество на пазара на вино;
- ✓ увеличаване производството на вин с по-висока добавена стойност;
- ✓ приоритетна подкрепа на вината от местни за регионите сортове;
- ✓ стимулиране на биологично лозарство и винопроизводство;
- ✓ увеличаване на производството на качествени и бутилирани вина;
- ✓ защита на потребителите от фалшификати, а производителите от нелоялна конкуренция;
- ✓ увеличаване на субсидиите за производство на грозде;
- ✓ подкрепа на конверсията на сортове с ниска пазарна цена със сортове с подчертана пазарна реализация;
- ✓ подкрепа на българските местни сортове грозде;
- ✓ засилване на ролята на държавата в направление промоция, реклама, изграждане на дистрибуционни канали.

Практическата стойност на монографията се допълва и от представения проект за изграждане на Черноморски винен клъстер.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ангелов А. (2005). Интеграция на България в Европейския съюз – предизвикателства на конкурентоспособността. Икономически институт, БАН, с. 276.
2. Башев Х., Йовчевска П., Митова Д., Тотева Д., Митов А. (2013). Еко-управление в българското селско стопанство. <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/52202/>
3. Борисов, П., Радев., Т. (2012) Анализ на конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор, като елемент за устойчиво развитие. Пловдив. Стр.62.
4. Борисов, П. (2011) Състояние на конкурентоспособността на лозаро-винарския сектор-насоки и възможности за нейното подобряване, сп. Икономика и управление на селското стопанство, бр. 5.
5. Димитрова, Д. (2015). Конкурентоспособност на производството на десертно грозде. Автореферат на дисертация.
6. Иванов, Б., Попов Р., Котева Н., Митова Д., Харизанова Ц., Боевски И., Димитрова Д., Тотева Д., Саров А., Цвяткова Д., Митов А., Михайлова М., Симеонов П., Кръстев В., Стойчев В. (2020). Предизвикателства пред българското земеделие и селските райони за прилагането на новата ОСП. ИАИ. *Авангард Прима*. Стр. 140.
7. Иванов, Б., Попов Р., Митова Д., Тотева Д., Стойчев В., (2019). Конкурентоспособност и влияние на директните плащания в земеделието. ИАИ. *Авангард Прима*. Стр. 103.
8. Иванов, Б., Попов Р., Йонгенийл Р., Соколова Е. (2012). Как да създадем жизнеспособно и конкурентоспособно земеделие: Оценка на оптималния пакет от мерки на земеделската политика на България. *Авангард Прима*. Стр. 142.
9. Иванов, Б., Стойчев В. (2017). Индекс на конкурентоспособност в млечното говедовъдство. Развитие на земеделието и тенденции на стоковите пазари. Сборник с доклади. *Авангард Прима*. Стр. 151-161.
10. Иванов, Б. (2021). Развитие, конкурентоспособност и приоритети на българското земеделие, ИАИ, С. 236.
11. Киречев, Д., Николов, Р (2018). Състояние и тенденции на продуктивното лозарство в България. Устойчиво развитие на лозаро-винарския сектор-предизвикателства и възможности за растеж-сборник с доклади от национална кръгла маса
12. Кръстев, В. (2024). Икономически размер и устойчивост на земеделските стопанства. Дисертация.
13. Кънчев, И. (2010). Устойчиво развитие на лозаро-винарския сектор в България при условията на членство в ЕС., сп. „Управление и устойчиво развитие“, 3-4, (27), с. 230-235.

14. Кънчев, И., Ю. Дойчинова, Митева А., Стоянова З. (2012). Устойчиво развитие на лозаро-винарския сектор в Южен централен район. София, с. 238.
15. Пейчева, А. (2018). Състояние на винопроизводството и търговията с вино в България. Устойчиво развитие на лозаро-винарския сектор-предизвикателства и възможности за растеж-сборник с доклади от национална кръгла маса
16. Ройчева, А. (2019). Ефективност и конкурентност на българското лозарство. Дисертация, с. 265.
17. Стоянова, М. (2020). Съвременно състояние и тенденции в развитието на винарството в България, сп. „Известия на българското географско дружество“, бр. 43, с. 43-49.
18. СФБ Капиталов пазар АД (2011) Вино – развитие на производството, вноса, износа и продажбите в България. *Годишен отчет*. <http://sfb.bia-bg.com/index.php?srchbranchid=11&lang=bg>.
19. Тотева, Д. (2015). Автореферат 3 след корекция.
20. Тотева, Д. (2015). Влияние на ОСП на ЕС върху развитието на виненото лозарство в България. дисертация. С.180.
21. Хаджиева, В. (2002), Критерии за устойчиво развитие на земеделието. *сп. Икономика и управление на селското стопанство*, бр. 4.
22. Banker, R. D., Charnes, A., Cooper, W. W., 1984, Some Models for Estimating Technical and Scale Inefficiencies in Data Envelopment Analysis, *Management Science*, 30, 1078-1092.
23. Berg, S., 2010, Water Utility Benchmarking. Measurement, Methodologies, and Performance Incentives.
24. Bris, A., Caballero, J., (2015). Revisiting the Fundamentals of Competitiveness: A Proposal, *IMD World Competitiveness Yearbook 2015*, pp. 492-503.
25. Buckley, P. J., Pass C. L., Prescott K. (1988). Measures of international competitiveness: A critical survey, *Journal of Marketing Management*, vol. 4, 2, pp. 175-200.
26. Buks, J. 2011. Competitiveness of Polish agriculture in terms of regional, *Bulgarian Journal of Agricultural Economics*, 56 (3-4), pp. 102-108.
27. Capalbo, S., Ball, E., Denny, M. (1990), International comparisons of agricultural productivity: Development and usefulness. *American Journal of Agricultural Economics*, Vol. 72, No. 5, pp. 1292-1297.
28. Čechura, L, Grau A., Hockmann H., Kroupová Z., Levkovych I., (2014). Total factor productivity in European agricultural production. Working paper No. 9, *COMPETE research project*.
29. Charnes, A., Cooper, W.W., Rhodes, E., 1978, Measuring the Efficiency of Decision Making Units, *European Journal of Operations Research*, 2, 429 – 444.

- 30.** Domanska K., Kijek T., Nowak. A. (2014). Agricultural total factor productivity change and its determinants in European Union countries. *Bulgarian Journal of Agricultural Science*, 20 (6), pp. 1273-1280.
- 31.** Dyson, R. G., Allen, R., Camanho, A .S., Podinovski, V. V., Sarrico, C. S., Shale, E. A., 2001, Pitfalls and protocols in DEA, *European Journal of Operational Research* 132 (2), 245-259.
- 32.** Freebairn, J. W. (1987) Implications of wages and industrial policies on the competitiveness of agricultural export industries. *Review of Marketing and Agricultural Economics*, vol. 55, 1, pp. 79-87.
- 33.** Fujimoto, T. (2002). Architecture, capability and competitiveness of firms and industries. Presented at: *The Saint-Gobain Centre for Economic Research 5th Conference "Organizational innovation within firms"*, p. 43.
- 34.** Gerdessen, J. C. and Pascucci, S., 2013, Data Envelopment Analysis of Sustainability Indicators of European Agricultural Systems at Regional Level, *Agricultural Systems*, vol. 118, issue C, 78-90.
- 35.** Ivanov, B. (2019). Study of factor productivity in agriculture, *Proceedings of the National Scientific Conference "75 Years of USB - in favor of science and education"*, Ed. Technical University of Sofia.
- 36.** Ivanov, B., (2020), CAP support policy impact on Bulgarian agriculture, *Bulgarian Journal of Agricultural Sciences*, 26 (No 2), p. 268-274.
- 37.** Krustev, V., Fidanska, B. (2022) Assessment of the EU market farms sustainability based on a composite sustainability index, *International Scientific Conference, Sustainable agriculture and rural development II*, Belgrade, Serbia, 16-17 December 2021. Thematic proceedings, February 2022, 377-394 ref. 6 .
- 38.** Latruffe, L. (2010), Competitiveness, Productivity and Efficiency in the Agricultural and Agri-food Sectors. JointResearchUnit INRA-Agrocampus Ouest, Rennes, France. *Food, Agriculture and Fisheries Papers*, No. 30, OECD Publishing, p. 6.
- 39.** Marinov, P. (2019) *Changing Europe*. Plovdiv, Fast Print Books, pp. 290-297.
- 40.** Nedeva K. N., Nanev N. N., Marinov P. P. (2015), The Green infrastructure - a new approach to achieve sustainable development in the region. A scientific international Conference – „*Promising problems of Economics and Management – collection of scientific articles*, Publishing house „BREEZE“, Montreal Canada, pp. 26 - 30.
- 41.** Porter, M., (1990). The Competitive Advantage of Nations. *The Free Press*, New York.
- 42.** Sadd, M. (2005). *Elasticity – Theory, applications and numerics*. Elsevier Butterworth – Heinemann. pp.473.

43. Saikia D., (2014) Total factor productivity in agriculture: a review of measurement issues in the Indian context. Romanian Journal of Regional Science, 8 (2), 45-61.

44. Sexton, T. R., 1986, The Methodology of Data Envelopment Analysis, New Directions for Program Evaluation, n32 p7-29 Win.

Приложимо законодателство

1. МЗХ, Наредба № 3 от 25.03.1998 г. на МЗХГ за производство на екологично чисто грозде и вина.

2. Национален план за развитие на биологичното земеделие в България 2007 - 2013 г.,

www.mzh.government.bg/media/filer_public/2018/02/08/nacionalen_plan_2007_2013.pdf

3. Национална агроекологична програма (2007 - 2013 г.)

4. Национална програма за подпомагане на лозаро-винарския сектор в България 2008/2009-2013/2014.

5. Регламент (ЕИО) № 2092/91 на Съвета от 24 юни 1991 година относно биологичното производство на земеделски продукти и неговото означаване върху земеделските продукти и храни.

6. Commission Implementing Regulation (EU) No 834/2014 of 22 July 2014 laying down rules for the application of the common monitoring and evaluation framework of the common agricultural policy.

Източници на данни

1. Eurostat, 2008-2021.

2. International Trade Centre (ITC), International trade in goods. Code 0806 Grapes, fresh or dried. www.Intracen.org/

ISBN 978-954-8612-45-6